akademos

D. D. ROŞCA

ATITUDINI

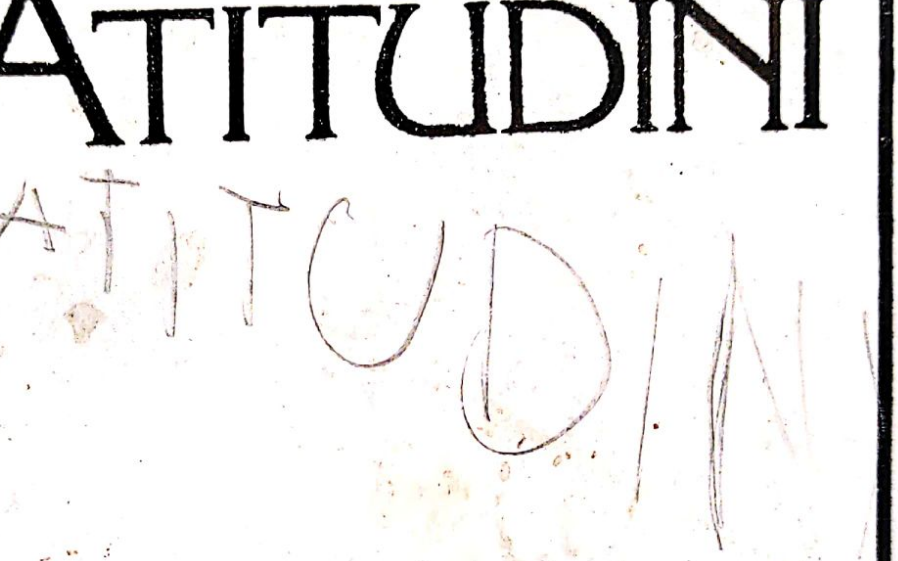

INTERVIURI

STUDII ŞI ARTICOLE

EVOCĂRI

antologie de

CĂLINA MARE şi CORNEL POP

Scanned with OKEN Scanner

D. D. ROŞCA

ATITUDINI

- *INTERVIURI*
- *STUDII ŞI ARTICOLE*
- *EVOCĂRI*

Selecţie şi organizare, argument şi note — **CĂLINA MARE**
Îngrijirea interviurilor proprii — **CORNEL POP**

EDITURA DIDACTICĂ ŞI PEDAGOGICĂ, R.A.
BUCUREŞTI, 1995

Scanned with OKEN Scanner

ARGUMENT

Volumul de față dorește că fie omagiu adus profesorului, gânditorului și omului D. D. Roșca, la împlinirea unui secol de la nașterea sa.

El a avut ca punct de plecare și nucleu cinci interviuri realizate de Cornel Pop între anii 1967 și 1976 și pregătite în vederea publicării de însuși D. D. Roșca, cu finețea și minuțiozitatea caracteristice stilului său de filigranist și șlefuitor de diamante. Intenția de a publica interviurile a redevenit actuală în anul comemorării acestui centenar. Cu prilejul pregătirii comemorării, Tudor Cătineanu mi-a propus să completez interviurile realizate de Cornel Pop cu alte texte semnificative pentru viața și activitatea lui D. D. Roșca.

Atunci mi-a venit ideea de a face o selecție din numeroasele interviuri, studii, evocări, pe care D. D. Roșca le-a scris și le-a rostit de-a lungul vieții sale, pentru a oferi cititorului de azi o reîntâlnire *sau o* întâlnire *cu cel ce a fost un mare gânditor original, un carismatic profesor de filosofie și un excepțional interpret și tălmăcitor al operei lui Hegel.*

Intenția cu care am pornit la drum nu s-ar fi putut înfăptui dacă nu aș fi avut de la începutul până la sfârșitul acestui demers sprijinul generos, prompt și competent al unor specialiști, ei înșiși sinceri admiratori ai activității și operei lui D. D. Roșca.

Și, dacă aș urma firul desfășurării întregului proces de geneză a volumului de față, se cuvine să încep prin a mulțumi lui Tudor Cătineanu pentru îndemnul de a porni la drum. Am avut șansa de a fi îndrumată de Sidonia Puiu spre sursele bibliografice cele mai rodnice. După o primă selectare și ordonare a surselor bibliografice, am primit un foarte substanțial sprijin din partea Bibliotecii Centrale Universitare. Țin să mulțumesc, pentru imensul ajutor primit în xeroxarea articolelor, studiilor și interviurilor risipite în numeroase reviste de cultură, atât conducerii Bibliotecii, cât și tuturor angajaților Sălii profesionale și ai serviciului de xeroxare, în frunte cu Maria Predescu.

Scanned with OKEN Scanner

Adresez aceleași mulțumiri conducerii Editurii Dacia, care mi-a oferit un sprijin esențial prin sugerarea dactilografierii direct după textele xeroxate. Aici, cu deosebire, relev profesionalismul și căldura cu care Cristina Salvati a contribuit la scurtarea drumului lucrării spre publicare.

Și, bineînțeles, trebuie să exprim întreaga mea recunoștință Editurii Didactice și Pedagogice, Irinei Petraș, care au îmbrățișat ideea de a publica volumul în colecția „Akademos".

În cele din urmă, țin să mulțumesc tuturor celor care, cu dragoste, prețuire și respect, au realizat interviurile incluse în acest volum. Fără demersul lor pasionat (mă gândesc în primul rând la Cornel Pop), acest omagiu nu ar fi fost cu putință.

Munca la antologie a fost pentru mine un prilej de mari satisfacții spirituale. Sper ca lectura cărții să ofere cititorilor ei aceeași încântare.

Selecția propusă de mine are ca țel prezentarea acestei mari personalități a culturii transilvane din secolul nostru. Am ales calea interviurilor și a eseurilor originale grupate în 4 părți: 1) sinteza experiențelor sale de viață, 2) prezentarea nucleului filosofiei sale originale, cu marea pledoarie pentru demnitate și existență eroică, 3) dezvăluirea adâncimilor de interpretare și tălmăcire a creației hegeliene, 4) evocarea marilor personalități sau evenimente care i-au marcat decisiv viața.

Am gândit selecția ca o antologie, în care m-am străduit să păstrez unitatea de concepție a interviurilor, respectând atât construcția și evoluția dialogurilor, cât, mai cu seamă, continuitatea ideilor fundamentale care i-au călăuzit gândirea, acțiunea, caracterul.

Am lăsat la o parte fragmente de interviuri sau studii care ar fi apărut ca simple repetiții de idei, probleme, nume. Am lăsat de asemenea la o parte sintagme sau pasaje cu caracter politic circumstanțial, având grijă să nu trădez nici una dintre ideile ce i-au aparținut, ci, dimpotrivă, să reliefez ceea ce a fost „autentic al său", D. D. Roșca fiind omul care a știut și a avut forța morală să-și asume răspunderea pentru cele gândite și cele făptuite.

Am selectat uneori sintagme din textul interviurilor, pe care le-am așezat, ca titluri, pentru a evidenția legătura dintre ele. Cititorul va descoperi utilizarea acestui procedeu, ori de câte ori, în nota explicativă, titlul din antologie diferă de titlul inițial al interviului publicat.

C.M.

Scanned with OKEN Scanner

I

BIOGRAFII SPIRITUALE

PE DRUMURILE VIEȚII

Scanned with OKEN Scanner

„EXPERIENȚE DE VIAȚĂ“*

— *Contribuția dumneavoastră la îmbogățirea culturii filosofice românești s-a desfășurat pe două planuri distincte: în primul rând, am în vedere planul gândirii filosofice ca atare, în al doilea rând, contribuția pe care ați adus-o în calitate de istoric al filosofiei în general și exeget al filosofiei hegeliene în special. Care din aceste laturi este determinantă?*

— Prima, evident, deoarece, privite critic lucrurile, interpretările propuse diverselor doctrine de istoricul filosofiei, care are o doctrină proprie sau numai a aderat la una dintre diversele doctrine, sunt făcute, vrea nu vrea, de pe pozițiile acestei concepții. Elementul acesta, să-i zicem subiectiv, se furișează și în lucrările și interpretările faptelor istorice concrete, însă, firește, în măsură mult mai mică decât în scrierile de istorie a filosofiei. Un astfel de rol are, pe planul de care este vorba aici, și latura a doua susmenționată asupra primei laturi, în sensul că interpretările întreprinse în acest câmp al istoriei filosofiei mi-au oferit adesea elemente care au venit să adâncească, deci, să întărească, propria mea concepție filosofică. Încât relația între laturile amintite în întrebarea de mai sus a fost, firește, de inevitabilă interdependență, interdependență însă, în care factorul doctrină filasofică personală a jucat un rol precumpănitor.

Ați uitat însă să amintiți în întrebarea dumneavoastră și un al treilea plan de desfășurare a activității mele, activitate care, în felul ei, a putut contribui și ea — și a și contribuit în măsură sensibilă — la îmbogățirea culturii filosofice a unei părți a tineretului nostru studios. Mă refer la activitatea mea de profesor de filosofie. Timp de 37 de ani am ținut la Universitatea din Cluj-Napoca cursuri de filosofie generală și de istoria filosofiei. Cursuri foarte frecventate și de studenții de la alte specialități decât filoso-

---

* Interviu realizat de Cornel Pop în 1976 și publicat, cu unele adăugiri, în *Steaua*, nr. 11, 1976, cu titlul *De vorbă cu D. D. Roșca*.

Scanned with OKEN Scanner

fia, cursuri care, ascultate cu mare interes de studenții serioși, au exercitat, fără îndoială, o influență asupra spiritului studenților. Așa se explică în parte faptul că mulți dintre studenții mei sunt azi cadre didactice în învățământul superior și scriu filosofie. (Amintesc, printre alții, de Pavel Apostol, Dumitru Isac, Călina Mare, Dumitru Salade, Dumitru Ghișe, Titus Mocanu, Ion Mesaroșiu, Ion Aluaș, Marin Panait, Tudor Cătineanu). Mulți dintre cei care au scris despre activitatea mea de profesor, au descoperit, pare-se, influențe ale „stilului" meu de gândire, până și în stilul scris al unora dintre foștii mei studenți.

Cu prilejul prezentei noastre întrețineri, e cazul să amintesc și un al patrulea plan pe care am contribuit indirect, evident, la îmbogățirea culturii noastre filosofice. Este vorba de traducerea celor 12 volume de texte hegeliene și, deci, de posibilitatea accesului la ele și pentru cei ce nu știu nemțește.

— *Când, unde și în ce împrejurări a avut loc întâlnirea dumneavoastră cu filosofia?*

— Deși citisem deja în clasa a VI-a de liceu *Sic cogito* al lui Hasdeu și apoi, ceva mai târziu, introducerea în filosofie a lui Friedrich Paulsen, citisem deja chiar și din Ernst Haeckel și apoi, la îndemnul lui Lucian Blaga, citisem ceva din Herbert Spencer, cu marea filosofie m-am întâlnit abia în vara anului 1918 citind *Critica rațiunii pure* a lui Kant și cam tot atunci făcusem cunoștință cu David Hume care-l trezise din „somnolența dogmatică" pe autorul „Criticelor".

— *Care a fost marea dumneavoastră revelație filosofică?*

— Răspunsul la această întrebare l-am dat oarecum prin precedenta: marea mea revelație filosofică au însemnat pentru mine Kant și Hume.

— *Lumea care vă cunoaște numai din cărți, ușor ar putea crede că sunteți hegelian, ba unii sunt convinși de acest lucru. Care este adevărul?*

— Am admirat și admir — s-ar putea altfel? — mintea omului care a scris *Știința logicii* și *Estetica*. Mi-am sacrificat numeroși ani din viață tălmăcirii operei lui Hegel și, ca toată lumea, am învățat enorm de mult de la el. Mi-a repugnat însă, întotdeauna, dogmatismul omului care a mai putut susține, după *Critica rațiunii pure*, că ar cunoaște absolutul și care a ridicat pe această șubredă temelie celebrul și încurcatul său sistem. Era de așteptat ca eu, care umblasem încă foarte tânăr la școala *Criticii rațiunii pure*, să iau de la început o poziție critică față de pretenția aceluia care a fost numit „prinț al filosofilor". Astfel încât, repulsia față de dogmatismul lui Hegel a rămas prezentă și vie în gândirea mea și după

Scanned with OKEN Scanner

ce studiasem atât de aproape și timp atât de îndelungat opera lui Hegel. Este firesc ca de cele mai multe ori „influențatul" să nu-și poată da seama de elementele care l-au influențat. Se prea poate ca eu să fi suferit influența hegeliană. În ceea ce mă privește, însă, pozițiile de bază ale gândirii mele și îndeosebi relativismul meu, expus și în cartea de sinteză *Existența tragică*, se găsesc la antipozii amintitului dogmatism al lui Hegel.

— *Ați amintit de* Existența tragică. *Am aflat că manuscrisul în limba franceză al acestei cărți l-ați predat Editurii Academiei. De ce așa de târziu?*

— Traducerea, ca atare, este făcută de mine în 1937. Atunci luasem legătura cu Émile Bréhier căruia îi trimisesem ultimul capitol al cărții. É. Bréhier a fost impresionat, agreabil impresionat, de lucrare încât s-a oferit din proprie inițiativă să-mi găsească un editor la Paris, ceea ce a și găsit și anume primise din partea Casei „Plon" să accepte tipărirea manuscrisului. S-a întâmplat însă că tocmai atunci Hitler ocupase Austria, fapt care a determinat Casa „Plon" să amâne pentru mai târziu publicarea manuscrisului *Existenței tragice*. Cunoaștem cu toții împrejurările și evenimentele care au urmat pentru ca să înțelegem că o casă de editură pariziană nu putea să angajeze capital în publicarea unei cărți cu autorul căreia nu avea certitudinea că poate lua contact. Astfel a rămas nepublicată în franceză *Existența tragică*. Desigur că pentru mine lucrul acesta a însemnat o mare pierdere, o pierdere nu atât materială, ci în sensul că nu reușisem la timpul potrivit să-mi public cartea într-o limbă de circulație universală și s-o fac accesibilă astfel și intelectualilor care nu cunosc limba română.

— *Totuși au trecut mulți ani de atunci... Ce s-a întâmplat în acest interval?*

— La începutul acestei perioade, perioadă ce a durat câțiva ani, nu mă mai puteam gândi să tipăresc în franțuzește *Existența tragică*, deoarece nu găseam o editură în țară pentru așa ceva. După terminarea războiului, am fost prins în îndeletniciri și munci de altă natură, ca să nu amintesc decât cei 14 ani care mi-au trebuit pentru traducerea operei lui Hegel. Acum însă, m-am bucurat că Academia a acceptat să tipărească traducerea în franceză a *Existenței tragice* și, din anumite puncte de vedere, este un moment chiar potrivit. Potrivit în sensul că problema tragicului este o problemă neașteptat de discutată în occident astăzi. Am constatat lucrul acesta din frumoasa și adânca carte intitulată *Tragicul*, scrisă de tânărul Gabriel Liiceanu. Liiceanu dă în cartea sa și o vastă bibliografie — poate o listă de vreo 200 de autori — și cam 80% din

Scanned with OKEN Scanner

operele despre problema tragicului, înșirate de Liiceanu în cartea sa, au apărut de la 1950 încoace.

Unii dintre criticii care au scris despre *Existența tragică* au susținut, și nu fără oarecare dreptate, că unele din pozițiile susținute de mine acolo le întâlnesc și la Albert Camus. Or, în liniile ei cu totul generale, filosofia lui Camus a apărut la un deceniu după *Existența tragică*. Am toate motivele să cred că, dacă această carte ar fi apărut în 1938 sau în 1939 la Paris și Albert Camus ar fi putut lua cunoștință de ea, poate faptul l-ar fi bucurat, gândindu-mă că, pe neașteptate, s-ar fi întâlnit în împărăția spiritului cu un tânăr intelectual român. Sunt încredințat că *Existența tragică* va fi citită în Franța cu mare interes și, desigur, nu numai în Franța.

— *Față de cine ați simțit cea mai pronunțată atracție intelectuală, față de care filosof?*

— In ordinea cronologică în care i-am cunoscut: Kant, Hume, Montaigne, Pascal, Descartes, Spinoza . . .

— *Totuși lui Hegel i-ați sacrificat cei mai mulți ani din viață și de studiu.*

— Cum am arătat și cu altă ocazie, motivele care m-au determinat să traduc operele lui Hegel au fost, spuse pe scurt, următoarele: se știe că V. I. Lenin a arătat că unul din izvoarele teoretice ale marxismului este filosofia lui Hegel și că marea operă a lui Marx, în speță *Capitalul*, este complet inteligibilă numai de către aceia care au studiat „à fond" Logica lui Hegel. Mi s-a propus, deci, traducerea operei lui Hegel pentru ca această operă, izvor teoretic al marxismului, să poată fi cunoscută și de cei ce nu posedă limba germană; și în același timp și din considerentul că studierea operei lui Hegel poate constitui pentru tineretul nostru activ, în domeniul filosofiei, o înaltă școală de gândire filosofică. Alături de acest scop direct util, traducerea operelor lui Hegel mi s-a părut necesară și pentru că ea este una din cele mai mari creații teoretice ale geniului uman și, prin urmare, tălmăcirea în românește a acestor scrieri reprezintă un fapt de cultură ce umplea un gol de care suferea cultura noastră. Prin urmare, iată cele două motive ce m-au determinat să sacrific atâția ani din viață cu tălmăcirea scrierilor lui Hegel, motive de ordin obiectiv și nicidecum atracția fascinantă și irezistibilă pe care marele dialectician ar fi exercitat-o asupra mea vreodată.

— *Încă din 1945 ați scris parcă un eseu despre Lenin. Când ați avut primul contact cu marxismul?*

— La seminarul de sociologie al profesorului Bouglé în 1921 la Paris. S-au susținut aici lucrări despre materialismul dialectic

Scanned with OKEN Scanner

și istoric, seminar al cărui membru eram și eu. Atunci am luat cunoștință cu unele din textele principale ale marxismului.

— *Este filosofia o știință? Ce este filosofia în concepția lui D. D. Roșca?*

— În scrierile mele în general, și cu deosebire în *Existența tragică*, în *Însemnări despre Hegel* și în *Ce este filosofia?* am arătat destul de pe larg că, după mine, filosofia nu este știință în sensul în care spunem, de exemplu, despre chimie că este știință. Ea se sprijină pe cunoștințe furnizate în primul rând de știință, dar aceste cunoștințe sunt utilizate de filosofie ca puncte de sprijin ale unei atitudini valorificatoare a ceea ce ne arată știința. Știința adevărată nu face axiologie. Ea se desfășoară în judecăți de realitate sau de existență. Filosofia, atunci când este veritabilă, este pe poziție supremă a ei axiologie ridicată pe elemente de ontologie ce i le oferă știința. Prin urmare, filosofia este axiologie și atitudine. Are și ea o porțiune mare de cunoaștere științifică, dar asta e știința care intră în orice construcție filosofică. Vorbind metaforic, filosofia, ca și marea artă, vrea să fie scut de protecție al sensibilității și spiritului nostru, al omeniei noastre împotriva cruzimii și indiferenței naturii față de aspirațiile noastre spre crearea unei lumi a dreptății și a frumuseții.

— *Cum vedeți raportul filosofiei cu arta?*

— Marea artă îndeplinește în economia de ansamblu a spiritului uman, fără îndoială, o funcție de cunoaștere. Ea poate juca, pe planul ei și cu mijloacele proprii, — proprii și diferite de ale filosofiei, — rolul pe care-l joacă, pe planul și cu mijloacele sale, filosofia.

— *Trăiți cumva regretul că nu v-ați ocupat în mod expres și de estetică? Vă pun această întrebare pentru că am avut sentimentul, audiind cursurile dumneavoastră și în urma discuțiilor pe care le-am avut împreună, că estetica ar fi un domeniu în care ați fi avut ceva de spus.*

— Nu pot afirma că am avut cândva regretul că nu m-am ocupat direct și de probleme de estetică. Este însă adevărat că tangențial, analizând anumite probleme de filosofie, am vorbit adesea în cursurile mele și despre anumite probleme de estetică. Faptul se explică prin împrejurarea că filosofia, așa cum o concep eu, se găsește situată undeva în vecinătatea marii arte. Cu astfel de ocazii, gândirea mea se desfășura în spațiul intermediar care leagă, și desparte în același timp, filosofia de artă.

— *Cunoscându-vă marea pasiune pentru literatură, vă rog să ne spuneți care operă literară vi se pare a conține cea mai multă filosofie.*

Scanned with OKEN Scanner

— Punându-mi această întrebare, vă gândiți desigur la opere care conțin și filosofie, dar o conțin într-o formă numai implicită. Pentru că este evident că scrierile literare care pledează pentru anumite teze filosofice, adică scrieri în care filosofia expusă este prea puțin asimilată organic de miezul concret al operei literare, nu mai sunt opere de artă. Astfel, ca să dau un exemplu, pretinsele opere literare ale lui Camus nu sunt adevărate opere literare. În păcatul acesta cade uneori și Thomas Mann. Și acum, ca să răspund la întrebarea dumneavoastră, amintesc numele lui Eminescu, Arghezi, Sadoveanu, Blaga, la noi, iar dintre străini fie amintiți Shakespeare, Dostoievski, Balzac, Cehov și, bineînțeles, lista poate fi continuată.

— *Care dintre marii gânditiori și scriitori ai culturii universale v-au impresionat cel mai puternic, mai adânc?*

— Montaigne, Kant, Marx dintre filosofi și Shakespeare, Bălzac, Eminescu, Sadoveanu dintre scriitori.

— *Intâmplarea a jucat un rol hotărâtor în viața dumneavoastră?*

— Da, și încă un rol foarte mare. În prima mea tinerețe, faptul că l-am întâlnit pe Blaga a fost o întâmplare, iar faptul că mai târziu l-am întâlnit pe Mihail Ralea, a fost o întâmplare și mai mare și mai hotărâtoare pentru viața mea. Tot așa, cunoștința mea cu Lucien Herr a fost o întâmplare cu un rol nu se poate mai pozitiv, întrucât, grație încurajărilor primite de la Herr, cel mai mare cunoscător al lui Hegel în prima jumătate a secolului nostru în Franța, am putut rezista, am avut curajul să rezist lui Émile Bréhier, care, timp îndelungat, nu accepta ideea mea, potrivit căreia Taine a fost filosof hegelian și nu pozitivist.

Drept urmare, sunt convins că orice am crede noi, bazându-ne pe știință, întâmplarea joacă un rol foarte mare, poate nebănuit de mare, în viața omului.

— *Experiența de viață personală și-a pus pecetea asupra operei dumneavoastră filosofice?*

— Firește. Am avut norocul să întâlnesc în viața mea câțiva oameni liberi spiritualicește, cunoscuți de aproape, ca Mihai Ralea, Lucien Herr, Émile Bréhier, tatăl meu și, într-o formă discretă, dar adâncă, conviețuirea mea de 17 ani cu regretata mea soție Stela Magdu; au fost „experiențe de viață“ care au avut influență, greu de măsurat, desigur, dar reală, asupra felului meu de a fi și de a gândi. Apoi, experiența pe care am făcut-o în cursul primului război mondial. Aveam pe atunci 19 ani și am lucrat aproape timp de 2 ani de zile în sala de operație a Spitalului militar din Sibiu S-a adăugat apoi, la toate acestea, experiența pe care n-o poate ignora nimeni: apariția existenței lui Hitler și a declanșării celui de al doilea război mondial, război în care a fost jucată însă și

Scanned with OKEN Scanner

soarta poporului nostru. Toate acestea au lăsat urme, au constituit elemente de experiență de viață pentru mine. Apoi, adaug la acestea și diverse lecturi care au avut iarăși putere să mă influențeze. Lectura asiduă a lui Shakespeare în tinerețe și a lui Pascal va fi lăsat, fără îndoială, elemente de simțire și de gândire în conștiința mea.

— *Ați vorbit de la catedra înțelepciunii atâtor generații de tineri. Dacă ar fi să vă sintetizați experiența de viață într-o maximă, cum ar suna aceasta?*

— Om adevărat este numai acela care încearcă să fie bun în orice împrejurare, fără să fie orb în nici una.

Scanned with OKEN Scanner

„O DUBLĂ EXPERIENȚĂ A STRĂINĂTĂȚII"...*

— *Ce a însemnat pentru Dumneavoastră experiența străinătății?*

— La o astfel de întrebare nu pot răspunde decât că ea a însemnat foarte mult pentru mine. Am avut norocul să fac, oarecum, o dublă experiență a străinătății. O dată o experiență germanică, să zic așa, și grefată pe această experiență o alta, dacă nu mai adâncă decât prima, dar de durată mai îndelungată, experiența franceză. În ceea ce privește cunoștințele mele de limbă germană și de elemente ale culturii germane, ele sunt foarte vechi. Am început să citesc literatură germană încă din clasa a V-a sau poate a șasea de liceu, mi-am continuat apoi, după terminarea școlii secundare, studiile la Universitatea din Viena și poate nu m-aș fi oprit la Viena, dar eram în plin război, Viena fiind mai aproape de casă. Acolo mă înscrisesem la Universitate, la facultatea de filosofie și am urmat diferite cursuri care se țin la astfel de facultăți. Însă, după convingerea mea, profitul cel mai mare la aceste cursuri l-am câștigat nu la cel de filosofie propriu-zisă, ci la un curs de psihologie pe care-l ținea Wilhelm Jerusalem. Era foarte bătrân, noi îi ziceam „magul", cu o barbă albă, cu o pieptănătură care aducea foarte mult cu a lui Ibsen; Jerusalem nu era profesor titular, fiind numai liber docent, pentru că era evreu și în fosta monarhie austro-ungară, în catolica monarhie, un evreu nu putea fi profesor titular la Universitate. O dată cu sfârșitul primului război mondial m-am înscris la Universitatea din București unde mi s-a recunoscut frecvența de la Viena, cea de la Institutul teologic din Sibiu, unde urmasem cursuri înainte de Viena și îmi trecusem toate examenele în afară de istoria filosofiei la care nu s-au ținut examenele în sesiunea din iunie-iulie pentru că, pare-se, profesorul P. P. Negulescu era bolnav. Am plecat, atunci, la Paris fără să-mi iau licența.

---

* Interviu realizat de Mircea Vaida la Săliște, în vara anului 1973, și publicat în *Tribuna*, nr. 35, 1973.

Faptul acesta a fost, în ceea ce privește viața mea privită în ansamblul ei, un câștig — nu o pierdere, cum o consideram eu atunci. Într-adevăr, trecând și examenele la istoria filosofiei, fiind deci licențiat, aș fi putut să mă înscriu direct la doctorat, la Sorbona, cum au făcut de pildă Mihai Ralea și Al. Rosetti.

— *E cunoscut titlul tezei Dumneavoastră de doctorat, ea arată că v-ați format, așa cum ați spus înainte, sub două „zodii", cea germană și cea franceză. E un caz interesant — Maiorescu era de formație germană, Blaga de asemenea . . . Dumneavoastră însă, întruniți în acest sens două direcții, venind din exterior și care au fost sădite într-un sol autohton: cea franceză și cea germană. Vă socotiți mai aproape de una din ele?*

— Fără îndoială . . . în măsura în care pot să mă judec pe mine însumi, cu simț critic, sunt convins că spiritul și cultura franceză au răspuns în sufletul meu unor elemente înnăscute, oarecum moștenite; în vreme ce cultura germană m-a impresionat cu deosebire prin foarte bogatul ei conținut în sectorul filosofiei, cultura franceză m-a influențat și în ceea ce privește „forma" minții mele. Toți aceia care au citit ceva scris de mine sau studenții care mi-au ascultat cândva cursurile la Universitatea din Cluj au putut să-și dea seama că, în ceea ce mă privește, felul de a organiza interior un complex de idei, felul de a privi viața în general și sensibilitatea destul de ascuțită pentru formă sunt elemente de cultură franceză și admirația mea cea mare a rămas până astăzi pentru această cultură. Dacă am zidit casă din cărămizi proprii, trebuie să recunosc că multe cărămizi și în plus chiar stilul a ceea ce am clădit sunt de factură franceză, latină.

— *Mă gândesc, cunoscându-vă de mai mulți ani, că și ironia fină care vă caracterizează vine de undeva dintr-un orizont galic . . . Dumneavoastră, un român din Sălișteajuns la Paris, ați emis idei pe care gândirea franceză din acea epocă le-a socotit un act „avangardist": mă gândesc tocmai la influența lui Hegel asupra lui Taine, la teza Dumneavoastră de doctorat. A trebuit să vină un om din afară, și noi ne bucurăm astăzi ca români că acela ați fost Dumneavoastră — D. D. Roșca, care a dezgropat un adevăr ignorat sau neștiut îndeajuns până atunci.*

— Da, eu, în lucrarea de care amintiți, am menționat, și încă în cuvinte foarte clare, că nu se poate susține și cu atât mai puțin aș avea eu curajul să susțin că nu s-a știut înainte de apariția lucrării mele că Taine a fost influențat de Hegel. Însă, nu asta era problema, nu era să știi oarecum din afară că a fost influențat, pentru că Taine însuși o spunea, ci să știi ce a luat Taine de la Hegel, ce importanță au elementele acestea care au intrat ca elemente con-

Scanned with OKEN Scanner

stitutive și în filosofia lui Taine. Asta nu s-a știut și, implicit, descoperind marea influență în extindere pe care a exercitat-o Hegel asupra universului lui Taine, am descoperit în același timp că e foarte puțin adâncă. Taine a repudiat dialectica, adică tocmai ceea ce era mai caracteristic la Hegel. A preluat din Hegel foarte multe vederi în materie de istorie și în materie de critică literară, de concepții estetice, însă nu metoda de gândire dialectică. Arătând acest lucru s-a arătat, implicit, cum gândirea germană, propriu-zis cea hegeliană (dar ce e mai germanic decât gândirea lui Hegel), a jucat un rol neașteptat de mare în plămădirea unor concepții filosofice, estetice și care au dominat spiritul Franței în a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

— *Faptul că influența lui Hegel asupra lui Taine s-a scris la Paris — ce semnificație are? Se putea scrie această carte, această teză de doctorat, la fel de bine și la Viena sau în alt loc?*

— Nici într-un caz. Pentru motivul că era vorba, în cazul meu, de un străin căzut pe pământul Franței. Încercam, primul război fiind abia încheiat, într-un climat antigermanic, în capitala Franței, să descopăr elemente de gândire străine și tocmai nemțești în gândirea, în civilizația chiar, a acestui mare popor. Faptul acesta a fost pentru mine un factor de disciplină și autocontrol departe împins, ca nu cumva momit și înșelat de cercetarea pe care o făceam să exagerez în respectiva influență. S-ar fi putut ușor întâmpla, deoarece eram foarte tânăr, dacă aș fi elaborat această lucrare la Viena, ca lăsându-mă în voia inerției să dau o importanță mai mare la ceea ce descopeream, exagerată, poate falsă. Nu mai vorbesc apoi că nu văd ca la acea vârstă, concepând o astfel de lucrare în alt loc, ea să fi fost primită în felul în care critica din Franța mi-a întâmpinat teza de doctorat.

— *V-ați pus problema, atunci, la Paris, că momentul istoric, climatul care vă înconjura, nu erau potrivite pentru o lucrare ca a Dumneavoastră, că ea însemna o îndrăzneală?*

— Fără îndoială că mi-am pus întrebarea... Trecuseră trei ani de la șederea mea în Franța, făcusem deja suficiente experiențe ca să-mi dau seama de enorma libertate de gândire a spiritului francez. Nici unul din recenzenții lucrării mele, cu atât mai puțin nici unul din membrii comisiei în fața căreia se susținea teza nu a ridicat o obiecție în afară de obiect. Adică, nu m-au lăsat să înțeleg că ar fi inoportun în acel moment să fac astfel de cercetări. Am văzut lucrul acesta și dintr-o scrisoare pe care raportorul tezei o adresase ca răspuns unui român, profesor universitar, care îi scrisese și se mira cum a acceptat Sorbona o astfel de lucrare, unde se coboară gândirea franceză în favoarea Germaniei. Raportorul tezei,

Scanned with OKEN Scanner

celebrul istoric Émile Bréhier, a răspuns foarte mirat, nu s-a scandalizat, dar s-a mirat cum poate veni un om, un adevărat savant, un om cu adevărat liber, să pună o astfel de întrebare.

— *Așadar, ați găsit tocmai în spiritele proeminente ale gândirii franceze a epocii un sprijin... Cine anume, în acel Paris al tinereții Dumneavoastră, v-a ajutat să vă formați ca gânditor, ca om de cultură și, firește, ca autor al amintitei teze?*

— Ca să răspund trebuie să merg, oarecum, foarte departe. Dacă am înțeles bine întrebarea, dvs. vreți să știți, ce anume și cine anume... Înțelegeți prin aceasta și ce doctrină?

— *Ce doctrină și eventual ce oameni din Parisul acelor ani v-au ajutat într-adevăr...*

— În ce privește doctrina o să precizez acum ceva care probabil pentru dvs., care sunteți destul de familiar cu ideile mele, va suna ciudat: cel mai mult m-a influențat poate Kant...

— *Interesant: așadar — nu Hegel. De ce anume tocmai Kant?*

— Prin spiritul lui critic, care venea și-și aducea marile ape în oceanul critic al spiritului francez. În ceea ce privește persoanele, nu pot să trec sub tăcere persoana lui Mihai Ralea, care, neobosit, m-a susținut și m-a încurajat; ori de câte ori se ivea vreo dificultate care mi se părea pentru moment de neînvins, Ralea găsea mijloacele necesare ca să mă redreseze și să mă încurajeze.

— *Vă aminitiți, în legătură cu Ralea, vreo întâmplare, poate chiar una mai intimă, al cărei farmec v-a rămas în amintire?*

— Caius Brediceanu, care fusese ambasador în Brazilia, tocmai revenise în țară și mi-a adus în dar o cutie cu havane. I-am dat lui Ralea două țigări... Într-o împrejurare, Ralea tocmai fuma una din havanele mele; era de față un personaj foarte bogat, un bancher evreu, care l-a întrebat uimit: „Domnule Ralea, de unde ai țigările astea?“ Erau havane, nu mai știu ce marcă... Atunci a avut Ralea o inspirație: „Vă aduc mâine zece la fel, dar îmi dați pentru fiecare o mie de lei pentru un prieten al meu, care a cheltuit o avere ca să tipărească două cărți la Paris și are nevoie de bani“. Cu banii ăștia m-am reîntors la Paris. Altă întâmplare se leagă de licența mea la Sorbona... Eu abia sosisem la Paris și nu știam nici un cuvânt france, nici „francais“: f-r-a-n-c-a-i-s.

— *Veneați după studiile vieneze?*

— Da, aproape direct de la Viena. Așa că nu-i de mirare că unii se gândeau: „Are ăsta tupeu, cum să-și prezinte licența în franceză, nu satisface condițiile pe care trebuie să le îndeplinească la susținerea licenței de stat“. Ralea era un om care avea mulți cunoscuți. Într-o zi, pe o terasă din Boulevard Saint-Michel

Scanned with OKEN Scanner

îl văd pe Ralea cu mai mulți matematicieni. Era și unul Pantazi, faimos matematician, foarte talentat, dar a murit tânăr... Ralea, când m-a văzut, s-a ridicat și s-a îndreptat spre mine spunându-mi: „Știi ce discuție am eu din cauza ta cu ăștia?... Ăștia susțin că e imposibil ca D. D. Roșca, venit abia anul trecut la Paris, să se prezinte la licență"... Și, din discuție în discuție, Ralea le-a propus un rămășag: „Uite, eu pun 500 de franci — erau bani mulți — 500 de franci, că D. D. trece" ... „Puneți și voi 500 de franci — ei erau cinci — și să vedem". A câștigat Ralea. Atunci ne-am dus amândoi, Ralea și cu mine, și am luat masa la cel mai „mare" restaurant din lume. În orice caz cel mai scump. Restaurant „mare" în sensul franțuzesc înseamnă restaurant „mic"... Era Tour d'Argent, pe malul Senei... Acolo se serveau faimoșii pui la frigare, ți se dădea puiul cu inel cu număr de serie, inel de argint... și am băut Bourgogne-Napoleon de 40 de ani.

— *Unde ați locuit la Paris?*

— Am locuit un timp în Cartierul latin, doi ani, într-un hotel care la Paris e foarte ușor de găsit; se cheamă Hotel de L'Étranger. Am stat la hotel de L'Étranger, iar de pe balconul meu priveam, peste drum, Sorbona.

— *Pe Dumneavoastră, ca tânăr intelectual venit la Paris, ce v-a uimit în acel climat? Ați asistat la o serie de evenimente (mă gândesc la climatul de specialitate): ce se spunea atunci despre Bergson? L-ați redescoperit. L-ați recitit sau l-ați înțeles, altfel, acolo la el acasă? Or, de pildă au apărut atunci operele lui Proust... Ce au însemnat astfel de evenimente pentru un român care studia filosofia la Paris?*

— Voi aminti în treacăt, răspunzând la această întrebare, că alimentându-mă până atunci, dintre culturile străine, exclusiv la cea germană, primul an a însemnat pentru mine o reacție negativă față de ceea ce constatam la Paris și pentru simplul motiv că veniserm acolo cu idei care erau prejudecăți germanice în ceea ce privește poporul francez și cultura franceză. Eram foarte influențat de lecturile mele nemțești. Mi-a trebuit o oarecare perioadă, poate un an și mai bine, pentru ca să deschid ochii și să-mi dau seama că nu vedeam bine ceea ce vedeam, că erau chiar o mulțime de lucruri pe care nu le vedeam de loc.

— *Vă referiți și la Bergson?*

— Nu. Mă refer la climatul general, la mediul în care ajunsesem. Orbirea aceasta inițială, prejudecățile, se datorau și unui al doilea fapt: cultura franceză, spre deosebire de multe alte culturi, civilizația franceză, vreau să spun, spre a folosi un cuvânt de obârșie franceză, care cuprinde mai mult decât cuvântul cultură este

Scanned with OKEN Scanner

toată — nuanță și discreție. Îți trebuie finețe și sensibilitate cvasi de artist ca să sesizezi ceea ce este într-adevăr caracteristic Franței, Parisului, acestei Atene a culturii moderne. Pentru asta mi-a trebuit mai mult timp. Însă, după ce m-am familiarizat și am pătruns anumite elemente care constituie cultura și civilizația franceză, ceea ce era dincolo de Rin, privit de la Paris — nu îmi apărea în aceeași lumină ca înainte . . .

— *Citind* Existența tragică *am simțit în această carte și multă poezie. În același timp am simțit că e o carte foarte românească . . .*

— Nu știu să spun în ce măsură este o carte foarte românească.

— *E o senzație pe care, cred, mi-a dat-o tocmai limbajul lucrării.*

— Poate să fie așa. Elementul de poezie, cel artistisc, de care pomeniți, este un element care ocupă un oarecare loc în imaginea de ansamblu pe care am dorit eu s-o trasez în această încercare de sinteză filosofică, care se cheamă *Existența tragică*. De altfel eu susțin acolo, întotdeauna am susținut lucrul acesta, că filosofia propriu-zisă are ca motor secret și cel mai puternic dintre multele ei motoare, sensibilitatea artistică a celui ce gândește și scrie filosofie. După credința mea, filosofia ocupă un loc în ierarhia valorilor spiritului, intermediar între știință (cunoaștere obiectivă) și artă. Precis, unde anume între știință și artă trebuie plasată filosofia, nu se poate determina decât de la gânditor la gânditor. La unii, elementul științific ocupă o pondere mai mare. Eu sunt de părere că e bine ca elementul științific să ocupe o pondere mare. La alții, el ocupă o pondere mai mică. Însă, oricum ar fi, știința nu poate aduce decât material pentru filosofie, ceea ce creează din acest material filosofia se datorează sensibilității particulare ,emotivității, afectivității celui care gândește. Nu fac filosofie pentru că vreau să repar cutare lucru . . . Fac filosofie, să-mi dați voie să folosesc o expresie biblică, pentru „mântuirea sufletului". Filosofia, atunci când este autentică ,aduce totdeauna cu ea ceva personal. Știința vrea o imagine spectaculară a existenței, lipsită de elementul subiectiv, filosofia nu. Dar să ne înțelegem — nu e filosofie serioasă aceea care nu se sprijină decât pe emotivitate. Filosoful are nevoie de știință.

— *Există anumite locuri la care omul se întoarce cu predilecție. Care sunt locurile la care vă întoarceți totdeauna cu plăcere și cu devotament sufletesc?*

— Înșir câteva din ele, în ordine cronologică: cum e și firesc, locul la care mă întorc mai des este satul în care m-am născut și în care am copilărit.

Scanned with OKEN Scanner

— *Adică, tocmai locul unde în această seară de vară a anului 1973 ne aflăm acum: Sălişte.*

— Sunt apoi în țară și altele pe care mi le amintesc cu plăcere, unele din ele cu încântare. Nu pot însă să-mi dau seama dacă încântarea vine de la persoanele pe care le întâlneam acolo sau de la locul însuși. Astfel, mă gândesc cu emoție la clipele pe care le-am petrecut între anii '30—'34, vara și toamna, la Dobrina în Huși, via prietenului meu Ralea. Sigur că cine l-a cunoscut pe Ralea poate să-și dea seama că în orice loc ai fi fost cu el te simțeai grozav de bine, dar la Dobrina am petrecut clipe de destindere amândoi. Zilele pe care le-am trăit acolo mi s-au întipărit ca momente pline de încântare.

În tinerețe mi-au plăcut excursiile, am fost turist și, din lungile mele peregrinări pe plaiurile țării, momentul care mi-a rămas poate mai viu în memorie este o priveliște văzută de pe Suru, spre Munții Făgărașului. Urcam Suru și la un moment dat a coborât un nor sau o ceață atât de groasă, încât nu mai desluseam nimic în jur și firește că ne-am oprit. A început ploaia, ne aflam tocmai într-un punct unde era periculos să mergi prin ceață. A fost o lungă așteptare în care mi se părea că nu vom ajunge în vârful Surului. Surul nu e, de fapt, un munte primejdios cum este Negoiul — dar situația era de așa natură încât nu se putea înainta și trebuia să stăm, ori să ne întoarcem. Eram numai doi, eu și un prieten. În momentul când am hotărât să ne întoarcem s-a împrăștia ceața, a ieșit soarele și din toată ceața asta de pe lanțul Munților Făgărașului creștea câte un monstru de munte, unde și unde... Mă gândeam la facerea lumii.

— *Îmi sugerează imaginea „platoului filosofilor" despre care vorbiți în* Existența tragică *— înaltul platou... Ați început deci cronologic rememorarea locurilor și drumurilor...*

— Am multe amintiri — dar e greu să le înșir pe toate..

In foarte numeroasele și variatele mele peregrinări în Franța m-au impresionat în primul rând monumentele artistice ale acestei țări, care sunt pentru orice turist aproape totdeauna o surpriză, acolo unde te aștepți mai puțin. Astfel, de exemplu în Bretagne, foarte adeseori mi s-a întâmplat, călătorind cu bicicleta, să întâlnesc, fără a fi avertizat de nimeni înainte, lucruri extraordinare: mici capele, chiar catedrale, în mijlocul câmpului. Între peisajele naturale pe care le-am savurat cât am stat în Franța, mi-aduc aminte de un sătuleț, la vreo 600 km de Paris, care se cheamă Locque-Renan, care este compus din vreo zece, cincisprezece case în total.. toate de granit și o biserică monumentală de oraș mare. Nu știu dacă istoricii Franței fac mențiune în diversele tratate de istoria

Scanned with OKEN Scanner

artei despre această localitate, dar probabil că unii din istorici fac... Dacă ocolești turnul bisericii și arunci o privire, având norocul să nu fie ceață (localitatea se găsește la vreo 10—15 km de ocean), vezi oceanul. Cum Locque-Renan-ul este pe deal, vezi oceanul — jos. Dar parcă ar fi pe un alt deal, vezi și valurile care sunt ca niște vârfuri de brazi pe care le bate vântul iar iluzia persistă și după ce ți-ai dat seama că acolo e oceanul, că e apă. După cum vă puteți închipui, este ceva extrem de grandios să vezi la orizont curba oceanului jos, iar tu, acolo, la umbra unui monument din veacul al XII-lea sau al XIII-lea, construit din granit...

— *Descrierea sugerează o pictură a lui Gauguin — în care niște călăreți trec pe plaja mării și marea pare mai înaltă decât uscatul...*

— Numeroase și plăcute amintiri am din Italia, unde n-am stat atât ca în Franța, dar am văzut multe.

— *Uitasem să vă întreb, cât au durat studiile Dumneavoastră la Paris?*

— Aproape zece ani...

— *Acum, ca în fiecare vară, sunteți iar la Săliște. Casa aceasta unde ne aflăm noi acum, la marginea pădurii, e probabil casa părintească...*

— Nu, casa mea părintească se găsește în piața Săliștii. Acolo nu aveam ca aici — marginea pădurii. În 1938 am cumpărat această casă cu gândul că voi avea o familie relativ mai numeroasă, să am strengari, care să se urce în pomii livezii... Însă destinul nu s-a potrivit cu această dorință a mea. Aici, în fiecare moment al zilei peisajul apare în funcție de cum cade pe el lumina, altul și altul... Mă împărtășesc de liniștea de aici, de elementul poetic al locului.

STUDII LA PARIS*

— *Domnule Profesor, am vorbit, în atâtea rânduri, despre gândirea Dvs. filosofică, despre activitatea pe care ați desfășurat-o la catedra de filosofie a Universității clujene, dar niciodată nu ne-am oprit și asupra împrejurărilor în care ați ajuns să faceți studii de filosofie la Sorbona, mai ales că, după câte știu, în tinerețe erați tentat să aprofundați studiile de estetică, arta, în general. Așadar când și în ce împrejurări v-ați început Dvs. studiile universitare în Franța?*

— Mi-am început studiile universitare la Facultatea de Filosofie a Universității din Viena, unde plecasem să mă înscriu, împreună cu Lucian Blaga, în toamna anului 1917, după ce terminasem trei ani de teologie, la Sibiu. Am fost student al Universității din Viena trei semestre, adică până în iarna anului 1918 spre 1919. N-am putut să continuu la Viena pentru că izbucnise, în Ungaria, revoluția lui Béla Kun. Atunci m-am înscris la Universitatea din București, unde făcusem toate examenele care se cereau pe vremea aceea pentru obținerea licenței în filosofie, cu excepția examenului de istorie a filosofiei, care era propriu-zis un triplu examen, adică o materie de trei ani, care se făcea la P. P. Negulescu. P. P. Negulescu însă, în iulie 1919, n-a venit să țină examenul și atunci am rămas fără acest examen. Între timp s-a ivit posibilitatea să plec undeva, la o universitate din Occident, căci guvernul român din acel timp acorda schimb valutar favorabil studenților care urmau studii la Universitatea din Paris sau la una din universitățile din Occident. Ce însemna acest schimb? Se plăteau 600 de lei din partea studentului și guvernul român dădea 400 de franci pe lună. Cu 400 de franci, pe vremea aceea, se putea trăi la Paris în con-

---

* Interviu realizat de Cornel Pop în 27 februarie 1971 la radio și publicat în *Excelsior*, nr. 2, 1992 cu titlul: *D. D. Roșca — „Ajuns în capitala Franței, nu știam franțuzește nici atâta cât să întreb la un hotel dacă au sau nu camere de închiriat."*

Scanned with OKEN Scanner

diții bineînțeles modeste, dar omenești. Am plecat cu alți doi prieteni: ei se îndreptau spre Paris, iar eu mă duceam, chipurile, la Roma, să fac studii nu de filosofie, ci de istoria artelor. Ideea asta îmi venise poate în urma multelor vizite pe care le făcusem la pinacotecile din Viena și, cu deosebire, la Muzeul imperial de arte frumoase, secția de pictură. Întâmplarea a voit însă ca trenul nostru să intre în gară la 1 după miezul nopții. Prietenii mei își urmau drumul mai departe spre Paris, iar eu urma să cobor la Milano, să mă îndrept spre Roma. Nu știu cum să-mi explic, dar fapt este că după ce m-am văzut singur în gara din Viena, mi-am luat geamantanul și am urcat înapoi în tren și m-am dus și eu cu ei la Paris, zicându-mi că, în definitiv, și la Paris, dacă vreau, pot să fac istoria artelor. Și așa am ajuns la Paris. La Paris, nu m-am înscris la istoria artelor, deși am urmat, cu oarecare intermitențe timp de vreo doi ani, cursul de istoria artelor; studiul meu principal s-a concentrat din nou asupra filosofiei.

— *Dvs. ați plecat, spuneați, cu intenția de a studia în Apus istoria artelor, dar, până la urmă, ați rămas la filosofie. Există un moment al adolescenței în care v-ați găsit chemarea pentru filosofie?*

Adică, în altă expresie, întâmplarea, pe care ne-o povestiți că s-a petrecut în gara de la Milano, este o simplă întâmplare, capabilă să modifice destinul omului sau, în prealabil, dvs. simțeați o chemare mai adâncă pentru filosofie și atunci întâmplarea respectivă nu mai are o semnificație deosebită?

— Așa este adevărul. Acestei întâmplări nu trebuie să i se atribuie o semnificație, să zic, care mi-ar fi schimbat mersul vieții sau preocupările. Mă duceam, ca să mă exprim mai exact și să răspund la întrebarea dumitale, mă duceam în Italia să fac și istoria artelor, dar îmi dădeam în același timp seama că în Italia nu o să pot face studii de filosofie așa cum aș fi avut posibilitatea să fac la Paris și faptul că am coborât din tren în gara din Milano și într-un sfert de oră am luat o altă hotărâre, ca totuși să mă duc la Paris, nu prezintă semnificația profundă care ar putea să i se atribuie. E o întâmplare care are, dacă vreți, pitorescul ei, dar nu cred că, mergând să mă înscriu la Universitatea din Roma, aș fi împins filosofia pe planul al doilea.

Ajuns la Paris, m-am înscris la filosofie. În 1919 și, până câțiva ani mai târziu, la Facultatea de Litere de la Paris, studentul nu era obligat să urmeze nici cursuri, nici ședințe de seminar, nici să prezinte lucrări, nici să ia parte la discuții dacă nu voia. Tot ce se cerea din punctul acesta, oarecum, considerat de francezi, *formal* al studiului, era să te înscrii la facultate. Plăteai 30 de franci și

Scanned with OKEN Scanner

cu aceasta erai înscris, aveai toate drepturile pe care ți le dădeau apoi meritele. Puteai să te prezinți, după înscriere, la prima sesiune de examene, nu te întreba nimeni unde ai mai frecventat, ce studii ai făcut. Problema era să știi să răspunzi la tot ceea ce erai întrebat. Examenul de licență se făcea din toate disciplinele filosofice. Cel de istorie a filosofiei era dublu, pentru că era și un examen de istorie a filosofiei moderne. Regimul ăsta de examene la facultatea de litere se numea „ancien-régime". Va fi numit *mai târziu* „ancien-régime", pentru că, prin 1923 sau 1924, s-a introdus și la Facultatea de Litere din Paris licența luată în etape, adică o licență care putea fi și care trebuia să fie pregătită timp de doi ani. Se făceau patru examene, se luau patru certificate. Fiecare examen — la două discipline filosofice. Asta s-a numit „nouveau-régime". După ce luai patru certificate, erai declarat licențiat. Regimul după care am luat licența la Paris era un regim, dacă vreți, pentru candidat mult mai greu, pentru că trebuia să te prezinți deodată cu toate materiile și între materiile pe care trebuia să faci examenele era și limba latină. Limba latină era eliminatorie; oricâtă filosofie ai fi știut, dacă nu aduceai nota 16 (maximul fiind 20) așadar dacă n-aveai nota 16 la latină, cădeai. Tot așa puteai să cazi și dacă la una din discipline nu obțineai nota de trecere, care era de 12. Parcă așa îmi aduc aminte.

Pentru mine începutul la Paris a fost, să zic, destul de greu, dacă nu chiar descurajator, pentru că, ajuns în capitala Franței nu știam franțuzește nici atâta cât să întreb la un hotel dacă au sau nu camere de închiriat. Și cum mă înscrisesem la examenul de stat, care presupunea prezentatul la examene, eu trebuia să întrunesc toate condițiile care se cereau francezilor: adică cele patru examene în scris, care acolo premergeau examenelor, trebuiau să fie scrise în așa fel, încât să nu se simtă c-au fost scrise de un străin din punctul de vedere al limbii, cu deosebire din punctul de vedere al sintaxei; și lucrul este explicabil, pentru că nimeni nu te chema, străin fiind, să faci examenele pe care le fac francezii. Pentru străini exista, și cred că există și azi la Sorbona, o licență unde poți combina disciplinele pe care ți le alegi la examen, tot discipline filosofice, dar le poți combina cu alte discipline, din altă specialitate, și nu ești obligat să faci examenul și de latină la licența obișnuită, zisă „liberă".

Licența de stat, care este o licență nu numai de formă, ci o licență reală, îți dădea dreptul să fii profesor în Franța, și de aceea numărul de locuri era limitat. Ca străin trebuia, însă, să îți ceri cetățenia franceză. În privința aceasta noi, românii, eram favorizați, deoarece nu ni se cerea decât să fii român și, în al doilea

Scanned with OKEN Scanner

rând, să ai 7 ani de ședere în Franța. Cu asta ți se recunoștea cetățenia franceză. Și atunci puteai să profesezi în Franța. Prin urmare, licența de stat era un drept real, nu un simplu titlu.

Nu știu cum se face și cum să-mi explic faptul că eu am ajuns în Franța în ziua de 4 noiembrie 1919 și, la începutul lui iulie 1921, adică după un an și jumătate, m-am prezentat la licență și am trecut, am luat licența. Poate că este semnificativ aicea un fapt care merită să fie povestit. În timpul când pregăteam licența, am făcut cunoștință cu Mihai Ralea, care, în momentele mele de descurajare, mi-a fost un sprijin real. El a fost acela care mi-a insuflat încrederea în puterile mele și care mă îndemna mereu să nu mă întorc să-mi iau licența în țară, ci să rămân acolo. Era absolut sigur că eu o să trec licența. Și, în preajma licentei, într-o discuție cu alți prieteni români, Ralea a făcut un pariu pe o sumă mare de bani Nu îmi aduc aminte exact, atâta știu că Ralea a câștigat pariul; ceilalți susțineau că e imposibil și Ralea a câștigat pariul și am făcut două chefuri de pomină cu banii pe care i-am luat din acest pariu făcut de Ralea. Prin urmare, la începutul lui iulie 1921, eu eram licențiat în litere, licență de stat, la Sorbona.

* *
*

PRIMELE COLABORĂRI LA PARIS*

Legăturile mele cu „Viața Românească" și cu unii dintre colaboratorii ei de mare prestigiu datează din anul 1923. Atunci am trimis de la Paris prima mea colaborare la foarte apreciata — de mine și de mulți din generația mea — revistă. Anume, am trimis un eseu despre Pascal cu ocazia tricentenarului nașterii filosofului. Eseul i-a plăcut lui Ibrăileanu, care mi-a trimis prin Mihai Ralea un onorar surprinzător de mare și o scrisoare prin care mă îndemna să continuu colaborarea. Pentru atunci tânărul student care eram, faptul de a-și vedea tipărit primul său eseu în prestigioasa revistă ieșeană a fost, firește, izvor de încurajare și de — credeam eu — justificată mândrie. Îndrăznisem să solicit redacției „Vieții Românești" publicarea sus-menționatului eseu la propunerea prietenului meu Ralea, căci, altfel, cine și-ar fi putut imagina, în 1923, că are

* Articol publicat de D. D. Roșca în *Viața Românească*, nr. 3, 1976, la 70 de ani de la apariția revistei, cu titlul *De la o mare altitudine doctrinară.*

Scanned with OKEN Scanner

să devină, cu prima sa încercare în ale scrisului, colaborator solicitat al unei publicații în paginile căreia apăreau constant texte iscălite de M. Sadoveanu, G. Ibrăilneanu, Mihai Ralea, I. Teodoreanu, G. Topîrceanu.

În anii ce-au urmat, am continuat să trimit „Vieții Românești", sub titlul *Scrisori din Paris* propus de Ralea, articole și eseuri, până în 1929, an când m-am întors în țară și am fost prezentat de Ralea lui Ibrăileanu și, ceva bai târziu, lui M. Sadoveanu, pe care în cursul anilor următori îl întâlneam de câte ori venea la Cluj, la masa cu vin generos a lui Ștefan Boeriu, prieten de vânătoare și de pescuit al marelui nostru Sadoveanu. La una din aceste întâlniri în casa lui Boeriu — era în anul 1937 sau 1938 — am aflat că „Conu Mihai" a avut răbdare să citească, îndrumat de Ralea, *Existența Tragică*, și a avut gândul generos să-mi spună că i-a plăcut.

După 1930, reținut de numeroase obligații profesionale, colaborarea mea la „Viața Românească" a continuat sporadic și numai cu numeroase recenzii.

Cât privește rolul ei pe multiple planuri ale culturii noastre, în perioada pe care am cunoscut-o mai de aproape, acest rol a continuat să fie cel pe care și-l asumase la înființarea ei. Adică, pe plan social, „Viața Românească" a luptat cu dârzenie și talent, și de la o mare altitudine doctrinară, ideologică, împotriva obscurantismului retrograd în orice formă și la orice nivel s-ar fi manifestat el; iar pe plan literar a încurajat — și adesea a descoperit — talente tinere. Ea a apărat, în lumina pe care ne-o dă totdeauna rațiunea și umanismul altoit pe ea, tot ce a fost și este înaltă valoare umană în cultura și-n viața socială a poporului nostru.

Scanned with OKEN Scanner

LUMEA CEA GÂNDITĂ*

L-am cunoscut pe profesorul D. D. Roșca la catedră, în acele după-amieze în care, studentă la filologie, fugeam de la cursuri pentru a asculta prelegerile sale de Istoria filosofiei. De fiecare dată problema găsirii unui loc era la fel de greu soluționată și, în băncile în care se îngrămădeau studenții de cele mai diverse specialități și public neuniversitar, de fiecare dată intrarea profesorului era așteptată cu aceeași emoție. Mai târziu, văzut mai de aproape, fără distanța care desparte catedra de băncile amfiteatrului, la masa simplă și pătată de cerneală — una dintre cele cinci sau șase mese asemănătoare din banalul cabinet de la Universitate — filosoful nu pierde nimic din respectul aproape inhibant pe care-l inspirase. Pentru că, oricât de familiară i-ar fi conversația, oricât de adolescenți ochii, profesorul D. D. Roșca este totodată autorul acelei sinteze filosofice care, expunând o concepție personală despre lume și viață, se numește Existența tragică; *al volumelor de eseuri* Linii și figuri, Puncte de sprijin, Oameni și climate; *al* Însemnărilor despre Hegel; *precum și traducătorul atâtor volume din opera hegeliană. Îl ascult vorbind și fascinant nu este numai felul în care cincizeci de ani de gândire se lasă priviți cu nostalgie și fină observație, fascinante sunt și planurile pe care ei s-au desfășurat. Planurile sunt trei: Ardealul, România, Europa.*

• *Obligația unei generații*

— Până la primul război mondial nu aveam conștiința că ne diferențiem de premergători. Războiul a fost evenimentul care ne-a descoperit noțiunea de generație. Ne deosebeam de cei dinaintea noastră prin faptul că-l trăisem, prin schimbările pe care el le

* Interviu realizat de Ana Blandiana în 1967, publicat în *Viața studențească*, nr. 43, 1967 și reluat în volumul: Ana Blandiana, Romulus Rusan, *Convorbiri subiective*, Ed. Albatros, 1971.

Scanned with OKEN Scanner

declanșase în lume și în noi și prin întrebarea: „Ce vom face după?“ Până atunci predecesorii noștri și noi, tinerii intelectuali ardeleni, nu visam decât unirea cu țara; o dată cu sfârșitul războiului, țara reîntregită crea cadrul potrivit și obligația generației noastre de a se integra cu valorile ei proprii în contextul culturii românești și europene. Am înțeles că venise momentul, că noi eram cei obligați să depășim nivelul culturii de până atunci al României, să-i lichidăm, dacă va fi posibil, restanțele, să-l aducem oarecum la zi. Îmi amintesc că, în primii ani de universitate (la Viena), în planurile și discuțiile cu prietenul meu Blaga, mereu revenea ideea și dorința de a face ceva care să depășească ceea ce fusese până atunci. Dar pentru asta trebuia să ne „creăm“ mai întâi pe noi. „Să căutăm să rămânem în cetățile de mare cultură cât mai mult, obișnuia să exclame Blaga, să ne întoarcem acasă la 40 de ani, deplin formați“. Marea obligație a generației noastre era de a deveni una dintre generațiile românești „europene“ ale acelor ani.

• *Sfârșit de primă tinerețe*

— După doi ani de studii la Viena, m-am hotărât să plec în Italia pentru a mă dedica istoriei artei. În acei ani de „primă tinerețe“, cu elanuri puternice, dar imprecise, numai întâmplarea a făcut ca dorința mea de studiu și creație să se canalizeze spre filosofie. Întâmplarea se numea *Simplon-Express* și — după ce trecea prin Milano, unde trebuia să mă lase — avea ca destinație Parisul. În compartiment, alături de mine, dar îndreptându-se spre Paris, se găseau prietenii mei Andrei Oțetea și N. Tolu. La Milano, brusc, tânărului care încă eram i-a fost urât să coboare singur într-un oraș necunoscut și și-a urmat prietenii până la capătul călătoriei.

Parisul îl știam numai din prejudecăți ardelene de formație germană. La Viena învățasem: „ce e profund nu poate fi și frumos“ Parisul mi-a apărut strălucitor, dar „superficial“. La început nu reușeam să mă adaptez, nutream un secret sentiment de repulsie pentru tot ceea ce mă înconjura, observam numai relele, îmi săreau în ochi zgârcenia și distanța francezilor, tonul declamator al profesorilor. Apoi, cu timpul, pe parcursul anilor pe care i-am trăit în el, Parisul m-a obligat să-l respect, să-l admir și să-l iubesc. Contactul prelungit cu civilizația franceză m-a învățat că nu tot ce este obscur este adânc și că frumosul poate fi profund, că adevărul poate câștiga în amplitudine îmbinat cu frumosul. Despre tipul de savant francez, despre felul în care el știe să alăture profunzimii spiritului strălucirea lui, s-ar putea scrie poeme.

Scanned with OKEN Scanner

Faptul că am abandonat ideea de a studia în Italia istoria artelor nu l-am regretat. Mai târziu, am înțeles că această știință, în felul în care se practica și se practică, este mai curând o disciplină istorică decât una estetică. Învățarea unei înșiruiri de date și nume nu m-ar fi interesat.

• *Student*

— Recunoscându-mi-se bacalaureatul (singurul bacalaureat care se recunoștea la Paris, fiind asimilat prin severitate celui francez) m-am înscris la filosofie. Sistemul învățământului superior francez era extrem de simplu: după plătirea la înscriere a taxei de 30 de franci, orice student se putea înscrie la licența de stat. Nu i se cerea pentru asta nici un stagiu, iar examene nu existau. Licența era formată, la filosofie, din 4 examene scrise și vreo 14 orale. Dintre acestea, unul singur cuprindea un curs predat de un profesor în facultate, alegerea acestui curs rămânând la latitudinea studentului La Istoria filosofiei apărea în fiecare an bibliografia obligatorie (texte din marii filosofi) nouă. Studentul hotăra singur când se simte în stare să suporte această confruntare cu filosofia lumii.

Îl ascult pe profesorul din fața mea amintindu-și emoțiile de student, povestindu-mi despre eliminatoria teză la latină unde nota de trecere era 16, despre filosoful Lalande întrebând raționamentul prin recurență al lui Poincaré, despre alți profesori, despre alte examene . . . Ascult și, într-un mod ciudat, în mintea mea noțiunile de profesor și de student alunecă una spre alta și se contopesc alungând timpul care le desparte, și timpul alungat fâlfâie în odaie abia auzit.

— După luarea licenței admirația pentru Hegel, pe care îl cunoșteam încă numai din *Estetică* și *Istoria filosofiei*, m-a făcut să mă înscriu la doctorat cu „Influența hegeliană în Franța".

• *„Lumea cea gândită"*

— De Hegel se leagă pentru mine cunoștința cu Lucien Herr sau poate ar fi mai corect să spun — de Lucien Herr se leagă pentru mine cunoștința mai temeinică cu Hegel. Savantul — căruia profesorii Sorbonei se îngrămădeau fericiți să-i ceară, în orice domeniu, consultații — era atunci în Franța cel mai mare specialist în Hegel. El este cel care mi-a transmis incandescenta pasiune pentru filosoful german. Afirmația că intenționam să dau doctoratul din Hegel mi-a deschis brusc și pentru totdeauna ușile și inima sa. Din clipa în care m-a făcut să înțeleg că principala operă hegeliană

Scanned with OKEN Scanner

este *Logica* și că totul trebuie pornit de la lectura ei, a început pentru mine marea luptă cu Hegel, o luptă întinsă, peste doctorat, pe câteva decenii și care avea să se încheie prin traducerea în românește a numeroaselor volume hegeliene. După primele șapte luni de lectură voiam să renunț. Lucien Herr a fost cel care m-a obligat să nu dezertez, să încerc să traduc „ceea ce nu înțelegeam" (sic!) pentru ca, „pătrunzând mecanismul limbajului, să pătrund mecanismul gândirii". Au urmat alte nouă luni de muncă și nimic din viața mea intelectuală ulterioară nu se poate compara în intensitate și efort cu acea primă perioadă de intimizare cu filosofia hegeliană. Atunci, ca și mai târziu, în timpul redactării tezei de doctorat, munceam închis în odaia mea de dimineață până seara, coborând numai la cină, când mă îndreptam, instinctiv mai mult, spre Saint-Michel, unde într-un mic restaurant trebuia să mănânc. Lumea cea reală mi se părea ireală, mi se părea bizar că mai pot să existe automobile, și case, și tineri plimbându-se. „Atunci lumea cea gândită pentru mine — avea ființă", cum spunea Eminescu; trăiam cu adevărat în universul construit de Hegel, mi se părea ciudat că există și un alt univers. Pentru că Hegel este ca o țară în care pleci foarte greu, dar din care te întorci și mai greu sau, unii, niciodată . .

• *Eseul și sonetul*

— *Această lume mai mult decât pasionantă, aș zice posedantă, seamănă mult cu ceea ce la un artist este faza intens creatoare, inspirația, transa. De altfel, Hegel însuși prevede înlocuirea posibilă a artei prin filosofie. Vă cer o mărturisire: în forul dumneavoastră intim, acreditați această presupunere a marelui dialectician?*

— Nu; de altfel nici Hegel nu o credea. Ideea dispariției artei, atât de răspândită, este o simplificare a teoriei hegeliene potrivit căreia arta nu va mai continua să existe ca principal mijloc de expresie a absolutului. Realitatea va dezvălui forme pe care nu arta, ci filosofia doar le va putea exprima. Pe treapta prevăzută de Hegel, va trebui depășită civilizația greacă în care arta este suprema formă de expresie a adevărului (absolut, în teza hegeliană).

În ceea ce mă privește, prefer în filosofie eseul tocmai pentru forma lui condensată, „artistică" oarecum. Eseul este construcție, cum construcție este sonetul. Spiritul culturii franceze mi-a influențat gândirea și mi-a trezit conștiința necesității formei finisate în care trebuie turnată gândirea.

Scanned with OKEN Scanner

• *Fericita întâmplare*

— Prieteniile, chiar schimbate pe parcursul anilor — viața și ideile îi apropie și-i despart pe oameni de multe ori peste voia lor — lasă în urmă sedimentat un sentiment de încântare, de mulțumire, de siguranță.

Mă gândesc la prietenia mea cu Mihail Ralea. De el m-a legat din 1920, de la Paris, și până la sfârșitul său neașteptat o prietenie fără umbre. Consider cea mai fericită întâmplare a vieții mele faptul că l-am întâlnit pe Mihail Ralea. Prietenia noastră (44 de ani) a avut, fără îndoială, o influență hotărâtoare asupra existenței mele: atâta vreme cât l-am avut lângă mine, am trăit oarecum cu sentimentul fermecător că nu sunt „singur" în lume și că am alături de mine sufletul cel mai generos și mai cald dintre cele pe care le-am putut întâlni în viață.

O prietenie, regretabil, de scurtă durată, m-a legat de pictorul Tonitza. Era într-o vară, în vechea Mangalie. Picta nebunește, începând deodată zeci de tablouri pe care schița contururile și își nota într-un colț culorile pe care le va folosi. Voia să profite cât mai mult cu putință de lumina mării, de siluetele exotice ale turcoaicelor, de peisajul neobișnuit. Era de o efervescență ametitoare, se dăruia total în tot ce făcea. A fost în stare să-mi recite pe de rost *Încheierea* din *Existența tragică*, pentru a-mi arăta că i-a plăcut. „Spune-mi tu!" mi-a strigat din prima clipă, și m-a rugat să-mi aleg un tablou dintre cele pe care le picta. Am ales un tablou neterminat (pe care urma să-l iau după finisare), fără să știu că nu-l voi mai întâlni niciodată pe marele pictor, că tabloul meu chiar va rămâne poate neterminat.

• *Între noi și ideile noastre*

— *Ați trăit o epocă saturată de controverse, de școli și ideologii diferite. Deosebirile între concepțiile a doi oameni presupuneau inimiciția lor? O despărțire în idei era, într-o epocă atât de divers colorată, o despărțire între oameni?*

— Spuneam că viața și ideile îi despart și-i apropie pe oameni peste voia lor. Am fost prieten și cu Tudor Vianu, Basil Munteanu, D. I. Suchianu, pentru că aveam aceleași idealuri și afinități elective cvasitotale. Sunt, ca și ei, raționalist. Observațiile mele asupra *Eonului dogmatic* l-au supărat, pare-mi-se, pe Blaga. Totuși, între noi și ideile noastre exista o anumită detașare. Ne atașam unei anumite ideologii, încercând să le înțelegem și pe celelalte. Oamenii își acordau o libertate de mișcare, căutau să se priceapă între ei.

Scanned with OKEN Scanner

Numai dogmatismul, orice formă ar lua, este exclusivist și duce la animozități de natură personală.

... Abia ieșiți dintr-o operație chirurgicală, ochii filosofului mă privesc de dincolo de lentilele complicate, zâmbind:

— În ultimul timp văd culorile ca într-un tablou de Sisley. Totul e puternic și proaspăt. Păcat că nu sunt pictor — aș face pictură impresionistă...

Gluma este tinerească, de student, ca și servieta care, umflată de manuscrise, așteptată alături. Eu ascult, și totul mi se pare familiar, și mi se pare că pe academicianul din fața mea l-am mai întâlnit — nu știu exact când — student, trecând concentrat pe sub castanii dintre Le Lion de Belfort și Port-Royal.

Scanned with OKEN Scanner

„PROMOVAREA GÂNDIRII FILOSOFICE" ÎNTRE CELE DOUĂ RĂZBOAIE MONDIALE*

— *O prodigioasă activitate filosofică ați înregistrat în intervalul interbelic. De numele Dvs. se leagă o resurecție a raționalismului cartezian, în lupta consecventă împotriva curentelor iraționaliste. Cartea* Existența tragică *(1934), din care unele argumente au apărut înainte în revista clujeană „Gând românesc", coincide cu unele din cele mai ilustrative volume de filosofie românească din epocă. O parte din cărțile Dvs., înainte de a intra în teascurile tipografiilor, au fost articole și studii de revistă, în majoritatea cazurilor apărute în Transilvania. Cu acest aspect intenționam să Vă reținem acum atenția. În anul 1937 ați semnat un pertinent studiu,* Tineretul ardelean și filosofia, *în „Pagini literare" din Turda. Constatați atunci lipsa de interes a generației de dinaintea Unirii din 1918 față de preocupările filosofice, în același timp semnalați creșterea acelorași preocupări la generația tânără, din cel de al patrulea deceniu al veacului nostru. Ce anume ați urmărit prin scrierea acelui studiu?*

— Incercam să arăt bucuria atunci tânărului profesor de filosofie în fața schimbării ce începuse să se producă în ce privea conținutul unor reviste conduse de tineri și scrise pentru toți. În același timp, articolul meu voia să fie și o încurajare pentru tinerii intelectuali care începuseră să dezbată în scrisul lor probleme de filosofie.

— *Deși nu făceați parte din gruparea intelectualistă a „Symposionului", în anul 1943 ați publicat în paginile revistei, bucureștene atunci, eseul intitulat* Etica intelectuală, *text ce evidenția*

---

* Interviu realizat de Nae Antonescu și publicat în *Steaua*, nr. 2, 1980, cu titlul: *D. D. Roșca despre rolul revistelor literare în promovarea gândirii filosofice între cele două războaie mondiale.*

Scanned with OKEN Scanner

piedicile ce se interpuneau în calea înțelegerii raționaliste a lumii De ce a fost necesar atunci acel studiu?

— Eseul intitulat *Etica intelectuală* (fragment) a fost scris în 1943, pentru tinerii ascultători ai cursurilor mele de terminologie filosofică, spre a arăta câteva din metehnele care în acea epocă a culturii și istoriei noastre tulburau înțelegerea și interpretarea rațională și, deci, științifică a realităților românești.

— În revista brașoveană, de orientare regional-culturală, „Țara Bârsei" ați acceptat să vi se publice mai multe lecții universitare de filosofie. Ce anume ați urmărit cu aceste texte?

— Am început cursul de istoria filosofiei în 1930, cu zece prelegeri despre Descartes. Articolul de care pomeniți condensează două din acele prelegeri ce făceau parte dintr-un program mai larg sugerat de două considerente. Anume, se știe că Descartes este unul din marii și rarii filosofi care a dovedit prin exemplul său (care e toată opera sa) că se poate scrie filosofie în limbaj simplu, în concepte clare și distincte, inteligibile de toată lumea „qui a du bon sens". Or, la Cluj, prin anii 1930, o bună parte dintre studenți, originari din partea nordică a Transilvaniei, încă, se luptau cu limba ca expresie clară și distinctă a gândirii. Astfel stând lucrurile, textele operei filosofice a lui Descartes puteau fi mai ușor înțelese decât acele ale oricărui mare filosof.

Iată de ce am mai zăbovit ulterior, de două ori câte un semestru, asupra acestor faimoase texte carteziene . . .

— În 1934 erați în conducerea publicației „Revue de Transylvanie", alături de profesorul Silviu Dragomir. Vă rugăm să explicați necesitatea apariției buletinului în limba franceză, scopurile urmărite și mijloacele de realizare.

— Se știe că inițiatorul și directorul revistei „Revue de Transylvanie" a fost Silviu Dragomir, iar eu am fost secretarul ei de redacție. Era necesar să apară într-o limbă de circulație universală un organ care să răspundă campaniei pătimașe pe care o duceau guvernanții de la Budapesta împotriva Tratatului de la Trianon.

— În perioada anilor 1942—1944 ați publicat un serial de studii (Valori veșnice, Ideal de viață, Despre unele puteri ale științei, Temeiurile filosofice ale ideii naționale, Europeanul Bărnuțiu) *care au susținut primatul valorilor raționale împotriva invaziei de misticism în cultură. Cum priviți astăzi acele studii, apărute în „Luceafărul" și „Transilvania" din Sibiu?*

— Bună parte din ele au fost retipărite, fie în *Studii și eseuri filosofice* fie în *Oameni și climate*, dovadă că le consider binevenite

Scanned with OKEN Scanner

nu numai în anii când au apărut, prima dată în „Luceafărul“ de la Sibiu, ci le consider și astăzi valoroase. Ele trebuiau să fie enunțate într-o lume (anii războiului hitlerist) care proclamase și principial dreptul forței împotriva dreptului. Publicul românesc a reacționat de altfel prompt la îndemnurile pe care le aduceau aceste scrieri ale mele în anii de bejenie ai războiului prin sute de scrisori adresate autorului lor.

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE „RAȚIONALISMUL SUPLU"*

Cu prilejul unei întâlniri la București, l-am rugat pe eminentul filosof să ne răspundă la câteva întrebări privind opera sa și proiectele de viitor.

— Cum apreciați, astăzi, locul operei Dv. în mișcarea filosofică românească dintre cele două războaie mondiale?

— Din capul locului, am înțeles filosofia ca expresie teoretică a unei atitudini umane față de existență, privită în totalitatea sa. Ea reprezintă, pentru mine, o angajare, nu numai pe planul ideilor ci și pe acela al faptelor. O asemenea concepție contestă, așadar, acele poziții manifestate și în cultura noastră, pentru care filosofia înseamnă numai contemplație și confesiune. Temele ce mă preocupau au izvorât din modul în care s-au pus problemele cheie ale condiției umane în cadrul realității românești interbelice. În problematica abordată de mine, primatul l-au deținut temele legate de sensul filosofic al libertății și demnității umane, de semnificația actului de creație culturală. De aceea, am considerat de datoria mea să supun criticii forțele materiale și spirituale ce îngrădeau putința de afirmare și creație a omului. Combaterea explicită a fascismului și a ideologiilor care contestau și depreciau marile valori ale umanismului, am considerat-o drept o obligație filosofică. Am fost în mod permanent adversar al dogmatismului, adânc înrădăcinat în habitudinile mintale ale celor prinși în vâltoarea goanei după absoluturi himerice. Dogmatismele, ca atitudini în fond antifilosofice, și iraționalismul, ca viziune totalizatoare, creează condiții ideologice propice pentru promovarea intoleranței, a obscurantismului, a rasismului.

— Ne-ați arătat, mai înainte, că opera Dv. are o orientare opusă iraționalismului manifestat și în mișcarea filosofică între 1920—1944. În Existența tragică *admiteți, totuși, domnule profesor,*

---

* Interviu realizat de Adina Gabriela Apostol și publicat în *Ateneu*, nr. 4, 1970, cu titlul: *Cu acad. D. D. Roșca despre filosofie și literatură.*

Scanned with OKEN Scanner

prezența unor iraționali. Nu înseamnă, oare, aceasta o apropiere de poziții iraționaliste?

— Nicidecum. Cei care au cercetat cu atenție scrierile mele — fie un Bréhier, Kinkel, Strowski, — fie Ath. Joja, Al. Posescu, Pavel Apostol, I. Banu, T. Mocanu, Călina Mare, Florica Neagoe — au relevat, în unanimitate, că poziția mea în peisajul filosofic al epocii exprimă o clară opțiune pentru raționalitate. Se înțelege de la sine, nu este vorba aici de raționalismul tradițional de tip cartesian. În interpretarea dată de mine, dialectica hegeliană nu este de loc irațională, cum susține Glockner, ci constituie un raționalism de un fel deosebit, ce tinde să-și asimileze ceea ce în viață, în univers este ireductibil la modele logice, la scheme raționaliste speculative. Mă consider adept al unui asemenea raționalism renovat, suplu, dialectic, care include în sine concretul extrarațional, dar îl domină, prin efort consecvent de raționalizare... Dincolo de aspectele ontologice și gnoseologice, iraționalismul mi se pare incompatibil cu orice concepție sau atitudine pentru care libertatea și demnitatea umană constituie valorile supreme. Această convingere m-a determinat să lupt împotriva ideologiei fasciste — radical irațională — nu numai teoretic, ci și practic, cutreierând Transilvania spre a mobiliza spiritele împotriva primejdiei pe care o reprezenta nazismul pentru marile valori, „eternele valori" ale umanismului, în genere, și pentru existența poporului nostru, în special. Această luare de poziție este consecința firească a luptei pentru gândire precisă și formă potrivită pe care am dus-o de la catedră, de-a lungul a patru decenii. A fost cruciada mea împotriva verbalismului și prețiozității, împotriva literaturizării ieftine a filosofiei, ce înlocuiește argumentarea prin notație lirică, de genul confesiunii autobiografice răsuflate și lipsite de decență... Ideile clare se exprimă într-o formă simplă, lipsită de echivoc. Această normă stilistică are pentru mine și o valoare etică: ea indică marile răspunderi sociale ale filosofiei, de care discursul trebuie să țină seama.

— *Spre deosebire de mulți gânditori din generația Dv., nu v-ați angajat în construcții metafizice.*

— Nu, fiindcă sunt adversar al sistemelor închise, ce se transformă până la urmă în idoli. Am pledat și pledez pentru construcții deschise, spirit de investigație științifică, poziție critică și autocritică. Sistemele închise nu supun examenului propriile lor principii și ca atare cad în dogmatism. Respingerea oricărui tip de dogmatism este o formă a libertății, manifestarea ei în ordinea spirituală. Dogmatismul sistemelor închise înseamnă constrângere și de aceea are un efect sterilizator. Respingând ideea de sistem închis, n-am

Scanned with OKEN Scanner

susținut nici o clipă că filosofia ar putea fi altceva decât gândire sistematică. Rezultatele ei formează sisteme de idei. Aceste sisteme trebuie să rămână însă deschise față de viață, față de dezvoltare...

— *Ați vrea să formulați, pe scurt, concepția Dv. despre ceea ce s-ar putea numi „filosofia raționalismului deschis"?*

— Nu știu dacă această expresie acoperă întru totul sensul poziției mele filosofice. Aș vrea să observați că am căutat să depășesc opoziția dintre unilateralitatea raționalismului clasic și cea a iraționalismului, luând ca bază existența umană în totalitatea ei, în care aspectele intelectuale, afective, axiologice reprezintă momente subordonate sintezei integratoare. Perspectiva filosofică implică unitatea ontologicului, a cognitivului și axiologicului. Acest punct de vedere sintetic l-am aplicat atât în analiza cunoașterii care include în sine cu necesitate momentul axiologic, cât și în cercetarea sistemelor filosofice, examinate și în raport cu personalitatea autorilor respectivi.

— *Revenind în actualitate, ați vrea să împărtășiți cititorilor noștri ce preocupări de creație aveți în prezent?*

— Intenționez să scriu —e adevărat, cam de prea multă vreme — o carte despre umor, ca modalitate spirituală, atitudine față de existență luată în totalitatea ei. Nu am în vedere ironia sau sarcasmul, ci umorul propriu-zis. Anume, mă gândesc să dezvolt consecințele filosofice ale unui bine-cunoscut fapt de experiență: pus în fața unor probleme deosebit de grele, în unele condiții și în anumite momente irezolvabile, omul nu găsește altă ieșire decât umorul... Despre această funcție liberatoare — pe plan spiritual — a umorului îmi propun să scriu.

— *Dar literatura nu v-a ispitit niciodată?*

— În îndepărtata perioadă a tinereții mele, — poate și sub influența lui Tagore — am scris și eu versuri. În timpul studenției, la Viena, am grupat aceste poezii într-o plachetă. Unicul ei cititor a fost însă colegul și prietenul meu, Lucian Blaga. El a apreciat-o, dar, după un contact mai îndelungat cu poezia lui Baudelaire și Verlaine, am renunțat la publicare. Placheta am încredințat-o criticii flăcărilor... S-ar putea întâmpla ca o astfel de „slăbiciune" pentru literatură să-și găsească acum o nouă manifestare. Mă preocupă ideea unui volum de memorii...

— *Cum vedeți acest volum de memorii?*

— Nu ca o povestire cu flux continuu, ci ca o suită de momente și mai ales de portrete ale unor oameni interesanți pe care i-am întâlnit în viață...

— *Deci, „on revient toujours...?"*

Scanned with OKEN Scanner

— Am fost și am rămas un pasionat amator de literatură. O consider tot atât de necesară pentru o gândire filosofică flexibilă lipsită de prejudecăți dogmatice, ca și studiul științelor pozitive. De altfel, foștii mei studenți își vor fi amintind că din recomandările făcute de mine nu lipsea niciodată invitația la lectura beletristică.

— *O ultimă întrebare. Sunteți amabil să ne spuneți care sunt autorii Dv. preferați?*

— Recitesc mereu și cu plăcere pe Shakespeare, Balzac, Goethe, Baudelaire, Verlaine, Dostoievski, Cehov — cel mai mare artist dintre prozatorii ruși —, Proust și Rabindranath Tagore . . . Dintre români, pe Eminescu, Sadoveanu, Arghezi, Blaga.

*

Întâlnirea cu profesorul D. D. Roșca ne-a confirmat, și de data aceasta, neistovita prospețime a unei gândiri ce s-a vrut și s-a realizat în coordonatele concepției pentru care valoarea supremă constă în libertatea și demnitatea umană și națională, împlinite în creația spirituală.

Scanned with OKEN Scanner

CONVORBIRI*

— Cu prilejul alegerii Dvs. ca membru titular al Academiei, vă rog să primiți felicitările redacției revistei noastre, „Orizont", pentru care binevoiți să vorbiți astăzi. În primul rând, vă rog să ne redați câteva date mai importante, prin care să ne edificăm asupra evoluției procesului ce a culminat cu această alegere și distincție supremă.

— Cele hotărâte recent constituie atât o confirmare cât și o continuare a premiului Academiei Române din 1935, acordat cu prilejul apariției lucrării *Existența tragică*. În anul 1955, Academia și-a ținut sesiunea sa generală la Cluj, sub președenția lui Traian Săvulescu. Am fost ales membru al prezidiului ce a condus lucrările alături de Iuliu Hațieganu, Ion Agârbiceanu și Constantin Daicoviciu, aleși membri corespondenți. Eu n-am fost ales la acea dată, întrucât, ocupat cu refacerea cursurilor de Istoria filosofiei, de pe poziții noi, publicasem puțin în ultima perioadă.

La viitoarele alegeri, din 1963, am fost ales membru corespondent. Alte alegeri n-au mai fost până acum în 1974, când am fost ales membru titular.

— În această ultimă sesiune a Academiei, s-au acordat premii pentru lucrări apărute în perioada 1969—72. Se pare că originalitatea creației științifice a fost criteriul principal al decernării distincțiilor. Care este părerea Dvs. în această privință?

— În acordarea premiilor din acest an s-a putut desprinde constatarea că, într-adevăr, s-a pus în mod deosebit accentul pe aportul personal adus de lucrările prezentate și mai puțin pe caracterul lor de erudiție. Este incontestabil că *această schimbare față de trecut, chiar și față de trecutul apropiat, trebuie apreciată ca un fapt pozitiv*, întrucât el încurajează integrarea cercetărilor științifice fă-

---

* Interviu realizat de Victor Isac în 1974 și publicat în *Orizont*, nr. 20, 1974, cu titlul: *Convorbiri cu prof. univ. D. D. Roșca, membru al Academiei.*

Scanned with OKEN Scanner

cute de oamenii de știință români, în ansamblul cercetărilor științifice ce se întreprind pe plan universal.

— *Alegerea Dvs. ca membru titular, în aceste împrejurări, înseamnă recunoașterea unei contribuții originale. Din ansamblul operei, ce credeți că vă consacră mai mult acest merit?*

— Consider că o contribuție și o interpretare personală este aceea pe care am dat-o gândirii și îndeosebi dialecticii lui Hegel, începând cu *Influența lui Hegel asupra lui H. Taine*, până la lucrarea intitulată *Însemnări despre Hegel*. În aceasta din urmă, apărută în 1968, am menținut *interpretarea recunoscută la Paris ca personală, în 1928*.

Desigur că o contribuție personală o constituie și *Existența tragică*, recunoscută ca atare de toți recenzenții, printre care C. Rădulescu-Motru, Athanase Joja și Dumitru Isac.

— *Dat fiind că sunteți cunoscut ca autoritate filosofică, îmi permit să trec la o problemă majoră și actuală, prin întrebarea: Cum explicați că, cu toată diversitatea și contradicția de opinii, filosofia își păstrează prestigiul și autoritatea, fiind încă apreciată drept unul din factorii fundamentali ai culturii?*

— Este cunoscut faptul că, pe măsură ce au luat ființă și s-au dezvoltat științele, câmpul de cercetare al filosofiei propriu-zise s-a strâmtat. Multe probleme, care păreau înainte că aparțin filosofiei, au trecut ca material de cercetare în câmpul științelor. Se impune însă, a fi luat în considerare faptul (care ar trebui să fie cunoscut de toată lumea), că *există probleme, că există întrebări la care nu poate răspunde decât filosofia*. Este vorba de eternele și marile întrebări referitoare la valoare vieții umane în special, la condiția omului ca ființă creatoare de cultură în univers. Dacă recunoaștem acest lucru, răspundem implicit, fără prea ample dezvoltări, la întrebarea pe care ați pus-o. Or, să precizăm acum, că amintitele întrebări nu sunt întrebări științifice. Omul de știință se întreabă ce anume este un lucru, și nu: ce valoare și ce rost are acest lucru în legătură cu noi, ființe creatoare de valori ale culturii. Această ultimă întrebare este proprie și revine cu exclusivitate filosofiei.

— *Definiția dată de dvs. filosofiei, acum patruzeci de ani, ca fiind „încercare de motivare a unei atitudini moral-estetice", apare încă destul de actuală. Dată fiind această situație: Care credeți că ar fi astăzi „atitudinea moral estetică" ce ar onora mai mult omul sub inspirația filosofiei și în fața problemelor majore ale epocii?*

— Grea întrebare îmi puneți. Pentru a putea răspunde cu suficientă putere de persuasiune la această întrebare, am avea ne-

Scanned with OKEN Scanner

voie de dezvoltări care, firește, nu pot intra în cadrul unui interviu. Încerc, totuși, să dau un răspuns cum nu se poate mai lapidar. Cred că atitudinea moral estetică, la care vă referiți, ar trebui să fie aceea care s-ar desprinde din convingerea că *omul este o ființă neterminată, neterminată în opoziție cu toate celelalte ființe ale lumii.* Astfel stând lucrurile, *această ființă numită om trebuie să considere ca precept de înțelepciune și de conduită a sa minunata lege a autodepășirii veșnice,* lege care în practică devine *imperativ al creației de valori etice și estetice,* servită de o inteligență lucidă și mereu în propășire.

— *Numele Dvs. rămâne legat de expresia devenită notorie:* Existența tragică, *titlul lucrării ce vă reprezintă cel mai mult originalitatea de gândire. În acest caz ar fi interesant să ne spuneți: În ce măsură apreciați că științele pozitive ca și cele umaniste au atenuat, în dezvoltarea lor: 1. „incertitudinea punctului de vedere în care suntem așezați pentru a observa existența" și 2. „brutalitatea oarbă a existenței", de care vorbiți în* Existența tragică *și erau atât de actuale altă dată?*

— Tulburătoare întrebare. Dacă n-aș crede din străfundurile ființei mele în omenia speței noastre umane, omenie nu prea mare, dar reală, aș răspunde negativ la întrebarea Dvs. Mă gândesc că, de la data în care au fost formulate cele două poziții relevate de Dv. adineaori, a trecut peste noi îngrozitorul al doilea război mondial, că, în plus, au existat vietăți cu chip uman cum au fost Hitler și alții, pentru care m-aș vedea silit să răspund că nimic nu s-a schimbat, din „existența tragică", în cei patruzeci de ani ce s-au scurs Intervine însă *amintita credință a mea în puterile de redresare a opoziției noastre.*

Firește, la această redresare, ar contribui în măsură hotărâtoare, după părerea mea, *o radicală înlocuire a scării de valori,* despre care am scris relativ mult . . .

— *Problema filosofiei ca artă, deși importantă, este rareori dezbătută, ceea ce mă face s-o aduc în discuție, cât timp, mai ales, opera Dv. oferă puternice argumente, în susținerea problemei, ca: „Atitudinea filosofică nu s-ar deosebi de cea estetică decât în mijloacele de expresie". În ce măsură și sub ce aspecte credeți că filosofia mai poate fi considerată ca artă?*

— Mai întâi, scoțând învățătura din mărturisirile marilor creatori de opere de artă, constatăm că *toți și-au considerat arta lor ca o formă de cunoaștere,* iar mulți dintre ei au apreciat-o ca o formă de cunoaștere mai profundă decât aceea ce ne-o poate oferi intelec-

Scanned with OKEN Scanner

tul. În același timp, *creația artistică a fost pentru ei nu numai zbucium incipient, ci, o dată împlinită, și izvor de inefabilă liniștire și mulțumire.* Această creație a adus după sine nu numai pătrundere în adâncuri, ci și bucuria pe care o dă spiritului unitatea armonioasă a unui material la prima vedere atât de inexplicabil. Or, *la baza filosofiei, trebuie recunoscut ca principal resort propulsor zbuciumul pe care-l produc ceea ce am numit mai sus: marile întrebări ale filosofiei* și, odată cu ele, aspirația profundă și de neînlăturat spre unitate. Și aici, mulțumirea și liniștea, specifice creației artistice, sunt cu atât mai demne de înregistrat cu cât este vorba de unitatea imaginii pe care filosoful a reușit s-o înfăptuiască despre lume. Și una și alta, adică *atât arta cât și filosofia, atunci când sunt autentice, sunt creatoare, de atitudine generală în fața vieții, sub toate formele ei.*

— *Incontestabil că aveți meritul excepțional al traducerii celor mai importante opere filosofice ale lui Hegel. Cum ați ajuns să vă antrenați la această grea muncă?*

— Inițiativa s-a conturat în cursul unor discuții cu Lucian Blaga, în timp ce traducea pe Faust. El mi-a pus la un moment dat întrebarea: „Ce ar fi dacă tu ai încerca să traduci *logica* lui Hegel“? La această sugestie a lui Blaga s-au adăugat propunerea din partea Institutului de Filosofie al Academiei și apoi repetatele insistențe ale fostului meu student, Pavel Apostol.

— *Cred că ați putea să ne redați câteva date interesante asupra acțiunii de realizare a acestei vaste și importante opere, pentru care filosofia românească vă rămâne pentru totdeauna îndatorată.*

— Dacă ar fi să măsurăm meritul , despre care vorbiți, cu numărul volumelor traduse (12 din cele 18 cât conține ediția princeps a operelor lui Hegel), acest merit ar putea fi considerat ca mare. În orice caz, rețineți faptul că *munca aceasta de traducere mi-a luat 14 ani din viață.* Evident că nici în cei 14 ani n-aș fi putut tălmăci cele aproape *cinci mii de pagini de text hegelian,* dacă n-aș fi început frământarea acestor texte, pentru lucrările cunoscute, încă din tinerețea mea. Firește, mi-am dat seama de la bun început cu cine voi avea de-a face, încercând să-l tălmăcesc pe Hegel într-o limbă neolatină, cum este limba noastră. Însă, lucrul neașteptat pentru mine, sila de la început s-a transformat, pe nesimțite și relativ curând, în pasiune. Țin să mărturisesc că dacă lucrurile n-ar fi evoluat în acest fel, aș fi lăsat totul în plata Domnului.

— *De încheiere, vă amintesc versurile lui Octavian Goga, admiratorul și iubitul Dv. prieten: „Nu câte-au fost îmi vin în*

Scanned with OKEN Scanner

minte, / Ci câte-ar fi putut să fie". Nu vreau să vă înduioșez, ci să vă stimulez a răspunde ultimei întrebări: Ce probleme, ce obiective, ce îndemnuri ale unor vise neîmplinite, lăsați moștenire tuturor celor ce vă urmează în ogorul zbuciumat al filosofiei?

— Frumoasă întrebare și aș dori să răspund la ea fără lacune. Durata conversației noastre prelungindu-se, însă, și dorința de a putea răspunde cum merită întrebarea Dv. să i se răspundă, mă îndeamnă să amân răspunsul pentru o altă întâlnire cu Dv.

Scanned with OKEN Scanner

„CINE GÂNDEȘTE LIMPEDE ESTE ÎN STARE SĂ ȘI EXPRIME LIMPEDE“*

— *Ascultând acum 14 ani cursurile D-voastră de filosofie am simțit de fiecare dată că pentru D-voastră cele mai sus spuse au constituit o neîncetat respectată normă de conduită a inteligenței.*

— Fapt relevat de altfel de toți foștii mei elevi (azi profesori la Universitate), care au scris despre marea atracție și influență a cursurilor și scrierilor mele filosofice asupra tineretului. Atracție deteminată și de limpezimea — notă definitorie, scriau ei — a gândirii mele.

— *Dar, ceea ce spuneați adineaori despre claritatea gândirii D-voastre în cursuri și în scrieri, amintesc, ca o asiduă ascultătoare și cititoare a acestora, că este numai latura pur intelectuală, „formală“ a lor. Căci la această latură s-a adăugat și se adaugă o altă particularitate sufletească provenită din ceea ce aș numi sensibilitatea D-voastră, care împrumuta și împrumută expunerii analitice a ideilor filosofice abstracte căldura afectivității. Cum au remarcat și alții, cursurile D-voastră erau încărcate de idei „trăite“, ce se transmiteau cu mare forță de captare studenților.*

— Cred că este una dintre caracteristicile pe care fiecare prelegere universitară ar trebui să o aibă . . .

— *Fiind vorba de cursuri, cred că e potrivit să amintesc faptul că în anii menționați mai sus ați criticat într-o ședință de seminar „programa analitică“ a Cursului de istoria filosofiei (țineați atunci un curs de filosofie antică și un curs de filosofie modernă până la Hegel inclusiv). Spuneați că din cauza „programei analitice“ nu se putea face muncă serioasă de adâncire a problemelor nici la seminar. Care erau obiecțiile critice formulate atunci?*

— Programa cerea să fie parcursă toată istoria gândirii filosofice începând cu vechii egipteni și sfârșind cu Hegel. Or, este evi-

---

* Interviu realizat de Mariana Nicolescu în 1976 și publicat în *Ateneu*, nr. 3, 1976.

Scanned with OKEN Scanner

dent că respectarea unei astfel de programe nu îngăduie ca, într-un curs de patru ore pe săptămână și de doi ani, să fie expusă istoria filosofiei decît foarte sumar și mai mult expozitiv, fără adîncirea analitică suficientă a problemelor. La sfîrșitul unor cursuri astfel făcute, studentul nu se alege decît cu o listă de idei neasimilate de inteligență, decât doar reținute de memorie. Și cum istoria filosofiei este materie de bază absolut necesară celui ce vrea să înțeleagă sensul și rostul gîndirii filosofice ca atare, făcută doar la suprafață (așa cum îngăduie amintita „programă analitică"), își pierde valoarea de materie fundamentală și indispensabilă printre disciplinele zise filosofice.

Iată de ce, la sus-amintita ședință de seminar, preconizam o altă metodă de predare a istoriei filosofice, metodă care să îngăduie profesorului răspunzător de curs să aleagă cîțiva gînditori, cîteva doctrine pe care să le studieze temeinic la curs și seminar, rămînând ca unii filosofi mai puțin importanți să fie lăsați pentru munca individuală a studenților, muncă ce ar urma să fie controlată la seminar. Se înțelege ușor că această reducere a cantității materiei tratate în curs, făcînd posibilă adîncirea analitică a problemelor dezbătute, înlocuiește cu cîștig mare cantitativul „programei analitice" cu calitativul unei munci care nu mai este alergare la suprafața lucrărilor impuse de executarea „programei analitice", ci e muncă, în fond, de „colaborare" între profesor și student; această muncă îi ajută să înțeleagă tot mai de aproape ce anume este filosofia și care este rostul ei în cultura omenească.

Bineînțeles că felul de a preda istoria filosofiei preconizat aici (și în mai sus-amintita ședință de seminar) impune studenților un efort cerebral mult mai intens decît efortul de memorie pe care-l reclamă realizarea „programei analitice" sus-menționate. Efort pentru a completa ceea ce se va fi făcut la curs de profesor cu ceea ce nu s-a făcut și mai cu seamă munca personală pentru a-și asimila cît mai complet învățătura ce se va fi degajat din expunerea și metoda de lucru a profesorului. Evident că un curs de istorie a filosofiei astfel concepute reclamă și profesorului o muncă superioară calitativ aceleia pe care o cere tratarea sumară și preponderent expozitivă (neanalitică) impusă de „programa analitică".

— *Ați predat timp de 37 de ani filosofia și istoria ei la Universitatea din Cluj. Și ați avut multe, poate mii de ascultători. Printre numeroșii D-voastră studenți veți fi avut, fără îndoială, unii care s-au remarcat de la început. Au răspuns toți aceștia așteptărilor D-voastră?*

Scanned with OKEN Scanner

— Cu puține excepții, da, au răspuns așteptărilor, fiind azi cadre didactice universitare. Așa Pavel Apostol, Dumitru Isac, Călina Mare, Dumitru Ghișe, Dumitru Salade, Titus Mocanu, Ion Mesarosiu, Gheorghe Toma, Ion Aluaș, Tudor Cătineanu, Marin Panait etc. Cele trei excepții, care ar fi putut deveni excelente cadre didactice universitare sunt Radu Enescu, Grigore Găzdac și Petru Hosu. Temeinicul Găzdac este director al Liceului din Năsăud, iar informatul și sclipitorul Enescu este în redacția revistei „Familia" din Oradea. Petre Hosu este funcționar la B.C.U.

În rest, așteptările mele de profesor s-au îndeplinit.

Scanned with OKEN Scanner

„EU ÎMI TRĂIESC OARECUM IDEILE . . .“*

— *Cei care vă discută și vă comentează opera sunt mai ales filosofii, deși elementul afectiv, puternic implicat în scrierile Dvs., vă dă dreptul de a intra și în istoria literaturii. Dacă ar fi să mai adaug un argument în sprijinul apartenenței la istoria literară, aș aminti că G. Călinescu v-a reținut în celebra sa* Istorie . . .

— Am fost totdeauna de părere că nu există idee atât de abstractă și de „profundă“ încât să nu poată fi exprimată limpede. Apartenența de care pomeniți — dacă în genere poate fi vorba de așa ceva — se explică, cred, prin faptul că eu am dat totdeauna mare importanță, în scrieri, ca și la cursuri, și modului de exprimare a gândului. Obligație impusă studenților, ca de altfel și mie însumi. Încât toți cei care au scris despre lucrările mele (care adesea dezbat cele mai aride probleme de filosofie — cap. I și II din *Existența tragică* sau *Însemnări despre Hegel*, de exemplu), închid textul cu sentimentul că au citit o scriere cvasiliterară și nu filosofică.

Cât privește faptul că G. Călinescu a vorbit în faimoasa lui *Istorie a literaturii* și despre mine, acesta nu constituie un argument în sprijinul „apartenenței“ despre care aminteați mai sus. N-am reușit să pun mâna pe prețioasa carte, auzisem însă de falsul portret pe care mi-l face atotștiutorul Călinescu, desigur, nu din rea-credință, ci din ignoranță în cele filosofice.

— *Niște mărturisiri atestă faptul că în timpul celui de-al doilea război mondial vi s-a pierdut manuscrisul unei opere intitulate* Umor, *după ce înainte dispăruse și un caiet ce cuprindea un ciclu de versuri,* Vântul . . .

Dacă înțelegeți prin „manuscris“ aici o lucrare elaborată și gata de tipar, precizez că *Umor* nu a fost așa ceva, ci a fost un caiet

---

* Interviu realizat de Ilie Radu-Nandra în 1979 și publicat în *Echinox*, nr. 8—9, 1979 cu titlul: *Eu îmi trăiesc oarecum ideile, fie că e vorba de idei pe care le accept, fie de idei pe care le resping.*

Scanned with OKEN Scanner

destul de voluminos cu însemnări (analize, meditații etc.), în vederea redactării unei cărți despre umor, care ar fi făcut „pandant" la *Existența tragică*. Fiindcă, deși distincte, tragicul și umorul sunt vecini. Cât privește caietul de versuri, acesta nu s-a pierdut, ci, văzând mai târziu că acesta aducea sensibil cu Tagore, l-am aruncat în foc. (În 1917 apăruse în vitrinele librăriilor din Viena volumul lui Rabindranath Tagore, *Gitanjali*, care m-a fermecat).

— *O discuție cu Dvs. nu poate ocoli numele lui Blaga. Cred că nu greșesc afirmând că prietenia dintre Dvs. și poetul din Lancrăm este una dintre cele mai frumoase prietenii din cultura românească. Ce stătea la baza ei?*

— Stima reciprocă și idealurile comune care ne însuflețeau; din partea mea, și admirația ce o aveam pentru poezia marelui poet.

— *Într-un eseu din* Linii și figuri, *ați combătut viguros iraționalismul prietenului Dvs. De asemenea, ați luat atitudine critică față de* Eonul dogmatic. *Cum reacționa Blaga la aceste critici, știut fiind faptul că era deosebit de sensibil la aprecierile despre propria sa operă?*

— Într-adevăr, Blaga era extrem de sensibil, nu suporta nici cea mai mică rezervă critică, atunci când era vorba de opera sa. În 1934 sau 1935 îmi trimisese de la Berna (unde era consilier de legație) manuscrisul *Eonului dogmatic*, propunându-mi să scriu ceva despre carte înainte ca aceasta să vadă lumina tiparului. Dintr-o scrisoare trimisă mie din Elveția, am înțeles că critica *Eonului dogmatic* firește îl supărase, și tot dintr-o scrisoare am văzut că îi trecuse repede supărarea, încât am rămas prieteni buni până la moartea marelui poet.

— *Pentru că suntem la capitolul prietenie, aș dori să vă întreb ce a determinat apropierea Dvs. de Mihai Ralea?*

— Prietenia — pe care el o numea frăție — care m-a legat și mai strâns de Mihai Ralea a izvorât în primul rând din afinitate sufletească înnăscută, nu făcută, ce s-a lăsat simțită din primele zile ale cunoștinței noastre. În al doilea rând, această prietenie a fost alimentată de lupta dusă împreună pentru realizarea acelorași idealuri spirituale. Și, în sfârșit, prietenia care m-a legat de Mihai Ralea a fost mereu întărită de generozitatea sufletească unică a prietenului meu.

— *Pentru modul în care a pus și a rezolvat problema unei influențe, teza Dvs. de doctorat a fost acceptată nu numai de filosofii propriu-ziși, ci și de alte categorii de specialiști. Mă gândesc, de pildă, la Paul van Tieghem, care, în a sa* Literatură comparată, *vă considera lucrarea exemplară . . .*

Scanned with OKEN Scanner

— Tot astfel M. Baldensperger, profesor de literatură comparată la Sorbona, caracteriza la curs, în 1929, *Influența* ... drept „model al genului". Deci doi savanți de prestigiu european au acceptat interpretarea dată de mine filosofiei lui Taine, în timp ce autorul articolului *Taine* din recentul *Dicționar de filosofie* (Ed. Politică, București, 1978, p. 690), continuă să-l considere pe filosoful francez drept „promotor al *pozitivismului* scientist"!

— *La câțiva ani de la publicarea tezei de doctorat, a apărut* Existența tragică, *subintitulată „încercare de sinteză filosofică". De obicei sintezele vin să încununeze o viață de om. La Dvs. de ce s-a produs această inversare?*

— Este adevărat. Dar întâmplarea, deși rară, ar putea fi explicată. Însă prea sunt numeroși și complicați factorii care ar lămuri-o, suficient de limpede, pentru ca, în spațiul restrâns al unui interviu, să ne putem îngădui încercarea de care e vorba.

— *Concepția Dvs. din* Existența tragică *se identifică, pare-se, cu însăși conștiința tragică a poporului român (așa cum apare ea în creațiile de geniu* Miorița *și Meșterul Manole, de pildă). Cum credeți că se explică acest fapt?*

— Amintind numele *Mioriței* și al *Meșterului Manole*, vă gândiți probabil la influența posibilă a marii literaturi poporale asupra autorului *Existenței tragice*. Nu știu exact în ce măsură au exercitat influență asupra mea cele două capodopere ale literaturii noastre poporale. În orice caz, dacă a fost o influență, aceasta a acționat, cum se întâmplă adesea, sub pragul luminos al conștiinței mele. În schimb, este mai mult ca probabilă influența lui Montaigne, a lui Shakespeare, Balzac, Dostoievski și Cehov, citiți și recitiți în tinerețe, ca și azi, de autorul sus-amintitei cărți. Adaug la cei amintiți că literatura franceză dintre cele două războaie mondiale, mult citită de mine ,este, în ultimă analiză, o literatură în bună parte „tragică", implicit tragică.

— *Perioada în care ați scris* Existența tragică *se identifică, așa cum se știe, cu perioada de ascensiune a fascismului. Este un adevăr că, în ceea ce are mai esențial, orice filosofie oglindește contextul istoric concret în care a apărut. Hegel și spunea că filosofia este fiică a timpului său. În ce măsură, deci,* Existența tragică *este o fiică a tristului deceniu trei?*

— În măsură considerabilă, dar nu numai a „tristului deceniu trei".

— *În calitate de exeget al lui Hegel, Dvs. respingeți interpretarea panlogistă care s-a dat filosofiei acestuia de către marea majoritate a interpreților ei. Care sunt comentatorii filosofiei hegeliene carè au aderat la această interpretare?*

Scanned with OKEN Scanner

— Dintre cei cunoscuți de mine, nici unul.

— *Cei care au scris despre lucrările Dvs. au remarcat consecvența, unitatea și continuitatea concepțiilor și convingerilor Dvs. O altă trăsătură, evidentă mai ales în activitatea eseistică, este combativitatea. Cum se explică ea?*

— În ce privește latura „combatantă" a scrisului meu, ca și a activității mele în general, remarc că eu însumi îmi trăiesc oarecum ideile. Adică fie că e vorba de idei pe care le accept, fie de idei pe care le resping, actul intelectual este foarte adesea însoțit de elemente afective care creează o anume tensiune psihică, ce poate fi percepută uneori ca element polemic. Această particularitate sufletească face ca expunerile mele la cursuri să fie urmărite ușor și scrierile mele să fie citite cu plăcere.

— *Ce filosofi credeți că ar trebui traduși în românește pentru a intra mai repede în circuitul de idei filosofice din țara noastră?*

— Înainte de toți, Kant în întregime, filosof al filosofilor, și operele filosofice ale lui Descartes.

— *La 84 de ani sunteți de o neobișnuită tinerețe spirituală. Cum v-ați păstrat-o?*

— Am păstrat-o în parte poate ascultând de înalta înțelepciune cuprinsă în îndemnul, nu totdeauna ușor de urmat în practică, numit simț al măsurii. În viață simțul măsurii se concretizează foarte perceptibil în ceea ce se cheamă echilibru sufletesc și trupesc, una din condițiile sănătății și ale puterii de muncă în orice câmp ai activa. Cât mă privește, menționez faptul că am făcut multă mișcare, ca turist, am făcut ski și înot până am avut picioare sănătoase, adică până acum cinci ani. Azi, în schimb, nu mai pot merge nici în cameră fără însoțitor. Totuși, relev faptul că porunca simțului măsurii n-am respectat-o în ani mulți când lucram la tălmăcirea scrierilor lui Hegel.

— *Cum vi se pare acest sfârșit de veac sub aspectul aspirațiilor și problemelor ce frământă omenirea?*

— *Existența tragică,* scriere fundamentală între scrierile mele, scriere foarte densă, este, în fond, pe una din laturile esențiale ale ei, un imn de laudă adus omului. Din paginile ei se vede, cu tot scepticismul meu critic, credința în înțelepciunea omului. La întrebarea dvs., cum mi se pare acest sfârșit de veac sub aspectul aspirațiilor și problemelor ce frământă omenirea, răspund, referindu-mă la ceea ce relevați mai sus despre unitatea în timp a scrierilor mele: păstrez această unitate, păstrând în continuare credința mea în om, deși experiența actuală ne arată că acesta n-a învățat mai nimic din aceea a celor două războaie mondiale.

Scanned with OKEN Scanner

„FILOSOFIA MI-A DAT MOTIVE SUFICIENTE DE MULȚUMIRE SUFLETEASCĂ“*

— *Ați consacrat filosofiei o viață de om. Privind retrospectiv, au fost așa cum i-ați dorit acești ani?*

— Cred că da. Au fost tot atâția ani de experiență, care mi-au confirmat că am avut în tinerețea mea un deosebit noroc: am reușit să rezist stăruințelor părintelui meu de a face medicină! Dacă ar fi să-mi reîncep viața, aș face același lucru, adică tot filosofie. Mie filosofia mi-a dat motive suficiente de mulțumire sufletească. M-a ajutat să descopăr liniile de orientare, atât de necesare în lumea spiritului, pe care în ce mă privește n-aș fi putut să le dobândesc niciodată în altă profesie . . .

— *Cum ați ajuns la filosofie?*

— Oarecum pe nesimțite și în chipul cel mai natural posibil, ca foarte mulți tineri de vârsta mea de atunci, când am citit prima carte de filosofie.

— *Când se întâmpla asta?*

— Eram în clasa a VI-a de liceu când am citit *Sie cogito* a lui Hașdeu. Tot pe vremea aceea citeam o carte a lui Ernst Haeckel, *Weltretzel,* care, în naivitatea și ignoranța mea, mi s-a părut că dezleagă într-adevăr toate enigmele vieții. Poate prea mult spus „enigmele vieții“, dar această problemă a rostului, a valorii vieții mi-a apărut în termeni destul de neliniștitori în momentul când mi-am dat seama că-mi pierdusem credința religioasă, care a fost intensă atâta timp cât a durat.

— *Știu că ați început liceul la Sibiu, ca orice sălișteanl*

— Da, însă începând cu clasa a VI-a am trecut la Liceul „Andrei Șaguna“ din Brașov. Acolo am întâlnit o altă atmosferă, cu totul diferită de atmosfera care domnea la liceul din Sibiu, liceu

---

* Interviu realizat de Constantin Mustață în 1975 și publicat în *Flacăra,* nr. 7, 1980.

Scanned with OKEN Scanner

de stat, frecventat de elevi români. Aici sistemul de instruire era cvasimedieval, de tocire.

— *Prevestea cineva la dv. pe viitorul filosof?*

— Asta n-o știu. Mie însumi nu-mi venise în minte până atunci ideea să-mi consacru toată viața cercetări filosofice. Dacă ar consulta cineva anuarul din 1914 al Liceului „Șaguna" din Brașov, când am trecut bacalaureatul, ar putea constata că eu am indicat acolo ca viitoare profesiune medicina. De altfel, înainte de izbucnirea războiului, mă și înscrisesem la medicină, fără să fi urmat însă nici un curs. Intervenind războiul, am făcut teologia, unde am întâlnit jumătate din colegii de liceu. Foarte puțini dintre noi erau cu gânduri serioase să devină preoți. Teologia era un azil de salvare împotriva încorporării. Aici, împreună cu Lucian Blaga, cu care terminasem liceul la Brașov și eram foarte buni prieteni, toată ziua citeam filosofie.

— *Aș vrea să vă răscolesc în continuare amintirile. De data aceasta pe cele ce nu pot fi uitate niciodată: studența!*

— Studența în filosofie am început-o la Viena, în 1917. Am făcut aici doar trei semestre. După Unire, am trecut la București, unde mi-au fost recunoscute examenele de la Viena, așa că m-am înscris direct în anul III, atunci ultimul de fapt al Facultății de filosofie și litere. Am trecut toate examenele ce mi s-au cerut, afară de examenul de Istoria filosofiei, care era examen capital. Nu pentru că n-aș fi fost în stare să-l trec, ci pentru că profesorul P. P. Negulescu, fiind bolnav, n-a ținut în sesiunea aceea examene și ne-a amânat pe toamnă. Toamna însă eu am plecat la Paris. Asta a fost în 1919, în noiembrie. Doi ani mai târziu, în 1921, în sesiunea de examene din iulie, am trecut examenul de licență la Sorbona. Cu licența de stat puteam să mă înscriu la așa-numitul „grand doctorat", care era numai la Facultatea de litere și pentru care ți se cerea să aduci într-adevăr ceva nou, o contribuție de seamă în cercetarea pe care o faci.

— *Și dv. ce ați ales?*

— La Sorbona, pentru grand doctorat se cereau două teze: o teză principală și una secundară. Eu mi-am ales teza care la început purta un titlu mai cuprinzător decât în elaborarea definitivă a lucrării: *Influența hegeliană în Franța.*

— *Am impresia că era o temă care cerea, mai ales atunci, destul de mult curaj. Existau destui francezi care făceau filosofie.*

— Erau, dar nu s-a prezentat nici un francez cu o astfel de temă. Profesorul Levy Bruhl căuta de ani de zile un francez care să facă așa ceva și nu găsise. Este un adevăr pe care mi l-a spus

Scanned with OKEN Scanner

însuși Levy Bruhl când l-am rugat să fie referent al prezumtivei mele teme. Până în final am restrâns subiectul, teza devenind *Influența lui Hegel asupra lui Taine.*

— *Ce reacții au fost după susținerea tezei?*

— Important este că n-a existat nici o reacție nefavorabilă. Imediat după susținerea tezei, au scris despre cele două lucrări oameni de mare prestigiu în Franța.

— *Dar în țară care au fost reacțiile?*

— Primul care a scris a fost Lucian Blaga, sub titlul *Hegel și Taine*. După aceea, a scris Octavian Botez, profesor la Universitatea din Iași. A scris de asemenea și D. I. Suchianu în „Adevărul literar și artistic". O mare satisfacție a-nsemnat pentru mine și faptul că a scris despre lucrarea mea chiar marele istoric Nicolae Iorga.

— *Știu că v-a legat o mare prietenie de Mihai Ralea. De altfel, biblioteca dv. trădează cum nu se poate mai bine acest lucru...*

— A fost cel mai bun prieten al meu, timp de aproape o jumătate de secol. A fost mai bun prieten decât cel mai bun frate, dacă se poate spune așa. A fost pentru mine un al doilea mare noroc al vieții întâlnirea cu Ralea. După moartea lui — am mai spus-o asta, mi se pare Anei Blandiana, într-un interviu — m-am simțit singur. A fost între noi o prietenie care, câteodată, eu însumi mă mir cum a putut exista. Este sigur că eu l-am iubit foarte mult și am admirat marea lui generozitate sufletească. Nici nu se putea să nu fie iubit un spirit atât de generos ca Mihai Ralea! În primii ani de la revenirea mea în țară, el mi-a făcut multe servicii, fără ca eu să pot spune vreodată cuiva că am fost în măsură să-i mulțumesc așa cum se cuvenea. Niciodată!

— *Din cei 85 de ani, cam câți v-a răpit Hegel?*

— Să socotesc: 4 ani la Paris, unde am pregătit doctoratul, apoi efortul de traducere pe care l-am făcut, poate mai mult de un deceniu. În total, cred că vreo 14—15 ani...

— *Ați scris mult. Din ce ați scris, ce iubiți mai mult, ce vă reprezintă mai bine?*

— Evident, cea în care cred că sunt mai mult eu: *Existența tragică*. Este o carte, sau numai o cărticică, meditată însă foarte îndelung. Câțiva ani!

— *Și în cât timp scrisă?*

— Cam în două luni!

— *Între scris și munca de la catedră, ce ați iubit mai mult?*

— Munca de la catedră...

— *Câte promoții de studenți ați pregătit?*

Scanned with OKEN Scanner

— Nenumărate. Foarte multe. În orice caz, timp de 37 de ani cât am ținut cursuri, întâi 5 ani conferențiar și apoi profesor titular, au trecut enorm de mulți studenți prin mâna mea. Adaug, răspunzând la prima parte a întrebării, că între curs și scris am îndrăgit mai mult cursul. De ce? Pentru că prin el simțeam că iau contact cu o lume foarte dragă: tineretul! Și nu numai cu studenții înscriși în catalog, dar și cu cei ce veneau în amfiteatru să audieze cursurile mele. Pentru că veneau mulți. La orele mele, amfiteatrul era arhiplin . . .

— *O indiscreție: obișnuiați să faceți „catalogul"!, la orele de curs sau la seminarii?*

— Eu n-am făcut niciodată „apelul". Totdeauna am simțit din partea tinerilor un foarte viu interes pentru ceea ce spuneam, interes trezit probabil și de faptul că eu nu am citit cursurile. Am încercat să nu rup contactul cu sala în timpul expunerilor. Și pot să vă spun că în majoritatea cazurilor am reușit. Și am reușit și datorită faptului că — folosesc aici un cuvânt tare, dar el redă ceea ce vreau să spun și ceea ce nu-i greu de înțeles — eu am trăit cursurile. Uneori, cursul se elabora în parte acolo, la catedră. Mi se întâmpla ca un curs, ale cărui idei generale le aveam formulate de acasă, în minte, foarte bine legate după logica mea și foarte clar exprimate, să devină cu totul altceva atunci când eram la catedră. Asta se întâmpla te miri când și cum. Interveneau anumite elemente neprevăzute: fie că un student avea înainte de curs să-mi pună o întrebare, fie că un altul venea să-mi propună un subiect de tratat la seminar, fie că se întâmpla un incident în sală . . .

— *Vă pregăteați special pentru cursuri?*

— Pot să zic că da. Eu nu redactam însă niciodată textul unei expuneri. Totdeauna am păstrat însă obiceiul de a-mi nota ideile esențiale ale cursului pe o mică foaie de hârtie, care mă ajuta să nu pierd firul expunerii. Dar acasă, înainte de a face această notiță, mă pregăteam, reluam cursul predat înainte. Mai de mult, când nu era introdusă programa analitică la facultățile de filosofie, cum este astăzi, profesorul avea libertatea să facă curs cu temele care-i făceau plăcere. Eu am ținut odinioară un curs despre David Hume o jumătate de an, la fel și despre filosofia lui Descartes. Această metodă am găsit-o foarte bună, deoarece adâncind filosofia unui gânditor, înveți metoda de lucru în filosofie. Pricepi, în sfârșit, o filosofie așa cum trebuie pricepută. Rămân anumite capitole netratate în curs? Foarte bine! Acolo trebuie să se arate munca individuală a studentului!

— *Dintre studenții pe care i-ați avut, de care vă amintiți cu mai multă plăcere?*

Scanned with OKEN Scanner

— De Grigore Popa, de Dumitru Isac, de Călina Mare, de Dumitru Salade, de Dumitru Ghișe, și de foarte mulți alții.

— *Cum ați primit pensionarea?*

— Am suportat-o greu. Nici nu am putut părăsi universitatea imediat în anul pensionării, ci am continuat s-o servesc, gratis, încă un an. Pensionarea mi-a luat ceea ce mi-a plăcut mai mult în profesiunea mea: cursul! Și mi-a lăsat, în noua mea situație de profesor consultant, toate celelalte: ședințe de facultate, de senat, de nu mai știu ce și câte! . . .

— *Ce alte preocupări aveți în momentul de față?*

— Aș dori să scriu o carte care să dezbată anumite probleme de cultură și care poate va purta titlul *Ce este cultura?*

— *Care sunt lecturile preferate în prezent?*

— Să știți că nu cele de filosofie. Poate faptul că a început să mă intereseze istoria e un semn al bătrâneții. Citesc deci foarte multă istorie. Ca și în tinerețe cedez obiceiului, sau „slăbiciunii" de a citi multă literatură. Evident, poate și împrejurările multiple și greu definisabile, aduse de vârstă nu-mi mai îngăduie să am nici în lectură randamentul pe care îl aveam acum 10 ani . . .

— *Ați mai vizitat locurile copilăriei?*

— Dintre toți sălișteni care nu continuă să trăiască în Sălișteni, ci în diverse alte localități ale țării, eu sunt acela care dovedesc prin fapte că sunt cel mai sălișteanu, cel mai credincios Săliștii. Toate verile mele le petrec la Sălișteni. Am frecventat multe alte localități de recreere în viața mea, dar niciodată nu m-am simțit refăcut oarecum în toate fibrele ființei mele ca după o lună, sau adesea mai multe, petrecute la Sălișteni. Iubesc acest mărgăritar al Ardealului, cum l-a numit Iorga. Mi-am cumpărat o căsuță, acolo, la Sălișteni, în marginea pădurii, unde, într-adevăr — hai să zic un cuvânt mare — mă simt adeseori fericit!

Scanned with OKEN Scanner

II

ROSTURILE FILOSOFIEI

Scanned with OKEN Scanner

„ROLUL ȘI IMPORTANȚA GENERAȚIEI TINERE ROMÂNEȘTI“*

In tânăra mișcare filosofică românească, D. D. Roșca își are un rol bine precizat: de-a aduce în tot ce scrie, pe lângă o documentare bogată, un ascuțit simț analitic și un fel sincer, neocolit, de a pune și rezolva o problemă.

Ultima sa lucrare „Existența tragică“ ridică o serie de chestiuni extrem de interesante. Am găsit, de aceea, necesar să-l văd pe d. Roșca pentru a afla de la d-sa anumite lucruri pe care lectura acestei cărți mi le-a sugerat.

Convorbirea a decurs în felul următor:

— Ce credeți despre inițiativa Fundației „Regele Carol al II-lea“ de a crea o Bibliotecă de Filosofie Românească?

— Acest gând al omului de occidentală cultură care e directorul Fundației „Regele Carol al II-lea“ este, cred, nu se poate mai bine-venit.

Binevenit, pentru că se produce în momentul când „Casa Școalelor“, din lipsă de fonduri, nu mai e în măsură să sprijinească publicarea cărților de filosofie. Dar e binevenit mai ales pentru că, după a mea convingere, prin încurajarea producției filosofice în momentul istoric prin care trecem, inițiativa profesorului Alexandru Rosetti va putea aduce servicii mari tinerei noastre civilizații.

Fundația Regală și producția filozofică

— Ați spus: „încurajarea producției filosofice“. Nu vi se pare că, în speță, această expresie afirmă cam mult?

---

* Interviu realizat de Lucian Blaga (L.B.) și publicat în *Adevărul literar și artistic*, seria a II-a, nr. 703 și 704, 1934, cu titlul: De vorbă cu d-l prof. D. Roșca, profesor la Universitatea din Cluj și autor al cărții de filosofie *Existența tragică*.

Scanned with OKEN Scanner

— Nu. Căci, date condițiile materiale în care se văd siliți să trăiască la noi adevărații servitori ai spiritului și ai culturii — „servitori", nu exploatatori șarlatanești ai culturii — posibilitatea de a-și duce gândul în mijlocul marelui public pe care „Fundația Carol al II-lea" le-o oferă este o foarte reală și foarte eficace încurajare la creație. În domenii, altele decât filozofia, îndemnul venit din această posibilitate — îndemn care, încă o dată, nu e deloc de disprețuit — n-a lipsit. (Există fonduri pentru publicații la diferitele „institute" universitare, și fonduri similare la Academie). În ce privește filosofia, acest stimulent a lipsit până-n prezent aproape cu totul. Este fapt cunoscut că Academia noastră nu are până azi o secție filosofică. Un Ion Petrovici a dus cu onoare, cu talent și cu succes cuvântul filosofiei românești până la institutul Franței, dar n-a putut vorbi încă în fața Academiei Române... Se știe apoi că nu se găsește la nici una din Universitățile noastre un „Institut de Filosofie".

Există, e adevărat, la Cluj, un foarte bine utilat „Institut de Psihologie". Administrat cu pricepere și cu un rar talent de organizare de către d. Ștefănescu-Goangă, creatorul și directorul lui, Institutul a publicat din fondurile proprii o serie de lucrări științifice utile. Dar „Institutul de Psihologie" nu e echivalent cu „Institutul de Filosofie".

Universitățile românești împotriva filosofiei

Se prea poate că Universitatea românească n-are un astfel de organism în parte și din vina celor ce erau chemați să-i dea ființă. Se poate însă ca această absență să se datorească în parte și unei anumite atmosfere de animozitate, surdă sau gălăgioasă, care dăinuiește încă în Universitățile noastre împotriva filosofiei. *Presupusul* conținut al vocabulului „filosofie" provoacă la reprezentanții anumitor discipline predate la Universitatea noastră nervoase ridicări din umeri... Unele din motivele determinate ale acestei atitudini am încercat să le desprind într-un eseu publicat vara trecută în revista clujeană „Gândul Românesc".

— *Vorbeați adineaori de public cititor de filozofie. Credeți că există la noi într-adevăr un „public" cu interes pentru problemele filozofice?*

Publicul cititor iubește filosofia

— Existența reală a unui astfel de public e azi fapt sigur de experiență, nu numai hazardată și necontrolabilă afirmare de credință.

Numărul destul de mare al scrierilor discutând probleme filosofice, numeroasele articole și studii cu subiect filosofic din diversele reviste, studenții numeroși care se înscriu la filozofie și, și mai numeroșii auditori ce umplu sălile de cursuri constituie o dovadă incontestabilă că interesul pentru filosofie a crescut la noi față de ce era el înainte de război și-n anii de lumească și grabnică căpătuială ce-au urmat imediat după război.

În Vechiul Regat a existat un public cu interes pentru chestiunile filozofice și-nainte de 1914. Public restrâns, e adevărat, dar a existat. Altfel, cum s-ar explica autoritatea de care s-a bucurat un Maiorescu (și popularitatea cursurilor lui) și prestigiul pe care l-au avut, după el, un Ion Petrovici, pe-atunci foarte tânăr, un Rădulescu-Motru?

Situația filozofiei în Ardealul de ieri și de astăzi

Nu putem însă face o constatare similară și-n ce privește Ardealul.. Ardealul de dinainte de război și cel imediat de după Unire a fost tot ce poate exista nefilosofic. Generațiile acestui Ardeal au arătat interes și-au dovedit priceperea pentru pedagogie, pentru filologie, pentru istorie, pentru politică; au considerat însă filozofia ca pe un fel de „scrânteală", iar interesul pentru ea drept dovadă sigură de.. neserios diletantism. La cei mai mulți din reprezentanții acestor generații această credință dăinuiește și azi.

Mi-aduc aminte cum, în liceul din Brașov, cel mai bun liceu românesc din Ardealul dinainte de Unire, lectura unei cărți cu subiect cât de cât filosofic atrăgea după sine asupra elevului care îndrăznea să comită o astfel de aberație ironia necruțătoare sau chiar persecuția meschină a unor profesori, cu prestigiul de înțelegătoare inteligență și de mari pedagogi. Dintre cei ce citeam ceva filosofie pe acea vreme, singur Lucian Blaga — care făcea lectură filosofică multă deja în liceu — avea curajul să-și mărturisească păcatul și să înfrunte supărarea, venită din ignoranță, a pedagogilor cu prestigiu...

Dar această atmosferă ostilă față de preocupările de ordin filosofic, explicabilă într-o oarecare măsură într-un liceu, nu se termină la ieșirea liceului...

Schimbare de front intelectual

— *Cum explicați d-voastră schimbarea de front intelectual în țara noastră?*

— Răspunzând la cea dintâi întrebare pe care mi-ați pus-o cu prilejul conversației noastre de azi, vorbeam de „momentul istoric"

Scanned with OKEN Scanner

prin care trecem și afirmam că, încurajând producția filosofică la noi, inițiativa directorului Fundației „Regele Carol al II-lea" ar putea aduce servicii considerabile tinerei noastre civilizații. Motivând această mare afirmație, răspund implicit și întrebării pe care mi-ați pus-o acum în urmă:

Nu s-a făcut încă analiza cât de cât satisfăcătoare a factorilor de natură foarte diferită care desenează, ca agenți activi, fizionomia complexă a momentului istoric în care trăim. Cercetări numeroase și pătrunzătoare întreprinse în toate țările de cultură au încercat să degajeze rolul factorilor economici. Și, cum se întâmplă adesea în domeniul cercetărilor de acest fel, sfârșești prin a găsi pretutindenea ceea ce ai început pretutindenea să cauți... Vreau să zic că s-a exagerat peste măsură rolul determinant al elementelor de ordin economic-material; s-a pierdut din vedere faptul că criza economică de care se vorbește atâta este numai un aspect al unei crize mai adânci și cu urmări viitoare neasemănat mai radicale, criză de ordin spiritual.

Dar, chiar făcând abstracție de la metafizica acelora care printr-o eroare de perspectivă explicabilă cred că economicul este categorie lămuritoare și cauză determinantă, absolută, analiza despre care este vorba nu va putea fi făcută în chip satisfăcător, evident încă multă vreme, dat faptul brutal că noi toți suntem, trăim și creăm — în măsura mai mică sau mai mare, cu hotărâre conștientă sau numai existând pur și simplu — momentul istoric prin care trecem: e foarte greu să fim în același timp și judecători și judecați. Cu toate acestea mi se pare că unele aspecte caracteristice ale timpului nostru răscolit până în adâncuri, timp în care se vor fixa destinele civilizației poate pentru veacuri multe, pot fi desprinse în liniile lor generale.

Caracterul aistoric al momentului de față

Una dintre notele dominante ale momentului istoric pare a fi caracterul lui *aistoric*. Vreau să zic că epoca de mari prefaceri prin care trecem arată, în multe și esențiale laturi ale ei, ruptură radicală de continuitate cu trecutul. Nu putem ști încă exact dacă războiul a determinat sau numai a accelerat această ruptură. Să ne mărginim a o constata. Pe trei din cinci părți ale suprafeței Globului, ruptura a fost deja îndeplinită. Semnalul l-au dat, cum bine se știe, rușii; i-au urmat, în forme nu prea variate, întreg continentul asiatic; apoi, în forme cu pretenții de originalitate, Italia, Germania, America rooseveltiană. Comunismul rusesc și cel asiatic (comunismul poate fi foarte naționalist: din momentul în care se

Scanned with OKEN Scanner

vede amenințat în existența sa particulară, un stat comunist poate fi animat de sentimente naționaliste tot atât de puternice și de justificate ca și-un stat de structură burgheză), fascismul, kemalismul, hitlerismul și, în substanța lui, chiar și roosveltismul presupun, toate, ruptură cu o anumită tradiție istorică. Toate aceste mișcări nu se inspiră, în resorturile lor fundamentale, din tradiția istorică a neamurilor în mijlocul cărora au luat trup; iar inițiatorii și conducătorii lor nu țin deloc să fie glorificați pentru „simțul istoric" al lor. Dovadă elocventă: reformele pe care le-au întreprins și nenumărate declarații verbale foarte explicite pe care le-au făcut. Și nu e poate numai întâmplător faptul că toate aceste mișcări se sprijinesc pe tineri, adică pe oameni fără „trecut", fără „tradiție".

Dar această încercare de ruptură cu trecutul nu o constatăm numai în țările unde ea s-a afirmat pe planul concret al istoriei, ci și într-o țară care trăiește din tradiția marei revoluții de la 1789, în Franța. Aici, repudierea trecutului ia forma umei nemiloase critici dusă de tineri într-un număr mare de reviste scrise numai de tineri. *Mouvements, Plans, Revue marxiste, Esprit* (catolică), *Chantiers* (catolică), *La Semens* (protestantă), *Vie intellectuelle, Cahiers mensuels, Reaction, Revue Française,* iată câteva nume de reviste redactate de tineri. Manifestând tendințe și simpatii de extremă dreaptă sau de extremă stângă, colaboratorii acestor reviste sunt de acord în ce privește respingerea trecutului care a dus la război și la forma monstruoasă a capitalismului zilelor noastre și se despart numai în privința soluțiilor ce le propun sau încearcă să le elaboreze.

Însă atât critica cât și soluțiile prezintă, toate, o notă comună și esențială: *merg cu analiza până la principii:* tineretul francez critică însuși fundamentul de ansamblu al civilizației actuale și propune soluții care pornesc, implicit sau perfect conștient, dintr-o concepție a sensului și rostului vieții omenești în general. Fie că duce la repudierea principiilor fundamentale ale civilizației ce ne-a trimis-o trecutul (critica celor de extremă stângă), fie că duce la dezideratul de primenire a acestora prin o nouă aprofundare a lor (critica celor de dreapta), încercarea de orientare în haosul actual întreprinsă de tineretul francez se desprinde dintr-o atitudine *filosofică* în fața existenței, adică atitudine față de viață luată în integralitatea ei.

---

[1] S-a spus de toți observatorii perspicace că Rusia și Statele Unite sunt frați gemeni; că ambele sunt socialiste, însă, până-n prezent, pe căi nu se poate mai diferite.

Scanned with OKEN Scanner

Dar, înainte de a se întrupa în mișcări creatoare de destin istoric leninismul, fascismul etc. au fost, și ele, încercări de elaborare ideologică a unei anumite ierarhii a tuturor valorilor vitale, încercări pornite dintr-o atitudine de ordin filozofic în substanța ei. Personalitățile care joacă azi un rol istoric de planul întâi, imprimând pecete originală veacului, n-au umblat cu asiduitate și profit la școala filosofilor care s-au chemat K. Marx, G. Sorel, Fr. Nietzsche? Și, oricare ar fi aparențele, formula leninistă „technicizare fără exploatare" nu eternizează oare visul creator de inedit al unui metafizician și nicidecum numai gândul „pozitiv" al unui economist?

Prin natura problemelor pe care le-au pus, prin felul soluțiilor pe care le preconizează sau sunt pe cale să le elaboreze, leninismul, fascismul, național-socialismul etc. închid în substanța lor inițială o discuție a înseși bazelor morale ale vieții și civilizației; și vor — în principiu, cel puțin — să clădească, toate, pe fundament nou, nu „economie" sau „administrație" nouă, ci civilizație nouă. Ca adevărate concepții generale de viață, nu pun oare ele, în ultimă instanță, marea problemă prin excelență *filosofică* cuprinsă-n întrebarea: ce rost are viața? Aceea a unui particular, ca și cea a unui neam întreg? Și astfel stând lucrurile, mai e mirare că toate aceste mișcări apar animate de un suflu quasi-religios? Și nu trebuie oare căutată tocmai aci originea forței lor răsturnătoare de așezări milenare și transformatoare de veac?

La timpul său, creștinismul a adus cu sine o voință de revizuire a bazelor morale ale vieții și-a provocat, în consecință, marea răsturnare de idoli istorici pe care-o știm. Nu putem prevedea pentru moment nimic sigur, e adevărat — dar cine poate prevedea în istorie? — nu e însă *apriori* exclus ca zbuciumul până-n mădulări al vremii noastre să fie fermentul unei prefaceri istorice de amplitudine similară.

Am zăbovit puțin asupra considerațiilor de mai sus cu gândul să subliniez convingerea pe care-o am, că oridecâteori s-au pus în fața situației istorice concrete — adesea numai în conștiința gânditorului solitar — probleme de a căror dezlegare a atârnat soarta unei civilizații întregi, oamenii au făcut *filosofie*. Cu voie, sau fără voie. În termeni expliciți, sau numai indirect.

Aceasta fiind, după mine, una din recoltele dominante ale momentului istoric pe care ne-a fost dat să-l trăim, și intrând și noi necesarmente în orbita de universală influență a lui, ne explicăm, cel puțin în parte, de ce a crescut și la noi interesul pentru filozofie. Și mai ales de ce crește el de câțiva ani încoace, adică de la dispariția epocii de iluzii și beatitudine care a urmat imediat după sfârșitul războiului. Tot în această legătură de idei înțelegem poate

Scanned with OKEN Scanner

de ce acest interes s-a sălăşluit mai cu seamă în sufletul generaţiilor româneşti care n-au împlinit încă 30 de ani. Este fapt de experienţă că tineretul — tineretul serios şi conştient, bineînţeles; celălalt contează foarte puţin ca forţă creatoare de istorie — pipăie cu antene mai sensibile semnele vremii, decât ştiu să le descifreze cei mai înaintaţi în vârstă. Aceştia, aducând cu ei sensibilitate formată în alte condiţii de existenţă şi categorii de gândire plăsmuite sub presiunea altor nevoi, sunt împiedecaţi să prindă noutatea esenţială a vremii care se găseşte la mare cotitură istorică: trecutul şi „experienţa" pot deveni în astfel de momente balast păgubitor. Astfel se ştie că ori de câte ori istoria a voit să se primenească cu adevărat, şi-a ales drept servitori credincioşi spirite tinere.

Rolul şi importanţa generaţiei tinere româneşti

Rolul şi importanţa generaţiei româneşti despre care vorbesc, generaţie care arată interes, până acum neobişnuit la noi, pentru problemele cu caracter filosofic, adică pentru chestiuni ce închid în ele destin şi directive de civilizaţie, stă în faptul că prin ea neamul nostru ia parte — şi va lua mai ales parte — la marea şi plina de consecinţe discuţie a problemelor ce le pune momentul istoric prin care trecem. Prin ea, sufletul neamului românesc îşi va deschide căi de comunicaţie spre conştiinţa dinamică la extrem a umanităţii zilelor noastre, conştiinţă frământată de întrebări care, prin dimensiunile şi adâncimea lor pot fi considerate ca *filosofice*, luat termenul în sensul definit mai sus.

În toate momentele evoluţiei noastre culturale, momente ce se încadrau în configuraţii ale istoriei universale de altă calitate decât e cea de azi, generaţii cu astfel de preocupări (politice, istoriografice, filologice) ne-au deschis ferestre spre Europa (aşa se spunea pe atunci). Azi fereastra— şi vreau să cred cea mai largă din câte avem — ne-o va deschide generaţia care seamănă proza ei filosofică până şi în revistele din Ardeal.

Mi se pare însă că la această cauză datorită influenţei spiritului specific al veacului trebuie adăugată o a doua cauză care ar explica creşterea interesului pentru preocupările filosofice de la noi. Aceasta ar fi oarecum autonomă şi-ar trebui căutată în însuşi gradul de dezvoltare spirituală pe care începe să-l atingă neamul românesc.

Se ştie că interes pentru probleme filosofice şi putere de creaţie în domeniul abstracţiei metafizice n-au arătat şi nu arată în general decât civilizaţiile care au atins un anumit nivel de matu-

Scanned with OKEN Scanner

ritate intelectuală. Filosofia adevărată cere putință de concentrare spirituală (rezultat al unei culturi cu oarecare vechime) și presupune spirit critic. Adică spirit de liber examen și de discuție a oricărei probleme și-a oricărei dogme", pe orice plan și-n orice domeniu.

S-a putut observa că popoarele tinere, adică cele cu civilizație nu prea veche sunt, de obicei, dogmatice. Decât, spiritul dogmatic nu e niciodată liber. Liber e numai cine suportă riscurile discuției, adică cel ce e în stare să suporte incertitudinea. Și supremul grad de libertate îl arată acela care, cum am încercat să arăt în cartea mea *Existența tragică*, poate suporta incertitudinea cu luciditate perfectă și pe planul existenței concrete și brutale.

Mi-ar plăcea să văd în interesul neobișnuit de viu ce-l arată noile generații românești pentru preocupările filosofice nu semn sigur că, prin ele, neamul meu a atins o treaptă de maturitate spirituală mai înaltă decât cea pe care, pentru motive diverse și inteligibile, s-au oprit generațiile mai vechi. Și dacă cumva această din urmă opoziție exprimă mai mult decât o dorință a unui credincios încărcat de iluzii, trebuie să recunoaștem că generația despre care am vorbit atâta până acum este, prin reprezentanții ei care gândesc, o generație de tineri în conștiința cărora marile probleme ale vremii — și-n consecință și grija destinului culturii românești — se pun cu mare seriozitate. Dar, să ne înțelegem, seriozitate mare nu înseamnă deloc disperare . . .

Este știut apoi că nu poate acționa efectiv asupra vremii sale decât acela care a lăsat-o mai întâi pe aceasta să acționeze asupra sa.

Utilitatea Bibliotecii de filosofie creată de Fundație

După toate cele spuse, nu va mai apărea, cred, nemotivată afirmația că gândul profesorului Al. Rosetti, de a crea o bibliotecă de filozofie românească în cadrele Fundației „Regele Carol al II-lea" este cât se poate de binevenit. Folosind cuvintele de pe banda roșie ce-nvelește întâiul volum publicat în această colecție, afirm deci și eu că într-adevăr: „Biblioteca de Filosofie Românească împlinește un gol demult simțit în publicistica noastră".

— *Aș vrea să vă mai adresez o ultimă întrebare: există vreo legătură oarecare între fizionomia momentului istoric așa cum vedeți d-voastră și tendințele esențiale ale cărții* Existența tragică?

— Da, legătură de influență reală, deși greu de măsurat cu preciziune. Dealtfel, însuși titlul *Existența tragică* indică raportul despre existența căruia mă întrebați:

Scanned with OKEN Scanner

Una din ideile fundamentale pe care o susțin în pomenita carte cu toate argumentele pe care le-am avut este convingerea că civilizația este *aventură* plină de riscuri și miracol. Or, nu cred că a existat veac care să confirme această concepție în măsură mai mare decât o confirmă secolul nostru răscolit până în adâncuri.

În inteligențele larg deschise spre nemărginita experiență, această constatare trezește sentiment tragic al existenței. Care se poate condensa apoi în unele conștiințe în neliniște metafizică.

Aceasta poate deveni, după sufletul și sensibilitatea în care se sălășluiește, izvor de desnădejde, sau, dimpotrivă, resort puternic de acțiune tare. Acțiunea pe toate planurile de viață. Și creatoare de civilizație, hotărâtoare de destin.

Elemente ce stau la baza cărții „Existența tragică"

Da, frământarea veacului care a pus în discuție tot ce este important și a prelungit, desigur, ecoul specific și-n sufletul celui ce a scris *Existența tragică*.

Reiese însă, pe de altă parte, din cele douăsutecincizeci de pagini ale cărții că sensul pe care i-l dau eu cuvântului „tragic" nu e identic cu înțelesul ce se atribuie de obicei adjectivului „pesimist". Căci coloratura emoțională a cărții mele nu trebuie căutată în partea I-a a ei (parte ce expune și descrie caracterul experienței obiective), ci-n partea a II-a. Aici, și cu deosebire la sfârșitul capitolului IV și-n încheiere, se poate vedea care este reacțiunea sensibilității personale a autorului în fața experienței obiective. Anume: tonul fundamental al acestei reacțiuni nu este deloc pesimist.

Este sigur că acest ton fundamental este produs în proporție preponderentă de elemente emotive înnăscute. Mi se pare însă că el se datorește în oarecare măsură și unor încurajatoare amintiri de ordin intelectual — din anii de studii petrecuți în Franța...

Subtitlul „Încercare de sinteză filosofică" nu implică nici ideea de „complet" și nici noțiunea de „definitiv". Orice sinteză este, evident, fatal provizorie și fatal parțială. Iar valoarea ideologică a unei sinteze filosofice nu e în funcțiune nici de cantitatea elementelor utilizate (material de experiență și idei) și, în fond, nici chiar de calitatea lor. Ci, dată concepția despre filosofie ce o susțin în cartea despre care vorbim, valoarea unei sinteze filosofice este măsurată de perspectiva intelectuală generală pe care ea o deschide; de calitatea rezonanței spirituale pe care ea o trezește și de gradul de adâncime al stratului sufletesc unde această rezonanță se produce.

Scanned with OKEN Scanner

Încercare de sinteză fiind, *Existența tragică* atinge, cu necesitate, toate problemele filosofiei. Și-n special marea problemă a raportului care poate exista între filosofie (metafizică) și cunoașterea pozitivă (știință). Dar considerații de această natură ne-ar duce prea departe . . . Și, dealtfel, aci este cartea . . .!

L. B.

Scanned with OKEN Scanner

„SENSUL ȘI VALOAREA VIEȚII UMANE"*

— Contradicțiile de toate felurile care frământau conștiința omenească între cele două războaie — contradicții prezente atât pe planul obiectiv al societății capitaliste cât și pe planul ei spiritual — sunt caracteristice pentru momentul când apare cartea Dvs. Existența tragică. *Lăsând la o parte contradicțiile obiective proprii acestei orânduiri, este fapt incontestabil că ele s-au oglindit și pe planul ideologiei și al gândirii filosofice europene. În ce măsură credeți că aceste contradicții se oglindesc în cartea Dvs.?*

— S-au răsfrânt cu deosebire acelea care sunt legate de marile întrebări specific filosofice, întrebări ce privesc condiția omului în lume și, în primul rând, *Existența tragică* a încercat să răspundă, în felul și pe planul ei, la eterna întrebare: care poate fi sensul și valoarea vieții umane? Firește, răspunsul la o astfel de întrebare nu poate avea o rigoare zisă științifică. Însă pentru ca, totuși, răspunsul acesta să fie cât mai întemeiat, primele trei capitole ale cărții sunt capitole de analiză ale existenței obiective, cât mai obiective. În acest scop, autorul încearcă să analizeze, cu un aparat cât mai controlabil din punctul de vedere al științei, valoarea și limitele existenței celei mai obiective, adică ale existenței pe care ne-o furnizează știința. Capitolul IV, cel propriu-zis filosofic al cărții, încearcă să fundamenteze și să justifice o anumită atitudine pe care suntem îndreptățiți s-o luăm, ca oameni creatori de valori de cultură, în fața experienței examinate în precedentele capitole.

— Cum ați putea caracteriza în câteva cuvinte această atitudine?

— Relevând contradicțiile cele mai profunde care frământă existența în însăși esența ei, în totalitatea ei, m-am ferit că esca-

---

* Interviu realizat de Cornel Pop în 19 martie 1969 la Radio și publicat în *Tribuna*, nr. 14, 1969, cu titlul: *De vorbă cu prof. D. D. Roșca, cu ocazia retipăririi lucrării: Existența tragică.*

Scanned with OKEN Scanner

motez vreuna din aceste contradicții. Anume: n-am încercat ca, totalizând una din fețele contradictorii ale existenței, să schițez o concepție globală optimistă sau pesimistă despre lume și viață. Ci, păstrând ca absolut reali termenii contradicției (sau contradicțiilor), adică punând în evidență — în cea mai crudă evidență — structura tragică a existenței, propun o ieșire eroică din această poziție. Aceasta este formulată în cuvintele cele mai simple și mai clare cu putință, atât în *Introducere*, cât și pe ultimele pagini ale cărții, încât nu e nevoie să mai insist aici asupra ei.

— *În* Existența tragică *indicați adesea, după nevoie și punct de vedere momentan, că în gândirea filosofică propriu-zisă există o anumită relație între elementul pur intelectual al ei și emotivitatea noastră. Ce ne puteți spune referitor la această relație în interviul de față?*

— Istoria filosofiei ne arată că, sub unul din aspectele sale importante, filosofia s-a manifestat ca o critică a cunoașterii și, pe un plan mai general, ca pretinsă pură cunoaștere în substanța ei ultimă. În ce mă privește, caut să arăt în cartea despre care vorbim că ceea ce constituie esența specifică a filosofiei nu este porțiunea de cunoaștere pe care ea o conține *totdeauna*, ci e un plus care se adaugă la această porțiune, plus care, propriu-zis, nu poate fi asimilat cunoașterii riguros științifice. Și anume: planul imediat de pe care se desprinde filosofia este, fără îndoială, întins pe un fundament construit din elemente de cunoaștere (pe cât posibil de cunoaștere științifică), dar stratul de conștiință, strat mai adânc, în care filosofia își are rădăcinile ce-o hrănesc, este de esență emotivă; în carte, i-am spus chiar „lirică".

Așadar, după mine, numai datorită unei amăgiri de sine, explicabilă de altfel, conștiința mai puțin critică consideră filosofia ca fiind numai cunoaștere, ba în unele cazuri luând-o drept cunoaștere absolută. Asemenea religiei, filosofia propriu-zisă izvorăște din nevoia de a lua atitudine față de existență ca totalitate. Și întocmai ca arta, filosofia are nevoie de formă, de întreg. Și ca religia și arta deopotrivă, filosofia se desprinde din nevoia omului creator de cultură de a cumpăni ce este important și ce nu este important pentru condiția omului în lume. Bineînțeles că acest fel de a vedea este mai pe larg întemeiat în textul cărții.

— *De altfel, concepția aceasta a Dvs. asupra legăturii dintre elementul intelectual și cel emoțional despre care ați vorbit mai sus, elemente imanente gândirii filosofice autentice, se răsfrânge și în concret, vreau să spun, în înșeși suișurile și coborâșurile proprii mișcării gândirii din* Existența tragică: *„starea de poezie" pe care*

Scanned with OKEN Scanner

o produc unele pagini ale acestei cărți o simte orice cititor atent al ei.

Și acum o întrebare privitoare la geneza cărții. Dacă în afară și alături de elementul spiritual — oglindire în bună parte a complexului istoric obiectiv — au existat cumva și motive de ordin așazis personal care v-au dus la ideea elaborării sintezei filosofice numită Existența tragică?

— Vor fi existând mai multe astfel de motive, aici îmi îngădui să relev doar unul singur: anii ce au precedat elaborarea *Existenței tragice* au fost pentru mine ani de muncă de analiză în vederea unei lucrări de istorie a filosofiei, lucrare care mi-a prăvălit în cale-mi destul de încurcate probleme. Era, așadar, oarecum firesc să mi se trezească dorința de a face ceea ce francezii numesc „un tur de orizont", adică de a încerca, la nivelul cunoștințelor științifice și filosofice ale vremii și ale mele, bineînțeles, elaborarea unei cărți de sinteză filosofică.

— *Cartea poartă indicația „ediție definitivă". Deși în* Cuvânt înainte *aduceți prețioase precizări în legătură cu locul și rolul acestei lucrări în activitatea Dvs. filosofică, v-am ruga, totuși, să ne spuneți dacă există o deosebire între ediția din 1934 și actuala ediție definitivă?*

— Răspund la această întrebare simplu: nu există deosebiri esențiale între cele două ediții. Pozițiile de bază au rămas absolut aceleași.

— *În afară de* Existența tragică *și celelalte lucrări publicate până acum în noi ediții, alături de* Însemnări despre Hegel, *știm că aveți și alte lucrări filosofice, respectiv volume de eseuri, care sunt așteptate de cititori să reapară. Aveți în vedere publicarea lor?*

— Eseurile despre care amintiți vor reapărea, în parte, poate în anul viitor. Ele constituie împreună ceea ce aș numi, cu o expresie nemțească, „meine praktische Philosophie". Diferitele teme ale acestor eseuri sunt gândite toate de pe pozițiile fundamentale ale *Existenței tragice*.

Scanned with OKEN Scanner

„OMUL FACE FILOSOFIE CU DORINȚA DE A SE GĂSI ÎN LUME LA EL ACASĂ“*

Reiau o discuție mai veche cu profesorul D. D. Roșca cu gândul de a spori dialogul nostru printr-un cerc hermeneutic.

— Mă preocupă ideea de sinteză filosofică. Încerc să-i descifrez semnificația și structura din textele Dvs. În acest context, problema filiațiilor este una dintre primele care se pune.

— Unii dintre cei ce au scris despre lucrările mele au susținut că aș fi influențat de Hegel fără să precizeze în ce sens aș fi fost influențat. Este evident că, petrecând atâția ani pe textele lui Hegel, nu se putea ca această îndelungată frecventare a filosofului german să nu lase urme sensibile în propria mea gândire. Însă, în măsura în care îmi dau seama, acela care mi-a deschis cel mai larg orizont și mi-a hrănit cu sevă mai substanțială spiritul critic — a fost Kant. Și e foarte probabil că, dacă dogmatismul atât de optimist al autorului *Științei Logicii* n-a lăsat nici o urmă în spiritul și în gândirea mea, faptul se datorește în cea mai mare măsură climatului intelectual și spiritului kantian, cu care am avut norocul — sau, dacă vreți, „nenorocul“ — să iau contact încă din prima mea tinerețe, adică mult înainte de a-l fi cunoscut pe Hegel. Încât, dacă este adevărat că l-am studiat atât de aproape pe Hegel — traducând atât de mult din el —, această studiere a dialecticianului dialecticienilor a fost făcută având neîncetat prezent în mintea mea „memento“-ul pe care mi-l trimitea Kant.

— Interesul Dvs. pentru David Hume a fost nemijlocit sau a fost deschis prin filiera kantiană?

— Interesul meu pentru David Hume, atât de sesizabil în *Existența tragică* se datorează și el tot lui Kant, faptului cunoscut că acesta susține că Hume l-a trezit din somnolența lui dogmatică.

---

* Dialog realizat de Tudor Cătineanu și publicat în *Tribuna*, nr. 4, 1974

Scanned with OKEN Scanner

— Reţin cuvântul „somnolenţă". Unii îi spun „somn" şi pe nedrept: în somn oamenii visează nu gândesc. Care dintre temele de gândire kantiene V-au reţinut atenţia în special?

— În această privinţă m-ar interesa şi părerea D-tale.

— M-am gândit la atacarea temelor epistemologice înainte de elaborarea ontologiei, raport de anterioritate pe care Hegel îl suprimă. Şi Dvs. în Influenţa lui Hegel asupra lui Taine *şi în* Existenţa tragică *începeţi prin ruinarea unor mari mituri epistemologice.*

— Dar această critică o iniţiază empiriştii englezi.

— Desigur. Aveam în vedere faptul că gânditorul de la Königsberg îşi face din această critică un program de analiză sistematică, desfăşurată într-un plan mai adânc. În ordinea temelor despre care vorbeam, m-am gândit şi la „antinomii" sau la relaţia dintre „raţiunea teoretică" şi „raţiunea practică". Desigur că aceste elemente nu se păstrează ca atare în gândirea Dvs.

— Cred că ai dreptate. Dar m-a influenţat în primul rând climatul general al filosofiei kantiene.

— Aş trece la o altă problemă legată tot de ideea sintezei. Am găsit în Existenţa tragică *o propoziţie care poate trece neobservată dar care mi se pare extrem de importantă: „existenţa este inextricabilă". Ce sens filosofic acordaţi termenului „inextricabil"?*

— Eu m-am gândit mai ales la semnificaţia lui ontologică, semnificaţie desigur complementară, pe care aş defini-o cu aproximaţie astfel: ceea ce este în sine nedisociat, dar poate fi disociat printr-o „orientare" din „exterior".

— Termenul are desigur şi această semnificaţie ontologică.

Cred că numai în funcţie de această proprietate a existenţei poate fi înţeleasă teza Dvs., potrivit căreia „atitudinea" este, într-un anumit sens, anterioară cunoaşterii. Am ajuns la „atitudine". Am aici o nedumerire. Mai exact, vreau să verific dacă V-am înţeles bine. Dacă atitudinea implică o prealabilă orientare în inextricabilul existenţei, nu-i acordaţi termenului o semnificaţie prea largă, generică? În fond şi organismul biologic se comportă selectiv, se orientează în inextricabil. În genere orice calitate „se comportă" selectiv.

— Desigur că „atitudinea prealabilă" este şi biologică, altfel organismele ar pieri. Până la un anumit nivel, atitudinea la om este tot biologică. De la acest punct devine funcţiune a spiritului.

— Unde apare demarcaţia? Termenul „mutaţie" folosit de Lucian Blaga spune tot şi nu spune nimic.

— Demarcaţia apare la o adâncime foarte mare şi greu de determinat. Atitudinea emoţională se înrădăcinează în biologic dar,

Scanned with OKEN Scanner

pe plan filosofic privite lucrurile, ea este și altceva. Spiritul nostru, datorită înrădăcinării lui îndepărtate în biologic, dar mai ales datorită orientării lui intrinseci se comportă de la început selectiv în fața existenței. În acest sens larg — neînțeles de unii dintre exegeții mei — „judecata de valoare" este o operație primă și prealabilă a spiritului. Judecata logică intervine mai târziu.

Din moment ce „atitudinea emoțională" în fața existenței este primă, din moment ce ea poate fi neconștientizată, din moment ce ea se poate institui înaintea explicitării ei logice, trebuie să înțeleg că „atitudinea emoțională" ține și de planul existențial și de cel spiritual, că este un liant originar între existență și conștiință realizat la nivel uman.

— Premisa mi se pare bună, dar problema trebuie urmărită în detaliu.

— În ce măsură atitudinea emoțională este psihologică și în ce măsură are rezonanțe metafizice, în sensul străvechi al cuvântului „metafizică"?

— Este psihologică pentru că se desprinde dintr-un sentiment de neliniște în fața existenței, de insecuritate. Omul poate avea o atitudine pur intelectuală, de cunoaștere, în fața existenței, nevoie pe care o satisface știința. Sau o atitudine față de aceeași existență ca de ceva străin și poate chiar ostil. Viața ne servește suficiente motive pentru această atitudine. Ca să se simtă mai puțin orfan în această lume omul își construiește pe ea și alături de ea o altă lume.

— O nouă patrie materială și spirituală?

— Întocmai. Această lume spirituală este filosofia. Sentimentul de a nu fi la el însuși în lume este elementul emoțional originar care stă la baza construcției filosofice. Omul face filosofie cu dorința de a se găsi în lume la el acasă. Sunt și filosofii care conduc la ceva negativ și te fac să te simți și mai ne la tine acasă în lume. E cazul filosofiei lui Schopenhauer, ca și a celei existențialiste.

— Deci, atunci când ați propus o „filosofie neconfortabilă", nu V-ați apropiat de existențialism, ci V-ați delimitat critic față de poziția dogmatismului confortabil.

— M-am delimitat față de spiritualismul dogmatic. De obicei nu se face deosebire — nici de către unii gânditori marxiști — dintre spiritualism și raționalismul dogmatic. Spiritualismul este o metafizică, iar raționalismul o metodă. Raționaliști sunt și Hobbes și Hegel, dar unul e materialist iar al doilea idealist, autorul unei filosofii spiritualiste.

Scanned with OKEN Scanner

— Aș vrea să revenim la „atitudinea emoțională". În ce măsură este individuală și în ce măsură este cultural-istorică, posibil colectivă?

— Îți voi răspunde scurt. În calitatea ei de atitudine creatoare sau de creație este individuală ca și opera de artă mare. După cum poate fi gustată până la un anumit punct de către colectivități umane întregi, tot așa și creația filosofică poate fi însușită de aceste colectivități. Actul de creație însuși, oricât de puternice ar fi rădăcinile de proveniență socială care îl alimentează, este un act al insului uman.

— Ați folosit expresia: „până la un anumit punct". Înțeleg că este posibil să pătrundem stratul conceptului unei filosofii, dar să nu atingem zona ei intimă, nucleul emoțional care i-a dat naștere, viziunea pe care o deschide: să ne scape „spiritul ce leagă cum i-a zis Goethe.

— Este posibil. Dincolo de rețeaua de concepte abstracte împletită de logicianul Hegel, eu m-am străduit să-l descopăr și pe omul Hegel, și să degajez câteva elemente sufletești importante, de natură a-intelectuală care s-au întrupat în bogatele conținuturi de idei sub această rețea.

— Aceste elemente a-intelectuale se găsesc sub stratul conceptual sau sunt implicate și în stratul conceptual.

— Înseși conceptele care ni se par de esență pur logică ascund în ele elemente care, privite de pe planul logicii aristotelice, nu sunt de natură logică.

— Pentru că ați readus în discuție numele lui Hegel Vă invit la o paranteză pe o problemă mai specială, de interpretare. În toate lucrările de exegeză asupra lui Hegel subliniați că dialecticianul s-a străduit, dar Vă îndoiți că ar fi și reușit să elaboreze „concepte concrete". N-ați vrea să nuanțați acest gând care indică una dintre iluziile lui Hegel?

— Hegel afirmă mereu că el a reușit să construiască concepte concrete, adică acel „universal concret" căruia i-a cântat atâtea imnuri. Și este probabil că numeroase concepte hegeliene sunt atât de greu de înțeles tocmai din cauza pretinsului element concret pe care — dragă, Doamne! — conceptul lui l-ar conține în sine. Relativa opacitate a multor concepte hegeliene provine, foarte probabil, și de aici.

— Dar cum s-a putut iluziona, în acest punct, o inteligență logică atât de comprehensivă?

— Probabil că pentru Hegel conceptul era concret pentru că Hegel avea convingerea că el oglindește aievea pe planul *Vernunft-*

Scanned with OKEN Scanner

ului — adică al „rațiunii concrete“ — și datele sensibilității lui, sensibilitate care era într-adevăr foarte mare la el ca sursă de cunoaștere. Dar este foarte greu pentru orice altă structură sufletească să cuprindă și să rețină în concept acest element pretins concret despre care cuvântează Hegel.

— *Îmi amintesc că în* Existența tragică *afirmați despre „senzație“ (concretul sensibil) că a rezistat până acum operației de raționalizare.*

— Și va rezista încă multă vreme. Iată o afirmație pe care unii psihologi nu pot sau nu vor să o înțeleagă în toată adâncimea ei.

— *Iertați-mă că închid paranteza despre „conceptul concret“ și revin la „atitudinea emoțională“. Cum este posibilă, pentru cititor, inducția de la stratul conceptual al unei filosofii la izvoarele ei emoționale?*

— Este lucru cunoscut din experiență — experiență pe care o fac adesea intelectualii autentici și nu numai ei — că receptarea unei mari idei filosofice — sau chiar și de altă natură — poate trezi în conștiință sau, mai frumos spus, în sufletul nostru, un răsunet în sentimente de încântare și de mulțumire uneori atât de intense, încât omul trăiește adevărate clipe de fericire.

— *Totdeauna de „fericire“?*

— Nu numai de fericire, ci și de tulburare. Desigur că filosofia lui Schopenhauer poate prilejui cititorului sentimente de încântare datorită orizontului intelectual mare pe care ea îl deschide, sentiment care, însă, în cazul acesta este dublat de un fior depresiv. Este de presupus că aceste trăiri le-a avut și cel ce a enunțat sau a elaborat ideea. De ce te miri, nu crezi că e așa?

— *Ba cred, dar acest circuit mi se pare de o complexitate miraculoasă sau „inextricabilă“. Numai împrejurarea că este un „fapt de experiență“ — după cum ați spus — mă obligă să cred . . . că fenomenul este cu putință. Vă urmăresc!*

— Tot astfel optimismul hegelian și-a produs ecourile lui emoționale, trezite de iluzia cunoașterii absolute, realizată, chipurile, de marele maestru.

— *Dar ceea ce pentru cei vrăjiți de „crecul“ hegelian era „cunoaștere absolută“, pentru Marx a însemnat altceva, iar pentru Kierkegaard a însemnat o adevărată înghețare a vieții, o moarte termică a ei.*

— Era receptat de pe alte poziții de gândire și din perspectiva altor atitudini emoționale. Să adaug la exemplele anterioare încă unul: este lucru cunoscut că *Etica* lui Spinoza — carte de o structură logică atât de abstractă în aparență —, parcursă cu atenție de un

Scanned with OKEN Scanner

spirit dotat cu afinitate sufletească spinoziană, produce acel calm și acea seninătate care au putut face pe unii cititori de rasă ai *Eticii* să adauge la numele marelui Spinoza adjectivul de „divin".

— *Discuția noastră mă conduce spre o întrebare, să-i zic „cheie": cum este posibilă elaborarea unei tipologii care — de pe poziția dialecticii marxiste — să definească atitudinile filosofice fundamentale în fața existenței?*

— Întrebare, fără îndoială, interesantă. Însă problema pe care ea o ridică nu a fost până acum, după știința mea, dezbătută de nici un cercetător marxist, încât încheiem această convorbire cu un îndemn către tinerii iubitori de filosofie să încerce să răspundă la ea.

— *Vă mulțumesc pentru amabilitate și vă doresc o senectute îndelungată și liniștită.*

Scanned with OKEN Scanner

FORMELE ÎNALTE ALE CONȘTIINȚEI MORALE*

— *Care este, după Domnia-voastră, forma cea mai înaltă a conștiinței morale, și cum poate fi ea concretizată în creația literară, și-n general în opera de artă?*

— În tinerețea mea am scris o carte mult citită în care am încercat să răspund cu argumente filosofice și la această mare întrebare (mai exact, la prima parte a întrebării). Extrag deci din acea carte câteva rânduri — fiindcă, după convingerea mea de azi, și, dată etatea la care am ajuns, convingerea de totdeauna — ele cuprind în formă concentrată răspuns la prima parte a întrebării Dvs.

„Nu credem deci, după toate cele spuse, că exagerăm atribuind conștiinței tragice și virtutea pe care o considerăm supremă: virtutea de a fi conservatoarea cea mai atentă și mai pricepută a libertății noastre morale.

Căci este evident că dai dovadă de mai puternică libertate interioară când ești în stare să vrei să-ntronezi dreptatea și să realizezi frumosul într-o lume unde totul e aventură cu sfârșit nesigur, decât atunci când vrei — chiar cu îndârjire mai mare și rezultate mai importante, nu importă! — să realizezi aceleași aspirații ideale, într-o lume care, într-un fel sau altul, asigură prin forțele ei imanente triumful final al străduințelor tale sau pe acela al milioanelor de semeni alături de tine, sau care vor veni după tine...

Este dovadă sigură de mai mare superioritate spirituală și de mai mare curaj, să-ți împovărezi sufletul cu scrupule morale și să însetoșezi după dreptate într-o lume unde răsplata nu e necesar legată de bunele tale intenții și de rezultatele real obținute, decât să fii delicat sufletește și drept, într-o lume în care o «justiție imanentă» sfârșește totdeauna prin a triumfa...

Să-ți cheltuiești cu generozitate viața căutând să găsești fărâme de adevăr mânat de pura intenție de a le găsi, să lupți pentru

---

* Interviu realizat de Mircea Vaida și publicat în *Tribuna*, nr. 7, 1975.

Scanned with OKEN Scanner

a realiza crâmpeie de bine și de frumos, și să nu ai siguranța că străduința și jertfa ta au într-adevăr rost, iată, cred, supremul grad de libertate interioară ce poate omul să atingă! Iată puterea sufletească cea mai mare, iată moralitatea cea mai înaltă!"

Citind aceste texte, oricine ar avea dreptul să facă observația critică, că le lipsește „demonstrația". Răspund: aceasta se extinde de-a lungul întregului și precedentului text al cărții în care se găsesc rândurile mai sus citate.

*

În ce privește partea a doua a întrebării Dvs.,. nu este de căderea mea (care n-am scris literatură) să arăt, sprijinit de experiență intimă, personală, cum anume trebuie să procedeze literatul, artistul care, acceptând ideea că forma cea mai înaltă a conștiinței morale este cea indicată în textele de mai sus, ar încerca să dea expresie artistică acestei mari idei filosofice. Cert este că în literatura universală și-n marea artă plastică a câtorva popoare creatoare de înaltă cultură există opere artistice realizate în cele mai severe condiții estetice și exprimând în același timp — cu mijloace neteoretice — un bogat și profund conținut de idei (să le zic: filosofice). Ca în toate cazurile în trecut, și în prezent când e mereu vorba de așa-numite opere „angajate", „ideea" ori „ideile" trebuie să fie topite în valori artistice concrete (personaje și acțiuni) create de o imaginație dotată de o percepere vie a realului, expresie palpitantă, a sensibilității neîncetat preocupată a creatorului de artă, și nu imaginație echivalentă cu facultatea de a „bate câmpii".

În aceste condiții, formele înalte ale conștiinței morale, adică ale acelei conștiințe care definește propriu-zis noțiunea de „homo sapiens" diferențiindu-l pe acesta de puternicul „homo faber", își găsesc expresie și valorificare cu adevărat artistice, conținutul lor, sugerat și nu explicit formulat, adăugându-se, în aparență gratuit, la conținutul autentic literar al operei și înlăturând pericolul de a se înfățișa ca teze (neliterare, neestetice) de demonstrat și degradând astfel valoarea estetică a creației.

— *În ce fel vedeți dumneavoastră realizate într-o operă filosofică sau într-o operă literară legătura dintre „spiritul de finețe" și cel „de geometrie"?*

— În orice elaborare a unei opere cât de cât valoroase a minții, fie ea literară sau fie filosofică, legătura între ceea ce Pascal a numit „spirit de finețe" sau uneori „rațiuni ale inimii" *(raisons du coeur)* și „spiritul de geometrie" este permanentă. Adică inteligența, cu formele ei logice, și „sensibilitatea", cu variatele și mul-

Scanned with OKEN Scanner

tiplele ei forme, trebuie să colaboreze fără intermitențe. La nivelul distincției făcută de Pascal între aceste două funcțiuni ale conștiinței, deosebirea dintre procesul de elaborare a unei opere filosofice și a unei opere literare este de dozaj, adică, cum e firesc, în filosofie precumpănește „spiritul de geometrie" până la un anumit nivel, începând de la care el este completat cu „spiritul de finețe"; în procesul de elaborare al unei opere literare „spiritul de geometrie" are numai rol de organizator al conținuturilor aduse de „spiritul de finețe".

— *Este filosofia și o problemă de stil?*

— Evident, este. După mine, aproape în tot atât de mare măsură ca în creația literară.

Filosofia este problemă de stil pe dublu plan: pe acela al gândirii propriu-zise, și apoi pe acela al expresiei, care, atunci când este vorba de o filosofie cu accent personal, oglindește stilul de gândire la autorul ei. La rândul său stilul de gândire al acestuia este determinat în primul rând de poziția de clasă de pe care privește lucrurile, dar și de anumite experiențe importante și personale, precum și de sensibilitatea care îi este proprie.

— *Care e în accepția D-voastră relația dintre etic și estetic concretizată într-o operă literară.*

— Răspunsul la această întrebare este cuprins implicit în cel pe care l-am dat la prima întrebare.

— *Cum ați defini ideea de demnitate omenească?*

— Răspuns la această întrebare găsiți la p. 205, alineatul 3, al *Existenței tragice*, încât, dacă doriți, îl puteți reproduce aici:

„După constituțiile sufletești diferite în care ea poate lua naștere, conștiința tragică poate duce, prin urmare, la două atitudini morale diferite în fața existenței. Una, de secretă descurajare, tinde, prin detașare de existență, să devină contemplație pură. Alta, de mare tensiune interioară, tinde, prin nevoie constantă de detentă, să devină pasiune spirituală și acțiune transformatoare de lume și hotărâtoare de soartă.

În cazul întâi, omul se aseamănă artistului mare prin detașarea sa completă de existență. Planul vital de contemplație curată pe care-l atinge este cel pe care încearcă să rămână constant creatorul de artă mare.

Vechii elini au așezat idealul înțelepciunii supreme în zona greu de atins a contemplației curate. Faptul nu se datorește întâmplării; elinii n-au fost oare și poporul cel mai dotat cu geniu artistic?

În cazul al doilea, omul se aseamănă artistului mare prin libertatea interioară enormă (cea mai mare din câte există) care-i modelează, ca pe o operă de înaltă artă, viața. Această libertate este plă-

Scanned with OKEN Scanner

mădită din aluatul în care e frământată libertatea gravă a creatorului de artă mare. Ca-n suprema artă, gratuitul devine în viață lege supremă . . .

Privită în această zare spirituală, viața, cu seriozitatea ei tragică, îmbracă haina fermecătoare și emoționantă la extrem a marii arte. Căci, pe creștetul unde ne-am oprit, fiorul moral ce-l trezește în noi „jocul" tragic numit existență nu ne va apărea oare desprins din vibrații de aceeași natură din care se desprinde fiorul estetic pe care ni-l dă „jocul" serios al artei mari? Din vibrații de aceeași natură, și numai de amplitudine diferită?"

— *H. Wald în* Revista de filosofie *(nr. 1, 1974) spunea că „știința contemporană a furnizat temeiuri nouă" concepției filosofice expusă de D-voastră în* Existența tragică. *Care este părerea Domniei-voastre în această privință?*

— Am făcut și eu și fac mereu constatarea relevată de profesorul Wald. Și poate într-o bună zi voi încerca să adun laolaltă unele din temeiurile la care se referă Domnia-Sa.

Scanned with OKEN Scanner

DEMNITATEA UMANĂ*

— *La începutul acestei convorbiri aș vrea să vă rog să spuneți câteva cuvinte despre traducerea în limba franceză a* Existenței tragice, *traducere pe care ați făcut-o chiar dumneavoastră.*

— De fapt, mare parte din traducere a fost făcută încă din 1937, după ce cartea s-a bucurat de succes și primise, din partea Academiei Române, premiul „Gheorghe Asachi". Atunci i-am trimis profesorului Emil Bréhier, la Sorbona, unde îmi susținusem lucrarea de doctorat, ultimul capitol din *Existența tragică*. Cunoșteam marea lui exigență și doream să-i aflu părerea. I-a plăcut mult și chiar îmi găsise un editor. Dar, să nu uităm că în anii 1937—38 erau vremuri tulburi, neprielnice și pentru o casă de editură. Au trecut de atunci ani . . . Am realizat astăzi ceea ce am dorit încă de atunci. Și am făcut-o pentru că în paginile cărții mi-am expus concepția mea despre om și existența lui, concepție pe care am dorit-o, firește, împărtășită cât mai multor oameni.

— *Titlul lucrării* Existența tragică *îl poate face pe un cititor neavizat să creadă că ne aflăm în fața unei concepții pesimiste despre om și despre destinul său . . .*

— Înțelegerea de care vorbeați se datorează, mai cu seamă, interpretării date în mod curent noțiunii de tragic ca un termen sinonim cu groaza, catastrofa. La o asemenea înțelegere trimitea și noțiunea de existență care, datorită filosofiei existențialiste — în plină răspândire atunci — sugera prin ea însăși pesimismul. Așa cum ați spus însă, această interpretare este posibilă numai din cauza titlului. De fapt, cum a fost reliefat de mulți comentatori, am pledat pentru o atitudine eroică.

De altfel, o concepție integral pesimistă ca și una în totalitate optimistă asupra existenței ar fi posibilă numai pe baza totalizării experienței umane. Or, astfel de totalizări nu sunt posibile deoarece

---

* Interviu realizat de Elena Solunca și publicat în *Contemporanul*, nr. 46, 1977, cu prilejul apariției în versiune franceză a lucrării *Existența tragică*.

Scanned with OKEN Scanner

experiența noastră este limitată în timp și în spațiu. Extrapolarea concluziilor dintr-o singură parte a existenței asupra totalului este o elementară greșeală de logică.

— *Cine citește cu atenție cartea înțelege că omul cu idealurile și visurile sale nu se poate simți părăsit și absurd, un Don Quijote într-un univers indiferent, străniu sau chiar ostil și amenințător. Conștiința tragică, ținând seama de structura dialectică a existenței, este o expresie a libertății umane.*

— Se știe că Pascal spunea că măreția omului stă în puterea lui de înțelegere. Eu am încercat să arăt că măreția omului este puterea lui și este lupta lui (sprijinite de gândirea lui înțelegătoare) de a se depăși mereu pe sine creând, în ciuda tulburătoarei indiferențe a universului, o lume tot mai rațională, mai dreaptă, mai bună, mai frumoasă.

— *În carte afirmați, la un moment dat, că filosofia se păgubește pe sine dacă nu ține seama de știință. Au trecut de atunci 43 de ani . . . Ce semnificație acordați astăzi relației filosofie-știință?*

— Despre această relație am scris relativ mult — atunci și de atunci. După părerea mea, filosofia, care este într-un mare capitol al ei cunoaștere, nu se poate lipsi — când este serioasă — de marele capitol al cunoașterii care este știința. Orice concepție filosofică are nevoie de aportul de cunoaștere pe care îl poate da știința — dar filosofia nu este numai cunoaștere, în sensul în care este știința. Din perspectiva filosofiei, așa cum o înțeleg eu, știința ne apare ca un mijloc cum nu se poate mai util omului, dar în nici un caz un scop ultim. Este un fapt cunoscut că filosofia este, în felul ei, cunoaștere, dar o cunoaștere care determină o atitudine în fața vieții. Alături de elementul cognitiv, filosofia mai cuprinde și unul afectiv pe care l-am numit „fondul liric" al spiritului nostru. Când am afirmat că știința este un mijloc, nu am coborât ierarhic valoarea ei. Filosofia ni se înfățișează ca o creație umană în care spiritul operează cu judecăți de valoare, în timp ce știința are ca ideal să opereze, într-un grad mereu mai înalt, cu judecăți de existență.

— *Întreprinzând o critică a societății capitaliste afirmați, în 1934, că o civilizație care face din progresul material scop al existenței tinde cu necesitate să-și facă ideal din omul-automat. Este o idee mult și în moduri diferite discutată astăzi în filosofie și literatură. Cum vedeți posibil progresul omului?*

— Mai întâi vreau să spun că aceasta este o idee pe care o susțin și astăzi, găsind mult mai multe argumente. Progresul exclusiv material poate să înstrăineze omul de propria lui esență creatoare. Progresul omului este, trebuie să fie, material și spiritual.

Scanned with OKEN Scanner

Aș putea spune că progresul material — față de cel spiritual — ar trebui să fie mijloc și nu scop în sine. Afirm și acum că devenit scop, progresul material neînsoțit de progresul spiritual corespunzător ar putea conduce la instaurarea sclaviei materiale și psihice a omului. O societate în care bunăstarea materială este considerată țel suprem generează lupte, războaie căci, cum se știe, valorile materiale sunt limitate. Iată de ce insist că progresul omului nu poate fi decât material și spiritual, în același timp. Să nu uităm că o definiție a omului este „homo sapiens". Progresul spiritual pare a fi însă mai greu de realizat deoarece nevoile materiale se conștientizează mai ușor, devin mai repede unice scopuri. Nevoile spirituale trebuie cultivate. Un om poate trăi și chiar se poate considera fericit, chiar dacă n-a citit pe Eminescu, Shakespeare, Kant sau Hegel, dacă n-a văzut un tablou de Tonitza sau dacă nu a ascultat muzica lui Bach, să spunem. De aceea, cultivarea valorilor spirituale trebuie să fie considerată cel puțin în egală măsură necesară și importantă ca și înfăptuirea valorilor materiale. Condiția demnă pentru om este tocmai armonizarea nevoilor materiale și spirituale . . .

— *Ce definiție ați da demnității umane?*

— În *Existența tragică* vorbesc adesea despre demnitatea umană. Ca o concluzie de natură etică pot spune că omul poate fi bun fără a fi orb.

— *Generozitatea nu-și are motivația în necunoaștere.*

— Omul poate lupta neîncetat pentru a deveni mereu mai om, fără a face apel la alte forțe decât cele umane. Poți fi prin tine însuți om care, deși amenințat să fie zdrobit de forțele oarbe ale cosmosului, nu poate fi niciodată învins. Și nu e greu de înțeles că cel care reușește să se urce și să se mențină pe podișul înalt al unei astfel de liberări și libertăți spirituale poate afirma pe bună dreptate că a răzbătut pe treapta cea mai de sus a demnității umane. Aceasta este în esență măreția omului. (. . .)

— *Se știe că teza dumneavoastră de doctorat* Influența lui Hegel asupra lui Taine *a modificat perspectiva critică în virtutea căreia filosoful francez era considerat un discipol al lui Auguste Comte. Așa cum fusese prezentat de Faguet, Fouillée, Lalande, Höffding și încă de mulți alții. Acest fapt l-a determinat pe profesorul Kinkle de la Heidelberg să afirme într-un articol: „Noi profesorii școlilor superioare germane va trebui să ne orientăm în direcția nouă interpretarea pe care o vom da lui Taine, sprijinindu-ne pe demonstrația lui D. D. Roșca. Căci numai astfel am putea înțelege cum trebuie concepte ca: esență, substanță, lege, cauză, forță generatoare. Astfel, Taine, exemplu concret al com-*

Scanned with OKEN Scanner

plexității spiritului european, ne apare a fi mai mult decât un simplu exponent al pozitivismului". Cum s-a născut ideea tezei dumneavoastră de doctorat?

— Ca în foarte multe împrejurări și de această dată întâmplarea, dacă se poate spune astfel, a fost bogată în consecințe. Am citit mai întâi versiunea germană a *Filosofiei artei* a lui Taine. Citind apoi *Estetica* lui Hegel, am fost impresionat de afinitatea de idei, de numeroasele poziții de gândire apropiate. Inițial m-am gândit să scriu o lucrare despre influența lui Hegel asupra gândirii filosofice din Franța. Apoi mi-am îngustat sfera tematică. Am propus această temă lui Levy Bruhl care a acceptat-o bucuros. Dar, după o jumătate de an, profesorul s-a pensionat și doctoratul meu a fost transferat lui Emil Brehier care, trebuie să spun, nu s-a bucurat deloc de această alegere și încă de la început a vrut să mă convingă să-mi aleg alt subiect, exprimându-și serioase îndoieli asupra rezultatelor cercetării. Atunci toată lumea îl considera pe Taine pozitivist. Așa se învăța în toate școlile. Demonstrația pe care am făcut-o a fost însă convingătoare. Expunerea a fost concentrată asupra noțiunilor de „cauză" și „lege", a relației dintre ele așa cum a fost interpretată de către hegelianism și pozitivism. Cum era de așteptat, influențat de Hegel, Taine, firește, a trecut viziunea filosofică a acestuia prin propriul său filtru intelectual, i-a dat o interpretare personală, repudiind distincția capitală pe care autorul *Fenomenologiei spiritului* o face între intelectul discursiv și rațiunea dialectică. De altfel, cine citește lucrarea își poate da seama de existența (pe care Taine a mărturisit-o deschis) și natura influenței hegeliene.

— *Mulți ani ați fost profesor la Facultatea de filosofie din Cluj-Napoca. Care considerați că sunt exigențele predării filosofiei în instituțiile de învățământ superior?*

— Răspunzând la această întrebare mă voi referi la felul în care se predă istoria filosofiei, disciplină de bază a acestui vast domeniu care este filosofia. În principiu, sunt două modalități. Una este cea a expunerii diverselor teorii, școli, curente filosofice după un program în baza căruia studentul trebuie să-și însușească toată istoria filosofiei într-o anumită perioadă de timp. Un al doilea mod lasă profesorului de specialitate libertatea de a se opri și analiza un gânditor, unele probleme sau unele curente pe baza unor criterii alese cu responsabilitate și competență. Urmează ca tânărul să-și completeze cunoștințele, neexpuse de profesori, prin studiu individual. Este ușor de înțeles că prima modalitate nu îngăduie aprofundarea analitică necesară înțelegerii gândirii filosofice, a felului în care a evoluat ea de-a lungul timpului; nu

Scanned with OKEN Scanner

este posibil ca un student în numai 2—3 ani să parcurgă toată istoria filosofiei de la antici la contemporani. Rezultatul este că, după un asemenea curs, studenții se aleg cu foarte puțin pentru că este solicitată mai mult memoria decât capacitatea interpretativă — așa cum se impune ea pentru formarea unui mod de gândire filosofic. De aceea, a doua modalitate mi se pare mai eficientă. Este o părere pe care mi-am format-o de-a lungul a aproape patru decenii de activitate profesorală. Indiferent de modalitatea predării, profesorul trebuie să conducă personal nu numai cursul ci și seminarul, acest adevărat laborator al gândirii.

Scanned with OKEN Scanner

„UNITATE ȘI CONTINUITATE FUNDAMENTALĂ DE GÂNDIRE"*

— *Unii dintre numeroșii recenzenți ai scrierilor Dumneavoastră au subliniat unitatea de concepție care stă la baza tuturor acestor scrieri elaborate pe parcursul mai multor decenii. Constatarea aceasta am făcut-o și eu ori de câte ori am avut în mână o carte scrisă de D. D. Roșca. Și am făcut-o cu uimire și plăcere. Cu uimire, fiindcă o astfel de continuitate fundamentală de gândire nu se întâlnește prea des; și cu plăcere, fiindcă unitatea de care e vorbă, ideal pentru majoritatea celor ce fac filosofie, dar rămasă adesea simplu deziderat, se înfățișează în opera Dumneavoastră ca ideal înfăptuit.*

— Această constatare mă bucură, firește. Vreau să cred că prin unitatea și continuitatea de care amintiți înțelegeți păstrarea de-a lungul timpului a unor poziții fundamentale ale gândirii mele. Fundamentale, deoarece acestea au format urzeala rezistentă pe care cercetarea și experiența vieții și-au țesut treptat variata și mereu îmbogățita lor pânză.

Zăbovind o clipă la această idee a continuității și a consecvenței, n-ați vrea să indicați, pe scurt de tot, cazuri în care cuprinsul scrierilor mele confirmă constatarea de care e vorba?

— *Aș reține aici numai două cazuri. În primul rând, identitatea de perspectivă, perspectivă personală din care ați privit doctrina lui Hegel în 1928 (în* L'influence de Hegel sur Taine, Theoricien de la connaissance et de l'art) *și-n 1968* (Însemnări despre Hegel). *La distanță de patruzeci de ani, rămânând pe aceeași poziție de interpretare, ați respins pretinsul panlogism atribuit lui Hegel de marea majoritate a interpreților săi. În al doilea rând, aproape toți cititorii cărții Dumneavoastră de sinteză filosofică au putut sesiza faptul că pozițiile fundamentale ale gândirii expuse în acea carte*

---

* Convorbire realizată de Grigore Traian Pop și publicată în *Tribuna*, nr. 19, 1976, cu titlul: *Convorbire cu D. D. Roșca despre filosofie și literatură.*

Scanned with OKEN Scanner

(1934) sunt prezente și în scrierile — în toate scrierile — ulterioare; mai greu de identificat, dar prezente și în Însemnări despre Hegel *(1968).*

— Dacă tot am început să vorbim despre mine ca despre o persoană care nu e de față, voi adăuga (respectându-vă libertatea de a avea chiar și puncte de vedere inconfortabile pentru mine) că un tânăr cercetător din Cluj a pus în lumină faptul că există identități de poziții fundamentale filosofice în *Influența lui Hegel asupra lui Taine*, carte de analiză, și-n *Existența tragică* lucrare de sinteză.

Încât, acum câțiva ani, întrebat, nu fără oarecare prietenească maliționitate, de un intelectual cu ascuțită minte, de ce am lăsat *Existența tragică*, calificată de mine însumi drept „schiță", să rămână „schiță", am ripostat, „apărându-mă", cam așa: Aproape tot ce am publicat după apariția cărților în discuție este, în ultimă analiză, încercarea de a aplica, la cazuri relativ particulare, idei generale și fundamentale expuse în *Existența tragică*, cu intenția de a explica, firește, de pe aceste poziții, respectivele „cazuri". În consecință, numeroasele mele eseuri pot fi considerate drept materiale care au venit să completeze treptat „schița" din 1934...

— *La interval de patru decenii ați publicat două cărți despre Hegel și ați tradus 12 volume de texte hegeliene. Să vă rog să ne destăinuiți cum ați ajuns la Hegel și de ce ați sacrificat așa de mulți ani din viață pentru tălmăcirea operei lui în românește.*

— Am ajuns la Hegel din pură întâmplare. Citisem, în 1917 frumoasa carte a lui Taine despre artă. Iar cinci ani mai târziu am rămas uimit să descopăr că principalele idei ale filosofului francez despre artă se găsesc în *Prelegerile de estetică* ale lui Hegel! De aici, ideea unei teze de doctorat la Sorbona despre influența lui Hegel în Franța, temă ce a fost restrânsă, în cursul cercetării, la Taine. Dar, fiind vorba de felul de a gândi și de a scrie al lui Hegel, lucrul a mers greu și a durat mult.

Cât privește întrebarea a doua, răspunsul este la îndemâna oricui. Este ușor de înțeles că, tălmăcind textele hegeliene, texte cum nu se poate mai obscure, am fost condus de dorința de a face mai accesibile pentru tineretul nostru activ în câmpul cercetării filosofice unul din izvoarele teoretice ale marxismului. În al doilea rând, l-am tradus pe Hegel fiind convins că fac o importantă faptă de cultură. Doar opera marelui dialectician este una dintre cele mai înalte creații teoretice ale geniului uman. În consecință, tălmăcirea ei în românește ne apare necesară, firească.

Scanned with OKEN Scanner

— *Mi se pare firesc deci, ca frecventarea atât de îndelungată și atât de intimă a operei hegeliene să fi lăsat urme în gândirea Dumneavoastră filosofică.*

— Tot ce se poate. Dar, cum se întâmplă adesea în lumea ideilor, cel influențat nu e întotdeauna în stare să-și dea seama exact care sunt aceste urme. Este adevărat că, de la primul meu contact cu Hegel (când citeam, în 1917, *Prelegerile de estetică*) am simțit admirație mare pentru autorul lor. Putea să fie altfel? Iar în ce privește prima lectură a *Științei Logicii*, opera fundamentală și cea mai puțin accesibilă celor neobișnuiți cu gândirea de intensitate absolută, ea m-a transpus într-o stare de spirit pe care n-aș fi dorit niciodată s-o mai trăiesc... Stare de spirit creată de cețoasele și tăcutele singurătăți ale abstracției extreme. Încât, în săptămâna în care m-am văzut ajuns, schiopătând (era doar prima lectură), la capătul de sus al nesfârșitului șir de abstracții am jubilat ca unul care, amăgit de dibăcia maestrului, își închipuia — pentru moment cel puțin — că a străbătut pe „tărâmul celălalt". A fost o aventură extraordinară a bietei mele inteligențe. Dar, ca unul care trecusem prin înalta școală epistemologică a *Criticii rațiunii pure* și eram imunizat oarecum împotriva oricărui virus al oricărei forme de dogmatism, n-am simțit nici la început și nici mai târziu „atracție" intelectuală, și cu atât mai puțin, seducție, să zic afectivă, față de spiritul dogmatic al gânditorului pe care Brunschvicg l-a numit „prinț al filosofilor". Ca toți aceia care au încercat să-l cunoască, am învățat multe de la el. Iar gimnastica minții cu care m-a chinuit ani de zile mi-a fost, poate, de folos. M-a uluit însă, totdeauna, dogmatismul orgolios al omului care afirmă cu senină certitudine posibilitatea cunoașterii totale a absolutului.

În această ordine de idei, cred că e potrivit să amintesc faptul că direcția fundamentală a concepției mele despre lume, expusă în mai sus amintita carte de sinteză filosofică, apărută în 1934, adică ideea conform căreia existența este plămădită, în însăși esența ei, din determinații contradictorii — dat al experienței și al analizei științifice (idee prin excelență hegeliană, e adevărat) — mi se sălășluise adânc în simțire și-n minte înainte de a ști mare lucru de Hegel. Au contribuit la acest proces, în primul rând probabil, o anume sensibilitate deschisă și față de simțirea altuia, precum și ceea ce se numește „experiență de viață", experiență când tonică, când descurajatoare, așa cum este ea pentru toată lumea; iar în anii de război 1915—1916, când am lucrat în sala de operație a spitalului militar din Sibiu, așa cum n-a fost ea pentru toată lumea. S-au adăugat la „experiența de viață", chiar în cursul

Scanned with OKEN Scanner

anilor acum amintiți, ecourile afective și ideatice produse în conștiința mea (și-n subconștient, fără îndoială) de nesățioase lecturi din Eminescu, Balzac, Shakespeare, Schopenhauer și Dostoievski, dar și din lucidul Kant și din surâzătorul și liberul Montaigne; ba și lectura atunci întâmplător descoperită a fragmentelor din Heraclit, despre care aveam să aflu mai târziu de la Hegel însuși că a intrat în întregime în sistemul acestuia.

Or, ideea fundamentală despre care e vorba în acest moment, idee fundamentală și la Hegel, este la acesta însoțită, pe plan epistemologic, de aserțiunea dogmatică potrivit căreia mintea noastră cunoaște integral absolutul. Dimpotrivă, în *Existența tragică*, pe mai sus amintita poziție filosofică este altoită o învățătură care derivă din ea cu necesitate logică și se desprinde, drept concluzie generală, și din multiseculare investigații epistemologice, învățătură care ne avertizează cu înțelepciune că toate aserțiunile noastre despre absolut sunt afectate de neremediabilă incertitudine teoretică. Există oare o afirmație mai străină decât aceasta de spiritul general și profund al dogmatismului hegelian? aserțiune mai nehegeliană? mai antihegeliană?

— *Acest scurt și consecvent comentar al propriei Dumneavoastră cărți de sinteză filosofică, comentar care merge la esențe, infirmă părerea celor ce, oprindu-se mai la suprafața lucrurilor, vă consideră hegelian. În acest context este poate cazul să vă întreb: care dintre marii filosofi credeți că v-au influențat în tinerețe, adică în perioada de formare?*

— Kant și Hume; și, probabil, Montaigne, Pascal și Descartes. Contactul și cunoștința mea cu Hegel au venit mai târziu. Încât, dacă va fi existând influența hegeliană în gândirea mea filosofică, ea a fost filtrată și oarecum „curățată" prin filtrul strâmt și vigilent al spiritului critic pe care mi-l întăriseră în prealabil marii gânditori amintiți și iubiți de mine de la primele lecturi din operele lor filosofice.

— *Care credeți că e rolul elementului afectiv în creația filosofică și artistică?*

— Am susținut și susțin că elementul afectiv are un rol propulsor și un loc constructiv în creația filosofică. Fără el cugetarea filosofică este de neconceput. Fapt care apropie, fără să le confunde, creația filosofică de cea artistică.

— *Aceasta e principala dimensiune pe care se realizează relația, considerată extrem de complexă și contradictorie, dintre filosofie și, să zicem, poezie?*

— Multe componente ale respectivei legături (din care nu trebuie să omitem ideea relativei lor autonomii) au un caracter isto-

Scanned with OKEN Scanner

ric. Rolul pozitiv al elementului afectiv poate fi pus în evidență oricând.

— *Așa stând lucrurile, vă întreb unde poate fi sesizat, de pildă, în* Existența Tragică, *elementul afectiv?*

— Implicit, și discret, acest element este difuzat pe parcursul întregii expuneri, desigur, și, după cunoștința mea, prezența lui este simțită de cei mai mulți dintre cititorii cărții. Prezența stăpânită a amintitului element se dezvelește adesea și în construcția frazei, în cadența ei, și uneori și-n unele adjective. Încât, unii din comentatori au susținut că această carte de abstractă filosofie ar putea fi considerată drept un fel de „poem filosofic". În discuțiile noastre filosofico-literare, și Blaga o numea uneori așa. Fără îndoială că, la rădăcina și sub rețeaua analizelor și demonstrațiilor abstracte, expuse în această scriere, există un suflet emoțional, stăpânit și „controlat" firește, dar absolut perceptibil.

— *Deci, cel care a afirmat nu demult, într-o publicație de mare răspândire, că „D. D. Roșca nu s-a simțit niciodată poet", dovedește nu numai nejustificată grabă, ci și evidentă neînțelegere ...*

— Relevând această neînțelegere, îmi dați ocazia să fac o rectificare a relatării împrejurărilor în care Blaga mi-ar fi spus mie direct: „e păcat că ai stat atât de mult în Franța, încât spiritul critic și sceptic al Parisului ți-a secat vâna poetică". Este adevărat că marele poet a afirmat acest lucru, l-a spus însă unui prieten comun, și nu mie. Precizare de reținut, fiindcă ea corectează și relatarea pe care o face, despre cele spuse de Blaga, Bazil Gruia în interesanta sa carte *Blaga inedit*. Aici, la cuvintele poetului, reproduse tot la persoana a doua, autorul adaugă și o pretinsă replică a mea, replică ce, firește, n-a existat, nu putea să existe și care mi s-a atribuit din regretabilă eroare.

— *Elevii Dumneavoastră vorbesc cu admirație despre o conferință, despre un eseu* (Spiritul mediteranean) *prezentat într-o conferință, și a cărui temă plină de supoziții ați dezbătut-o la Sibiu, în 1943, când Universitatea din Cluj se găsea acolo în refugiu. De ce n-ați inclus în* Studii și eseuri *și* Spiritul mediteranean?

— Eseul amintit urma să apară în volumul *Puncte de sprijin*, publicat la Sibiu în anul 1943. Dar, încărcat de idei „subversive", antifasciste, manuscrisul n-a putut escalada baricadele cenzurii fasciste. Iar în anul 1970 textul lui n-a putut fi înglobat în *Studii și eseuri filosofice* deoarece manuscrisul, rătăcit pe undeva, a fost găsit prea târziu ca să mai poată fi încorporat în volum.

Scanned with OKEN Scanner

— *Circulă în anumite scrieri, de rigoare mai mult sau mai puțin autentică, o definiție a artei dată de Hegel: „arta este alienarea spiritului în direcția sensibilului", o definiție care încearcă să-l modernizeze și să-l actualizeze pe Hegel.*

— E o definiție trunchiată, bazată pe o proastă traducere. N-are rost s-o comentăm.

— *Sunteți de acord să ne referim, în cadrul relației dintre literatură și filosofie, la limbajul acestora?*

— Sunt oricând bucuros să discut despre lucruri în care se pot spune adevăruri, în care se pot evoca idei adevărate și nu false probleme.

— *Răspunsul mă convinge că n-am greșit atunci când m-am decis să adun în volum articolele Dumneavoastră de atitudine sub titlul: D. D. Roșca* — Polemici.

— Cred că ar fi o carte care nu mi-ar contrazice consecvența de gândire, atitudinea filosofică relevată de-a lungul câtorva decenii.

Scanned with OKEN Scanner

IDEAL DE VIAȚĂ*

Primind invitația Societății Române de Radiodifuziune de a vorbi despre idealul modern de viață, am avut câteva zile iluzia plăcută să cred că sarcina mea era mai ușoară decât a celor ce aveau să vorbească înaintea mea în acest ciclu, despre idealurile de viață ale unor vremi apuse. Nu e nevoie să-mi reîmprospătez cunoștințe teoretice despre timpuri netrăite personal, mi-am zis. E destul să privesc cu oarecare atenție în zbuciumul lumii ce mă înconjoară și-n propria mea neliniște, pentru a reuși să întrezăresc cu relativă ușurință idealul de viață de care caută să se apropie, instinctiv sau în plină cunoștință, omul zilelor noastre. Experiența fiind aici directă, posibilitățile de eroare sunt mai mici decât în cazul c-aș fi primit invitația să vorbesc despre un ideal al trecutului . . .

Nu mi-a trebuit însă reflexie prea îndelungată pentru a descoperi că, dimpotrivă, sarcina vorbitorului despre prezent e mai delicată decât a acelora care vorbesc despre trecut. Căci, privind lucrurile mai de aproape, constați că e mai ușor să degajezi marile linii de direcție pe care s-a mișcat și idealurile către care a tins o epocă deja încheiată, decât să descoperi idealul de viață pe care ar vrea să-l realizeze în frământările ei vremea în curgere, al cărei fiu ești, vrei, nu vrei.

În cazul întâi avem de a face cu fizionomia istorică relativ fixată a unui trecut; în cazul al doilea obiectul asupra căruia vrea să zăbovească inteligența este în necontenită mișcare, e neîmplinit și, din aceste motive, greu de stăpânit cu mintea. În cazul întâi ai perspectiva potrivită pe care ți-o dă depărtarea în timp și ai seninătatea de judecată ce ți-o îngăduie aceeași depărtare. În cazul al doilea, lipsesc amândouă aceste condiții prielnice minții care vrea să înțeleagă just.

---

* Eseu rostit de D. D. Roșca la Radio București în 25 mai 1943 și publicat în *Luceafărul*, iunie, 1943.

Scanned with OKEN Scanner

Această latură esențială a poziției intelectuale, pe care se găsește cel ce Vă vorbește în astă seară, motivează în bună măsură, vreau să cred, caracterul oarecum subiectiv al considerațiilor ce urmează.

I

Una din notele ce definesc conceptul de „ideal" este, cum se știe, tocmai aceea care face ca idealul să fie, în proporție însemnată, altceva decât realitatea concretă, pe care el tinde s-o transforme. Noțiunea de „ideal" implică în conținutul ei dorința după ceea ce nu este, ea postulează pe „ce ar trebui să fie". Nu trebuie însă scăpat din vedere nici faptul că idealurile omenești în general, și cele de viață în particular, sunt totuși icoane ale unei lumi construite cu elemente luate din lumea trăită, și în funcțiune de realitatea înconjurătoare. În consecință, pentru a degaja idealul de viață al omului modern, e nevoie să aruncăm o prealabilă și sumară privire asupra unora din aspectele caracteristice ale vieții ce se desfășoară tumultuos sub ochii noștri.

Calitatea dominantă a lumii în care ne-a fost dat să trăim îmi pare definită complet dacă spunem că parcă niciodată, în trecutul său multimilenar, omul n-a urmărit achiziția mijloacelor materiale de trai cu atâta ardoare ca azi, cu așa de mare cheltuială a tuturor energiilor sale și cu atât de unilaterală și permanentă concentrare a atenției.

Judecând după cele ce cunoaștem din istorie, teama de ziua de mâine nu s-a așternut niciodată atât de grea asupra majorității covârșitoare a sufletelor. Niciodată în trecut n-au fost atât de puțin numeroase ca azi conștiințele care să fie în stare să se elibereze barem intermitent de animalica idee a unei securități materiale veșnice. Gândul acesta umple până în margini sufletele marii majorități a contemporanilor noștri, nemailăsând loc și pentru altfel de gânduri și preocupări. Niciodată mijloacele de trai nu s-au ridicat în măsură așa de mare la rang de scopuri de viață, cum au devenit ele azi.

O anume orientare a conștiinței epocii noastre face pe cei mai mulți să nu mai înțeleagă într-adevăr, adică sincer, că viața poate să aibă și alte scopuri și alte nevoi mai importante decât acela de a produce și achiziționa cât mai multe mijloace de trai material. O anume orientare a conștiinței îi face pe cei mai mulți dintre semenii noștri să nu mai poată înțelege că e lucru neserios, e tragi-comic să faci scop suprem și exclusiv din ceea ce ar trebui să fie simplu mijloc. Tot această orientare explică faptul trist că omul modern, în străfundurile conștiinței sale, nu mai e în stare să

Scanned with OKEN Scanner

priceapă cu adevărat că viața într-adevăr serioasă, viață omenească în sensul plin al cuvântului, e numai cea dusă pe plan spiritual.

Epoca noastră de războaie de exterminare reciprocă a națiunilor nu mai știe înțelege și defini altfel noțiunea de progres decât în termeni tehnici, politici ori economici. Progresul este în ochii ei ceva pur exterior; e posibilitate tot mai mare de producție materială, de organizare a producției, a piețelor de desfacere, de posibilități de deplasare rapidă în spațiu, de confort, altfel și scurt de tot spus.

Valorile afective ale existenței umane, acelea care definesc propriu-zis ceea ce numim suflet, care dau farmec omenesc și rost vieții, sunt în măsura posibilului înlăturate ca nechemate încurcă-lume tocmai de către cei ce poartă cu ei viitorul: de către tineret. O anume atrofie a vieții interioare pare a fi urmarea acestei orientări a conștiinței, un searbăd vid sufletesc, care e umplut apoi cu tot felul de senzații pure, adunate nu importă cum și nu importă de unde... Astfel o epocă de nemaipomenit progres mecanic, de uluitoare înmulțire a mijloacelor de producție și de trai, a dus, în chip paradoxal și tragic, la descurajatoare sărăcire interioară și, paralel, a menținut și agravat în favoarea câtorva sărăcia materială și mizeria morală a mulțimilor. Cruzimea cu care e dus din partea multora războiul actual se explică în bună măsură și ca urmare naturală a suspomenitei sărăcii interioare a contemporanilor noștri.

Astfel stând lucrurile, dacă cel ce Vă vorbește în această seară nu și-ar da seama, în urma unei destul de îndelungate experiențe personale, că viața, chiar în împrejurări ca cele descrise mai sus, poate fi orientată către alte ținte, poate fi ridicată și trăită pe un plan de existență de altă natură decât existența complicată și savantă, dar, în ultimă analiză, existență animalică, a omului contemporan, dacă, altfel spus, experiența proprie nu mi-ar îmbia și motive de încredere în puterile de redresare ale omului, ar trebui să închei aici considerațiile mele făcând o constatare negativă și, pentru unii, poate descurajatoare. Nu există ideal de viață modern, ar trebui să exclam, căci țintele ultime și tot mai exclusive către care pare că tinde cu sălbatecă energie existența omului modern nu pot constitui notele definitorii ale unui ideal de viață cu adevărat omenească...!

II

Nu le închei însă cu o concluzie atât de pesimistă. Experiența proprie îmi îmbie, spuneam, suficiente motive de încredere în puterile de redresare ale sufletului omenesc. Dar tocmai pentru că

Scanned with OKEN Scanner

e vorba de experiență personală, dezvoltările cuprinse în această a doua parte a conferinței noastre vor avea inevitabil acea notă de subiectivitate despre care pomeneam la începutul părții întâi. Îmi dau seama că celor care n-au trăit nici un moment din viața lor și cu tot cuprinsul conștiinței lor, întru spirit, cele ce voi spune de aici încolo vor apărea joc și utopie. Știu foarte bine că cine n-a trăit niciodată măcar o clipă întru spirit consideră spiritul ca pe ceva ce e lipsit de... „greutate", de „realitate", iar pe reprezentanții autentici ai lui ca pe niște oameni nu tocmai... serioși.

Țin însă să-i asigur pe cei ce manifestă sau, mai adesea, ascund astfel de convingeri, că nu poate fi vorba de a preconiza o repudiere a progresului material și tehnic. Acest produs, asigurând porțiunii animale a omului condiții materiale de viață mai ușoară, face posibilă stabilirea între om și mediu a unui echilibru care poate fi tot mai mult în favoarea omului. Ținta supremă a omului în această direcție nu poate fi alta decât să devină „stăpân absolut" al naturii. Însă această situație de rege al materiei poate fi numai etapă și mijloc, nu scop ultim al existenței cu adevărat omenești. Ea ar oferi condiția optimă ce-ar face tot mai sensibilă apropierea de o formă ideală de organizare a vieții omenești. Căci această organizare ideală ar permite, la rândul ei, să fie înlocuite de mașină forțele umane, pretutindenea unde inițiativa individuală e indispensabilă. O astfel de înlocuire ar crea apoi *pe seama tuturor* acea liberare și răgaz ce ar oferi, iarăși *pe seama tuturor*, condiții de înflorire maximă a puterilor creatoare de valori spirituale, creatoare de elemente de cultură a sufletului, singurele care fac, din viața omenească însăși, valoarea supremă și într-adevăr demnă de a fi dorită. Ca în multe din scrierile sale, cel ce vorbește în acest moment preconizează deci o anume îndreptare a conștiinței către realizarea unor idealuri de viață pe care în momentul de față ea tinde să le dea uitării, sau chiar nici nu le mai pricepe. Dar această nouă orientare ar ține seamă atentă de condițiile actuale ale existenței, fixându-și punctele de mânecare în realitatea așa cum este dată celor ce trăim azi.

Istoria ne este martoră că orice superficialitate în materie de concepție generală a vieții, adică orice judecată a unei generații care se oprește la suprafața lucrurilor, este plătită scump de generațiile ce urmează. Dar nu există dovadă de mai mare ușurătate — ca să nu zic naivitate — decât credința evului nostru că progresul material și tehnic este valoare supremă a vieții umane și că îngrămădirea de mijloace materiale de trai, pe care el o face posibilă, ajunge să dea sens de a fi unei existențe omenești și face viața demnă de a fi trăită.

Scanned with OKEN Scanner

Dar un examen cât de cât atent al temeiurilor pe care tinde să se așeze tot mai exclusiv moderna noastră existență, ne arată cu prisosință că aceasta trece actualmente printr-o perioadă de îngustare a conștiinței. Atrofia puterilor afective ale sufletului, produsă de nesocotita și permanenta orientare a conștiințelor spre progresul exterior, atrage după sine barbarizarea umanității. Aceasta devine pe zi ce merge tot mai savantă, dar și tot mai neumană, tot mai goală sufletește. Puterile necontrolabile ale inconștientului animal se descarcă apoi tot mai des în act de cruzime și de sălbăticie cum n-a mai văzut istoria de la Ginghiscan încoace. Așa se explică în mare parte cruzimile nemaiauzite comise de unii dintre beligeranții actuali.

Știu că mulți, socotindu-se informați științificește și instruiți în ale sociologiei, obișnuiau să atribuie instituțiilor și organismelor colective mai mare putere formativă asupra spiritului uman decât pot avea acestea în realitate. Am nega evidența, dacă am nesocoti această putere a colectivului. Experiența ne arată însă că neasemănat mai mare importanță are *omul* care se servește de instituții, precum și *scopul* pentru care se servește. Nu e cu putință să ridici pe om exclusiv cu mijloace exterioare. Ridicarea reală nu se poate face decât aplicând pârghia arhimedică în interior. Marile genii religioase au revoluționat lumile tocmai pentru că aici, în sufletul insului uman, au căutat punctul de sprijin al acțiunii lor. Tot aici își caută stânca neclintită și iubitorul de înțelepciune care vrea să domine cu spiritul lumea.

Prin urmare, o orientare a conștiinței insului uman, alta decât cea actuală, este ceea ce importă înainte de toate. Această nouă orientare — care, în străfunduri, e conversiune de natură religioasă — nu poate fi realizată decât printr-o reformă radicală a ierarhiei de valori acceptată azi de majoritatea contemporanilor noștri. Trebuie să căutăm să pricepem din nou, și cu toate puterile de comprehensiune ale sufletului, că valorile destinate prin natura lor să ocupe partea de sus a scării, acelea pentru care nu e nici trist, nici ridicol să-ți jertfești până și viața, sunt cele spirituale. Adică valorile intelectuale completate cu cele afective. Acestea sunt singurele care pot da sens existenței omenești. Toate celelalte valori, ca economicul, tehnicul, politicul etc., nu pot fi decât mijloace, trepte de ascensiune spre vârful scării, ocupat cu drept de suveranitate de către spirit și creațiile lui.

În consecință, educația mulțimilor va trebui făcută astfel încât și ele să poată înțelege că bunăstarea materială, *la care au drept imprescriptibil*, nu este scop sau ideal de viață, ci simplu mijloc.

Scanned with OKEN Scanner

Nu văd organizații sociale durabile promovând ridicarea omului, în afară de cele ce vor ști să dea posibilitățile de întrupare tuturor notelor care definesc omul în sensul celor spuse mai sus. Durabile vor fi adică numai acele forme de organizare socială și politică ce nu vor aservi mulțimile în slujba unor scopuri ce le coboară la rang de simple insecte harnice, aplecate din zori de zi până-n fapt de seară deasupra a ceea ce am numit mai sus, în sens larg, „materie".

Văd organizații politice internaționale durabile numai printre cele ce nu vor căuta să aservească nici o națiune conștientă de drepturile ei în slujba unor scopuri imperialiste, aducătoare de profit altei sau altor națiuni.

Pericolul cel mare, care amenință cu destrămare civilizația zilelor noastre, trebuie văzut în împrejurarea că în timp ce progresul exterior pare a nu avea limite previzibile și posibile, îndreptându-se către infinit, cel sufletesc, cel interior, tinde să coboare la zero.

Idealul modern de viață nu poate fi altul decât concilierea, sincronizarea acestor două feluri de propășiri. Țintă greu de atins. După cele mai sus dezvoltate, mai e nevoie s-o spunem? Greu de atins: mai întâi pentru că, cum spuneam mai sus, o conștiință ca cea contemporană, îndreptată cu precădere spre exterior, numai cu greu mai e în stare azi să înțeleagă sensul adevărat al unui astfel de ideal de viață. În al doilea rând, greu de atins pentru că potențialul energiilor mobilizate în slujba progresului material e, pentru moment, neasemănat mai ridicat decât potențialul pe care-l poate, în clipa de față, realiza efortul de respiritualizare a vieții, făcut de cei ce reprezintă spiritul în lume . . .

Cu toate acestea, cel ce Vă vorbește în acest moment, fiind convins că evoluția istorică nu e fatalitate pură, crede că omul, creatură capabilă de a se vedea pe sine nu numai cum este ci și cum ar *trebui* să fie, e în stare, dacă vrea, să și devie ceea ce trebuie să fie. Crede că „homo faber" — presupus a fi întâiul între animale, zic presupus, căci faptul nu e atât de sigur cum afirmă mulți — mai poate, dacă vrea, să redevie „homo sapiens".

Scanned with OKEN Scanner

CE ESTE FILOSOFIA?*

Conținutul și semnificația conceptului de „filosofie" a variat în cursul istoriei multimilenare a gândirii filosofice. Trei au fost factorii principali care au determinat variații de semnificație a filosofiei. Anume: modificările de structură ale contextului social-istoric concret pe care filosofia epocii îl reflecta pe planul abstract al conștiinței de pe poziția de clasă a gânditorului; în al doilea rând, nivelul de dezvoltare atins de științe (pe care se sprijină orice filosofie serioasă) și, în sfârșit, constituția sufletească particulară a creatorului de filosofie. Dar, cu toată diversitatea semnificațiilor atribuite conceptului de „filosofie", istoria acesteia ne îngăduie să desprindem o notă comună tuturor acestor semnificații. Anume, filosofia se înfățișează ca fiind o formă de cunoaștere ce tinde să elaboreze o imagine de ansamblu și unitară despre lume ca totalitate. Tocmai acest efort spre o sinteză totală a cunoașterii pare deci a fi o notă fundamentală și definitorie a noțiunii de „filosofie". Filosofia vrea să fie așadar, și în primul rând, raportare teoretică a conștiinței umane la univers, raportare ce tinde, asemenea aceleia care e proprie și științelor, spre o gândire cât mai obiectivă a existenței.

Relevând această primă notă a conceptului de „filosofie" (așa cum se degajă din istoria gândirii filosofice) reținem implicit și faptul că, fiind vorba de raportare, avem cu necesitate prezenți doi termeni (și realitățile pe care ei le oglindesc), adică, în speță, conștiința și lumea ca totalitate, sau, în limbaj filosofic: eul și obiectul său real la care se raportează eul. În consecință, gândirea filosofică nu face abstracție de obiectul său, care e totalitatea ce se numește „lume". Ea este cu necesitate și teorie despre obiectul care e lumea ca întreg: ea nu se poate mărgini să fie numai teorie despre eu așa cum se înfățișează ea în esență, în concepție existențialistă. Căci dacă e adevărat în general că cunoașterea

---

* Articol publicat de D. D. Roșca în *Echinox*, nr. 3, 1969.

Scanned with OKEN Scanner

obiectului se înfăptuiește prin raportarea conștiinței la el, tot atât de adevărat e și faptul că conștiința nu poate fi cunoscută în toate determinațiile ei decât raportată, la rândul ei, la obiect, la lumea reală independentă de eu. Așadar, pentru motivul acum amintit nu se poate clădi filosofie veritabilă pe pure „trăiri" ale eului, pe pură introspecție, cum susțin existențialiștii. Mai există și un al doilea motiv — vom vedea îndată — care impune gândirii filosofice să fie cu necesitate și teorie a lumii reale, să fie și „ontologie".

*

Dar reflectarea ce se vrea cât mai dezantropomorfizată a realității, reflectare comună științei și, în parte, filosofiei care se sprijină pe știință (adică pe cea mai justificată formă de cunoaștere), nu este nicidecum singura notă definitorie a filosofiei. Amăgindu-se pe sine amăgind și pe alții, numeroși au fost — și mai sunt — filosofii care, deși uneori mari gânditori, n-au reținut ca particularitate esențială a filosofiei decât pe cea relatată de noi mai sus.

(Conform felului acesta de a vedea lucrurile, deosebirea ce-ar exista între cunoașterea oferită de gândirea filosofică și cea realizată de științe n-ar fi decât de grad. Anume, se știe că oricât de generale ar fi unele dintre cunoștințele furnizate de științe, ele sunt totuși parțiale când le comparăm cu ceea ce vrea să ne dea filosofia care urmărește elaborarea unei imagini unitare oglindind existența considerată ca totalitate.) Istoria științelor ne arată într-adevăr că știința s-a dovedit atât de fecundă fiindcă și-a pus probleme relativ parțiale, singurele care, delimitate cu rigoare, comportă soluții pozitive. Dimpotrivă, imaginea de ansamblu a existenței pe care intenționează să ne-o ofere filosofia presupune o cunoaștere totală și nefragmentată a existenței ca totalitate. Însă o astfel de cunoaștere totală și-n același timp științifică a lumii este irealizabilă, experiența omenească fiind fragmentară și fiind, istoricește (și mai mult decât istoricește), finită. Iată o constatare care să îndemne la resemnare, care ne-ar sfătui să renunțăm de a mai face filosofie. Cu toate acestea, experiența — trecută și actuală — ne arată că filosofii n-au renunțat și nu renunță și nu pot (vom vedea îndată de ce nu pot) renunța la acum-amintita totalizare, ci continuă să interpreteze întregul pornind de la parte și, recurgând în aceste operații ale gândirii lor nu numai la numeroase interpolări care leagă între ele fragmentele de cunoaștere sus-menționate (ceea ce întreprind uneori și științele), fac uz și

Scanned with OKEN Scanner

de extrapolări ce, depășind marginile riguros controlabile ale existenței, completează și rotunjesc într-un întreg (într-o totalitate) amintitele fragmente, elaborând astfel imagini de ansamblu și unitare despre lume ca totalitate.

Oricine înțelege astăzi relativ ușor că, prin soluțiile pozitive și precise ce le dau la probleme, comparativ, totdeauna parțiale, științele îndeplinesc o funcție utilă și necesară în viața omenească, dar percepem mai puțin ușor *la ce poate servi* și o imagine despre lume ca totalitate, imagine afectată totdeauna și cu necesitate (v. mai sus) de elemente care o fac să fie problematică. Istoria culturii noastre ne arată însă că și existența privită în totalitatea sa pune omului, care nu este o ființă numai biologică, probleme ce țin de însăși omenia lui, întrebări la care el simte imperios nevoia să răspundă într-un fel sau altul. Zic: „într-un fel sau altul", deoarece aici nu mai poate fi vorba de răspunsuri absolut univoce, cum e cazul, în principiu, în științe.

Motivele pentru care gândirea filosofică nu poate renunța la mai sus descrisa particularitate a sa — nu poate renunța în pofida considerentelor epistemologice și a rațiunilor critice relevate în cele precedente —, țin de foarte adânci nevoi ale naturii umane, țin de însăși *condiția omului în lume*, de condiția omului creator de valori spirituale, de valori de cultură și civilizație. În măsura în care — spre deosebire de ceea ce susțin existențialiștii — filosofia autentică este și teorie a existenței obiective, a obiectului și nu numai teorie a eului, gândirea filosofică, e adevărat, oglindește lumea reală în determinațiile ei esențiale obiective, dar o oglindește, în plus, și *raportând-o* la aspirațiile ideale, la nevoile spirituale ale omului creator de cultură.

Acest fel de raportare, propriu gândirii cu adevărat filosofice, implică în esența sa operații de valorificare a diferitelor forme de existență relevate de primul fel de raportare, de cea teoretică (reținută în cele precedente). Dar, *raportarea axiologică* la care zăbovim acum — și care constituie a doua notă definitorie a filosofiei — nu poate evita postularea și afirmarea unei anume *ierarhii* a principalelor forme de existență, forme între care cea mai importantă pentru om este el însuși, omul cu valorile de cultură spirituală și de civilizație materială create de el. Și este evident că importanța și valoarea celorlalte forme de existență este apreciată în funcție de gradul în care ele ajută la crearea, dezvoltarea și conservarea valorilor plăsmuite de om. Ca orice ierarhie, și

Scanned with OKEN Scanner

aceea despre care e vorba în acest context poate fi stabilită numai înăuntrul unui întreg, al unei totalități constituite. Totalitate care este în speță existența, universul și imaginea unitară a acestei totalități care e *filosofia*.

Mintea noastră se proiectează totdeauna pe fundalul unei astfel de ierarhii, explicit formulată sau numai implicită, atunci când încearcă să răspundă la marile întrebări specific filosofice, întrebări ce privesc *sensul vieții omenești*, adică locul, valoarea și rostul omului în lume ca ființă spirituală creatoare de cultură; întrebări legate de marea problemă a *condiției umane*. Întrebări specifice, am zis, fiindcă ele nu sunt susceptibile de soluții cu adevărat științifice. Proprii filosofiei, aceste întrebări și le-a pus și și le va pune totdeauna omul, de pe poziții și-n forme diferite, determinate, în ultimă analiză, de structura specifică a contextului istoric concret înăuntrul căruia ele sunt puse, de poziția de clasă a celui ce le-a pus, de nivelul de dezvoltare a științelor și de constituția sufletească particulară a personalității filosofului.

În consecință, la lumina considerațiilor de mai sus, filosofia ni se înfățișează nu numai ca imagine de ansamblu a existenței luate ca totalitate, ci și ca *reacție axiologică* a omului concret, a conștiinței umane integrale, deci și afective, în fața existenței; reacția concentrându-se în fond în jurul marii probleme pe care o ridică condiția omului în lume. Înțelegem aici prin „condiția umană" nu numai condiția unei ființe politice și economice care luptă alături de semenii săi pentru libertatea sa socială și politică și pentru apărarea demnității sale, ci înțelegem mai cu seamă condiția omului ființă spirituală, creator de valori de cultură și capabil să umanizeze cu ajutorul acestora realitatea ce-l înconjoară. Pe acest plan al desfășurării sale, gândirea filosofică se arată plămădită și din elemente emoționale ale conștiinței. Ca reacție axiologică, ea îmbină în străfundurile ei factorul intelectual cu cel afectiv, primul îndeplinind înăuntrul ei oarecum rol de „mijloc" (cunoaștere cât mai obiectivă a realității) în vederea unui „scop" (reacție valorificatoare a realității pentru determinarea principalelor coordonate ce pot defini condiția omului în univers).

Scanned with OKEN Scanner

III

INTERPRETAREA ȘI TĂLMĂCIREA LUI HEGEL

Scanned with OKEN Scanner

LINII DE ORIENTARE ÎN GÂNDIREA TEORETICĂ A LUI HEGEL*

— *Cartea domniei voastre*, Însemnări despre Hegel, *recent apărută în librării, a trezit în rândul cititorilor un puternic ecou, iar critica de specialitate vede în ea o redescoperire românească a lui Hegel ce depășește semnificația actelor de cultură obișnuite. Cu îngăduința Dvs., vă rog, în numele cititorilor* Tribunei, *să arătați care sunt motivele ce v-au îndemnat să o scrieți?*

— Aceste motive sunt oarecum indicate în primul eseu cuprins în această carte, eseu intitulat „Linii de orientare în gândirea lui Hegel". Acum, dacă acest titlu aș fi dorit să indice cu mai mare precizie conținutul primului eseu și, în același timp, și celelalte motive care m-au îndemnat să public această care, ar fi trebuit să adaug „gândirea teoretică" a lui Hegel. Așa cum poate observa cititorul acestei cărți, eseul despre care e vorba cuprinde jumătate din carte și se ocupă propriu-zis numai de gândirea teoretică a lui Hegel și, în special, de structura *sui generis* a conceptului hegelian.

Era necesar să fie făcut odată acest lucru, întrucât, după cunoștința mea, în atât de bogata literatură despre Hegel nu am găsit nicăieri o încercare de a lămuri într-o formă cât mai explicită această structură. Or, examinând de aproape natura *Begriff*-ului hegelian și ținând seama mai mult de spiritul decât de litera textelor hegeliene, am putut constata că conceptul lui Hegel este rezultatul unui act sintetic al inteligenței noastre. În ce constă această sinteză? Sinteza o face conceptul hegelian între două determinații opuse, ba chiar contradictorii, între universal și particular, înțelegând prin particular chiar și datul individual pe care, după

---

* Interviu realizat de Cornel Pop la Radio Cluj în 5 dec. 1967, la apariția lucrării *Însemnări despre Hegel*, publicat în *Tribuna*, nr. 2, 1968, cu titlul: *O oră cu profesorul D. D. Roșca.*

Scanned with OKEN Scanner

Hegel, trebuie să-l cuprindă conceptul. Prin urmare, conceptul dialectic al lui Hegel vrea să fie o uniune între ceea ce este general în lucruri și ceea ce este particular în ele. Să nu facă, folosesc aici expresia lui Hegel însuși, abstracție de „diferență", adică de datul particular individual. O astfel de interpretare a celulei însăși a gândirii teoretice a lui Hegel este încărcată cu foarte semnificative consecințe. Și, în primul rând, se lămurește trecerea pe care Hegel o face de la logicul pur, expus în *Știința Logicii*, la datul material, adică la natură. De obicei, această trecere, camuflată de Hegel printr-o serie întreagă de judecăți care de care mai obscure, este interpretată ca o pretenție a marelui dialectician de a deriva *analitic* natura din ideea logică, din logic, adică, de a deriva concretul spațio-temporal din logicul pur, din gândirea pură. Această interpretare a dus apoi la afirmarea că Hegel ar fi dorit, chipurile, și ar fi și pretins chiar că a reușit să construiască realitatea concretă, spațio-temporală, prin simplă combinație de concepte abstracte. Or, după părerea mea, lucrurile nu stau așa. Pentru că, dacă este adevărat că structura conceptului hegelian este aceea pe care am încercat eu s-o arăt în *Însemnări despre Hegel*, atunci natura derivă din logic prin opoziție, prin contradicție. Există o derivație a naturii din logic sau, hai să-i zic, a ideii ca natură din ideea pură, din ideea logică, însă numai pe planul gândirii dialectice. Prin urmare, este vorba aici de nevoia în care se găsește gândirea noastră, credea Hegel, de a afirma existența simultană și absolut necesară a celor două determinații opuse care compun, în ultimă analiză, conceptul, adică existența logicului și existența datului material, a naturii însăși și conceptul care face sinteza dintre aceste două mari porțiuni, două mari fețe ale realității. Este ceea ce marele dialectician a numit „ideea absolută". De aici afirmațiile lui repetate că ideea absolută este tot ceea ce poate fi mai concret; ideea absolută are pretenția să sintetizeze în ea existența sau ființa *(Sein)* și esența care este logicul *(Wesen)* realității. O astfel de interpretare, evident, nu merge pe aceeași linie cu interpretarea mai înainte amintită, care duce la o imagine, după mine, eronată a gândirii lui Hegel și a întregii lui filosofii. Pentru că, dacă nu ținem seama de această structură într-adevăr dialectică (adică de uniunea contrariilor) a conceptului hegelian, atunci toată filosofia lui Hegel ne apare ca o mitologie încurcată și obscură. Or, este foarte greu de presupus că gânditorul, care a fost stăpân pe toată știința vremii sale, care a avut intuiții atât de geniale în ceea ce privește istoria, ba chiar și în ceea ce privește structura anorganicului, structura elementelor și fenomenelor pe care le studiază fizica, zic: este foarte greu

Scanned with OKEN Scanner

de presupus că un astfel de gânditor și-ar fi închipuit vreodată că poate să scoată din logicul pur, ca pe Pallas Atena din capul lui Zeus, natura și realitatea însăși.

Aceasta îmi pare a fi o poziție foarte importantă în gândirea lui Hegel și o astfel de interpretare ne înfățișează un Hegel oarecum întinerit, un Hegel gânditor idealist incontestabil, însă accentul idealismului hegelian nu trebuie căutat aici, în gnosologia sau teoria cunoașterii hegeliene, unde s-a căutat de obicei și unde se mai caută, ci accentul trebuie căutat în altă parte, în *finalismul* hegelian; pentru că Hegel a susținut un lucru pe care nici nu și-a dat osteneala să-l dovedească, atât i se părea de evident. Anume că determinismul universal, determinism — este adevărat — nemecanicist, dialectic, este un proces dirijat spre crearea de forme de existență tot mai bogate în conținut, forme de existență care se așează pe o scară ierarhică, a cărei treaptă supremă o constituie personalitatea spirituală, creatoare de valori de cultură. Pentru el, lumea este un mare organism constituit dintr-o serie întreagă de forme esențiale de existență, care sunt așezate, cum spun, ierarhic, și unde treapta superioară atrage oarecum la sine treptele inferioare. Cauzalitatea hegeliană este o cauzalitate finalistă, universul apare dotat cu ceea ce Goethe numea „nisus formativus"; frământarea acestei lumi nu este o frământare sterilă, nu este un complex de mișcări fără nici un scop și fără nici un rost, ci toată această frământare tinde spre crearea unor forme de existență tot mai bogate în determinații, în conținut, tot mai armonios structurate, suprema formă fiind personalitatea spirituală a omului. Conceptul însuși are această particularitate — conceptul joacă un rol de scop pe care tinde să-l realizeze realitatea. Prin urmare, nu se poate nega că sistemul hegelian este un sistem spiritualist, idealist. În aceasta constă, propriu-zis, idealismul obiectiv al lui Hegel, în acest fel de a vedea, de a concepe lumea. Evident că, într-un astfel de univers, omul apare ca valoare supremă, pentru că, într-adevăr prin om universul devine conștient de sine însuși; aici, universul, înainte lipsit de conștiința de sine, se realizează pe sine și își atinge treapta lui cea mai înaltă. Văzută în lumina unei astfel de concepții, realitatea devine „explicată" pentru Hegel prin om și, am putea spune, privind lucrurile de pe o astfel de poziție, că universul există tocmai pentru ca să apară omul, conștiința de sine a lui, care este realitatea în om. Mai mult, folosind o imagine, o metaforă — metaforic poate vorbește și Hegel însuși — Hegel spune că: fără om, Dumnezeu n-ar exista. Religiile susțin că fără Dumnezeu n-ar exista omul, dar și invers, fără om, Dumnezeu n-ar exista, exclamă Hegel!

Scanned with OKEN Scanner

— Considerațiile domniei voastre nu se limitează numai la textul hegelian, ci ele vor să cuprindă și pe omul Hegel cu viața lui afectivă și intelectuală. Din această dublă ipostază, Hegel apare cititorilor ca un mare și profund umanist. Până pe ce treaptă filosoful Hegel nu-l trădează pe umanistul Hegel?

— Am crezut că este necesar să spun ceva în această carte, de altfel destul de sumar, și despre omul Hegel. Pornind din convingerea că orice mare filosofie este o imagine a contextului istoric în care a apărut, acest context istoric se oglindește, într-o mare filosofie, în elementele sau în factorii lui concret-istorici esențiali; dar, în afară de acest lucru, orice filosofie autentică fiind opera unui mare gânditor, în această operă este firesc să se răsfrângă și personalitatea gânditorului respectiv, ba chiar ceea ce are această personalitate mai intim, mai esențial. Este un lucru cunoscut că în orice muncă a omului se răsfrânge omul care face această muncă. Or, cu atât mai mult se va răsfrânge personalitatea unui gânditor în opera pe care a elaborat-o. Și, prin urmare, orice mare filosofie este o sinteză, o sinteză nu numai a lumii, așa cum se prezintă ea în lumina contextului istoric în care este ea elaborată, ci este o sinteză între această lume și subiectul care elaborează acea filosofie. Iată de ce orice filosofie — susțin eu în *Însemnările despre Hegel* — lucru care de altfel l-am susținut odinioară și în cartea mea de sinteză, *Existența tragică*, orice filosofie mare se aseamănă, în unele privințe, cu o operă de mare artă. Și, dacă în știință personalitatea cercetătorului se oglindește mai puțin, iar idealul său e, poate, să nu se oglindească de loc, pentru că știința tinde să devină, cel puțin în principiu, o oglindă nepărtinitoare, o oglindă cât se poate de obiectivă a realității pe care o studiază, în filosofie lucrurile stau altfel. Filosofia este rezultatul unei atitudini a omului integral față de lume luată în totalitatea ei. Or, știința nu ia atitudine față de lume în totalitatea ei. Oricât ar fi de cuprinzătoare și de esențiale problemele pe care le studiază, ele sunt, totuși, față de *marele tot*, probleme parțiale. Filosoful ia atitudine față de lumea considerată în totalitatea ei, pentru că orice filosofie încearcă să răspundă la marea și poate veșnica întrebare, pe care și-a pus-o omul de când a început să gândească; și anume: ce loc ocup eu, ca om, în univers, ce valoare are viața mea, cum trebuie dusă viața ca să merite să fie trăită?

Așa stând lucrurile, Hegel ne-a apărut în eforturile lui de a dezlega aceste probleme, și cu deosebire prin răspunsurile pe care le-a dat — într-o formă mai mult implicită decât explicită — problemelor mai sus amintite, incontestabil, ca un mare umanist. Umanismul lui reiese și din ceea ce spuneam mai înainte, răspun-

Scanned with OKEN Scanner

zând la prima dvs. întrebare și anume că, în universul hegelian, omul ocupă locul cel mai înalt, este un fel de reîntronare a omului în centrul existenței și în fruntea lumii. Dar, cu toate acestea, trebuie să precizez că autorul de sistem Hegel, prin unele din concepțiile sale și cu deosebire în *Filosofia dreptului*, l-a trădat, în parte, pe acest umanist și l-a trădat prin faptul că a considerat statul prusac ca pe unul care asigură cea mai mare libertate și cele mai mari posibilități de realizare a omului, așa cum le visa el. Este lucru cunoscut din viața lui Hegel că, pe măsură ce filosoful îmbătrânea, dar cu deosebire începând din momentul când este chemat ca profesor la Universitatea din Berlin, el alunecă pe o linie care merge tot mai înspre dreapta. Din admiratorul entuziast al Revoluției franceze, care a fost Hegel în tinerețe și care, într-o măsură oarecare, a rămas, împrejurările istorice noi au pus în lumină un Hegel exponent și purtător de cuvânt al absolutismului prusac. Consider aceasta ca o trădare a pozițiilor umaniste pentru care a pledat el în tinerețe, adică în prima parte a vieții sale.

Desigur, cum umanismul lui poate fi explicat în bună parte prin condițiile istorice concrete în care a trăit, tot așa poate fi explicată și abaterea lui spre dreapta, pe baza unor realități istorice văzute de el într-un anumit fel. El face parte dintre marile spirite germane contemporane Revoluției franceze care s-au speriat de aceasta când ea a luat întorsătura iacobină. În același timp, Hegel este un admirator al lui Napoleon, și a rămas un admirator al acestuia pentru că, în concepția lui — și aici el este un exponent al burgheziei germane — Napoleon a făcut ordine acolo unde revoluția „încurcase", chipurile, lucrurile.

— *Despre dificultățile pe care le ridică tălmăcirea textului hegelian în altă limbă — și cu deosebire în limbile latine — ați vorbit și cu ocazia unui alt interviu, precum și în paginile* Însemnărilor... *De asemenea este știut faptul că aceste dificultăți — unice în literatura filosofică — au putut fi învinse de prea puțini dintre cei care s-au încumetat să se apropie de opera hegeliană. Întrucât magistrele dumneavoastră traduceri și, cu deosebire,* Știința logicii *sunt socotite printre cele mai reușite pe plan european, v-am ruga să vorbiți despre modul cum ați izbutit să învingeți aceste dificultăți...*

— În primul rând, trebuie să mărturisesc, încercând să răspund la această întrebare, că greutățile pe care le-am întâmpinat în munca aceasta de tălmăcire a textelor hegeliene sunt, într-adevăr, considerabile. În marea Enciclopedie franceză, la articolul Hegel — scris de Lucien Herr, cel mai profund cunoscător al filosofiei hegeliene printre francezi în prima parte a veacului nostru

Scanned with OKEN Scanner

— amintește că textele acestuia și îndeosebi ale Logicii sale sunt cele mai grele texte care-au apărut vreodată în literatura universală. Dacă am reușit, și în măsura în care am reușit, să înving aceste greutăți, faptul se datorește, în primul rând, unui îndelungat exercițiu, care a început cu încercarea de transpunere a lui Hegel, în tinerețea mea, în limba franceză. Teza mea secundară de doctorat, trecut la Sorbona, se intitulează *Viața lui Isus* și este o traducere a unei lucrări din tinerețe a lui Hegel. Tot la Paris și tot în tinerețe, am fost pus în condiții ca să încerc o traducere a *Filosofiei religiei*, tot în limba franceză, din care, după o zăbavă de peste un an de zile, am tradus primul volum. În teza mea principală, teză care avea ca subiect influența lui Hegel în Franța, m-am izbit, ca unul care, în momentul când am început să lucrez nu cunoșteam decât *Estetica lui Hegel*, de marile greutăți ce mi le arunca în cale citirea și înțelegerea *Științei logicii*. Și atunci, la sfatul sus-amintitului Lucien Herr, am tradus (între ghilimele fie spus) tot ce nu „înțelegeam". Experiența a arătat însă că efortul de transpunere în franțuzește a unor grele texte a dus, într-adevăr, dacă nu totdeauna, totuși în cea mai mare parte, la înțelegerea acestor texte și la redarea relativ limpede a sensului lor în limba franceză. Prin urmare, iată că, în momentul când după lungi ezitări, m-am angajat să traduc scrierile lui Hegel, aveam deja înapoia mea ani de îndelungat exercițiu.

Sigur că la acest exercițiu s-a alăturat și o cunoaștere directă din texte a istoriei filosofiei universale. Nu era posibil să te apropii de nici un text hegelian fără îndeplinirea unei astfel de condiții, pentru că, este un lucru cunoscut, Hegel a utilizat el însuși toată istoria filosofiei, pe care a cunoscut-o direct din surse (dovadă este opera pe care a lăsat-o asupra întregii istorii a filosofiei), și a încercat să integreze în propria sa filosofie tot ce i s-a părut că predecesorii săi au descoperit ca idee de valoare. El însuși a considerat filosofia sa ca o încoronare a întregii linii de dezvoltare a gândirii europene. O altă condiție ca trebuia îndeplinită pentru a avea oarecari sorți de izbândă în munca de transpunere a scrierilor lui Hegel în românește era, se înțelege de la sine, cunoașterea aprofundată a limbii germane și, de ce n-aș spune-o, și cunoașterea bună a limbii române.

— *Din tomurile monumentalei opere hegeliene traduse până acum în românește, cele două volume de* Estetică *par a fi câștigat cercul cel mai larg de cititori. Care este latura viabilă a acestei părți a operei lui Hegel, ce îi asigură permanența în contemporaneitate? Și, legat de această întrebare, ar interesa, poate, o preci-*

zare: ce loc ocupă Estetica în concepția generală despre lume a lui Hegel?

— Interesul acesta — este vorba de un interes efectiv, real pentru *Estetica* lui Hegel — se explică, mai întâi, printr-o cauză de ordin general. Estetica abordează un domeniu care, în mod firesc, interesează un cerc mai larg de cititori decât oricare altă operă hegeliană. Dar, există și un motiv mai adânc decât acesta, care explică interesul pentru Estetica lui Hegel, și anume, în afară de faptul că Estetica este mai accesibilă marelui public cititor prin însuși conținutul ei, care este un conținut de fapte, de foarte multe fapte, *Estetica* lui Hegel nu este numai un tratat de estetică, ci este, în același timp, și un tratat de istorie a culturii umane. Cred că motivul esențial, sau cel puțin mi se pare mie a fi cel esențial, este faptul că efortul pe care l-a făcut Hegel în estetica sa a fost concentrat în ideea de a arăta, de a demonstra, că arta este un lucru *serios*, că este unul din cele mai serioase lucruri și unul din cele mai glorioase creații de cultură ale omului. Se știe că Hegel a pus arta alături de religie și filosofie ca formând cercul, sfera, în care mintea omenească atinge cunoașterea adevărului absolut. Deosebirea dintre filosofie și artă este doar de formă, adică și una și cealaltă exprimă interesele cele mai înalte ale spiritului. Și, vorbind de stil hegelian, deosebirea de formă între ceea ce filosofia exprimă prin concepte abstracte pe planul teoretic al gândirii, arta exprimă recurgând la reprezentări concrete. Această așezare a artei pe același plan cu filosofia și religia este incontestabil un motiv care îi face și pe creatorii de artă să arate interes susținut față de *Estetica* lui Hegel. Ce justificare mai adâncă a existenței artei, a rolului pe care-l îndeplinește ea în economia de ansamblu a spiritului uman, decât o astfel de așezare pe același plan a artei cu filosofia și religia. În plus, în afară de capitolul *Arta simbolică*, care este de o profunzime nedepășită, Hegel a scris un mare capitol despre poezie, un capitol de 300 de pagini în ultimul volum al *Esteticii*. Aici Hegel face o apropiere mult mai nuanțată între această artă a cuvântului, care este poezia, și între propria sa filosofie, încât, mulți dintre cititorii *Logicii*, dacă ar vrea să pătrundă cât mai adânc în spiritul acestei mari opere, sunt sfătuiți de un cunoscător și un cititor vechi al lui Hegel să citească *Logica* paralel cu *Estetica*. Mai adaug că ultimul capitol poate servi și de comentariu autorizat al multor idei exprimate în *Logică*.

— *Cu aceasta ați indicat și o metodă de studiu asupra operei lui Hegel. Și, fiind vorba de artă, filosofie și creație, mi-aș permite să aduc discuția noastră asupra propriilor Dvs. creații în*

Scanned with OKEN Scanner

domeniul filosofiei. Mă refer în primul rând la Existența tragică, *lucrare ce ocupă un loc cu totul aparte în literatura noastră filosofică și care se distinge mai ales prin profundul ei umanism și raționalism. Se observă în această lucrare o preocupare permanentă față de destinele spirituale ale omenirii. Întrucât unii exegeți de-ai noștri mai continuă să considere* Existența tragică *de o anumită nuanță existențialistă, vă rugăm să arătați în ce constă eroarea lor de interpretare.*

— Este foarte posibil ca pe mulți dintre oamenii noștri care se interesează de ideile generale și de filosofie să-i fi dus în eroare însuși titlul cărții. Ei au luat poate cuvântul *existență* în sensul de existență subiectivă, de ceea ce înțeleg existențialiștii prin trăire, prin trăiri interioare. Este adevărat că *Existența tragică* cuprinde un capitol, capitolul ultim, care vorbește de atitudinea metafizică. S-ar putea ca și cuvântul acesta de *atitudine*, care într-adevăr semnifică o reacție a subiectului cunoscător față de o anumită structură a realității, să fi contribuit la această neînțelegere, de a vedea în *Existența tragică* o scriere oarecum existențialistă.

În al treilea rând, confuzia a putut proveni și din faptul că cei ce au susținut-o nu au idei clare despre conținutul și spiritul general al filosofiei existențialiste. Și anume, filosofia existențialistă, indiferent de diversele ei nuanțe, fie că este vorba de Martin Heidegger, fie că este vorba de Sartre sau de alții, este o filosofie a subiectului, o analiză a reacțiilor subiectului față de obiect. Obiectul interesează foarte puțin. Dar nimic mai străin de acest lucru decât tocmai această *Existență tragică*. *Existența tragică*, în trei capitole ale ei, este o scriere de analiză a obiectului, a lumii, a ceea ce cunoaștem și putem cunoaște și putem spera să cunoaștem. Și numai ulterior, adică în capitolul IV, ca încheiere, vorbesc de atitudinea noastră față de structura universului, a lumii în general, așa cum ne-o arată experiența și analiza cuprinse în capitolele I, II și III. Or, un astfel de capitol era absolut necesar într-o lucrare de sinteză filosofică, deoarece nu ne putem închipui că filosofia se reduce numai la analiza obiectului. La analiza obiectului se reduce știința, după cum am mai spus-o, de altfel, și răspunzând la o întrebare anterioară. Filosofia nu este numai o analiză a obiectului, ci este, în același timp, și o luare de atitudine față de acest obiect, așa cum ni se prezintă el în fața analizei. Deci, greșeala provine și din faptul că cei ce au vorbit de „existențialismul" *Existenței tragice* au vorbit în necunoștință de cauză.

Scanned with OKEN Scanner

— *Și pentru a da satisfacție și cititorilor dornici de a citi* Existența tragică, *cu îngăduința Domniei-voastre, vă adresăm o ultimă întrebare: intenționați să reeditați* Existența tragică?

— Sper să poată apărea în anii viitori. Cartea va purta același titlu pe care l-a avut și la prima sa ediție din 1934. Ea va putea servi ca document al felului cum a gândit un tânăr filosof român între cele două războaie mondiale, desigur și sub influența contextului istoric în care a trăit atunci, sub influența unui anumit climat spiritual și intelectual și, fără îndoială, și datorită efortului de sintetizare, unde a intrat, prin forța lucrurilor, și elementul subiectiv, pe care acel tânăr, atunci tânăr autor, l-a depus în elaborarea cărții.

Scanned with OKEN Scanner

„INFLUENȚA IDEILOR ASUPRA IDEILOR": HEGEL ȘI TAINE*

— *Ambiția spirituală în care a apărut lucrarea* Influența lui Hegel asupra lui Taine *a fost potrivnică poziției implicate în însuși titlul lucrării. În 1928, an în care ea se publică la Paris, punctele de vedere asupra concepției filosofice și estetice ale lui Taine păreau a fi precis și definitiv stabilite. Cartea domniei voastre nu numai că le-a răsturnat infirmându-le în mare parte, dar, a și convins pe cititorii ei că adevărul despre Taine este altul. Taine cel pretins pozitivist apare ca un Taine adversar al pozitivismului, gânditor care consideră cunoașterea umană ca absolută și, în principiu, nelimitată. Cu alte cuvinte, un Taine a cărui fundamentală poziție filosofică este cu totul alta decât cea afirmată până atunci. Prin aceasta, într-adevăr, ați făcut operă originală, lucru acceptat de altfel de către întreaga critică apuseană a timpului și, în primul rînd, de cea franceză, inclusiv de către cei de la Srobona.*

— Observația d-voastră este cu totul justă. În privința aceasta este semnificativ faptul că însuși acela care își va lua sarcina să fie raportor al lucrării în fața Sorbonei, marele istoric al filosofiei E. Bréhier, îl considera pe Hippolyte Taine ca pe un reprezentant al pozitivismului comteist, încât, după ani de discuții în contradictoriu, E. Bréhier n-a putut fi convins de justețea punctului de vedere general pe care se situa autorul cărții *Influența lui Hegel asupra lui Taine*. E. Bréhier a cedat numai după studierea îndelungată a manuscrisului primit în mână cu mult scepticism.

— *Ținând seama de condițiile cu totul deosebite în care ați elaborat această carte și de consecințele pe care ea le-a avut pe*

---

* Interviu realizat de Cornel Pop la Radio, în 18 martie 1968, cu prilejul apariției lucrării *Influența lui Hegel asupra lui Taine;* publicat în *Tribuna*, nr. 14, 1968, cu titlul: *De vorbă cu profesorul D. D. Roșca.*

Scanned with OKEN Scanner

planul rezolvării unor importante probleme epistemologice, v-am ruga să vorbiți despre unele date privitoare la istoricul apariției Influenței lui Hegel asupra lui Taine.

— Nu citisem încă nici una din operele lui Hegel când mi-a căzut în mână frumoasa carte a lui Taine *Filosofia artei.* Cartea l-a impresionat pe, atunci, tânărul ei cititor atât prin bogăția conținutului ei cât și prin forma ei strălucită. Mulți ani după aceea, citind *Estetica* lui Hegel, am rămas uimit de marele număr de idei pe care le întâlneam aici și de care mi-aduceam aminte că le-am întâlnit odinioară în sus-amintita carte a lui Taine. Atunci mi-a venit pentru prima dată ideea de a studia și de a vedea de aproape dacă nu cumva este vorba aici de un fenomen de influență. Cercetările mele au pornit, de altfel, pe un orizont, pe o arie cu mult mai vastă decât este aria de cercetare care s-a concretizat în cartea despre care este vorba. Și anume, nu puteam să știu, în prealabil, cât de mare a fost această influență asupra lui Taine și dacă ea nu s-a exercitat cumva și asupra altor contemporani ai lui Taine. Astfel, am studiat și opera lui Ernest Renan care, fără îndoială, a suferit o influență hegeliană. Dacă nu cantitativă, adică în ceea ce privește numărul mare al ideilor, atât de extinsă ca influența suferită de Taine, această influență exercitată de Hegel asupra lui Renan este oarecum mai adâncă întrucât, spre deosebire de marele său contemporan și prieten Taine, Renan a pătruns și semnificațiile dialecticii hegeliene. Continuând apoi cercetările am găsit atât de mult material în opera lui Taine încât mi-am redus subiectul lucrării mele numai la influența exercitată de Hegel asupra marelui critic francez, ca filosof.

— *In prefața cărții, chiar la începutul ei, vorbiți de caracterul limitat al investigațiilor precizând că analiza atât de stringentă pe care ați făcut-o s-a limitat numai la semnalizarea fenomenului pe plan pur teoretic, la constatarea lui. Cu alte cuvinte, spuneți că n-ați căutat să arătați și cauzele explicative de natură social-politică ale fenomenului analizat. Cred că nu comit o indiscreție prea mare întrebându-vă de ce v-ați limitat numai la planul pur teoretic pe care s-a desfășurat analiza?*

— Răspunsul la întrebarea d-voastră ar putea fi formulat în felul următor:

Analiza întreprinsă de mine s-a limitat numai la planul pur teoretic al influenței ideilor asupra ideilor, în primul rând, pentru simplul motiv că acum 40 de ani, când elaboram această lucrare, nu cunoșteam materialismul istoric. Necunoscând atunci materialismul istoric nici n-am simțit necesitatea unei explicări care ar lămuri fenomenul de influență studiat prin cauze de natură

Scanned with OKEN Scanner

social-politică. Dar și acest „dar" este foarte important — mă întreb dacă azi, cunoscând felul cum se pun problemele în istoria filosofiei, considerată aceasta de pe poziții marxiste, m-aș încumeta să împing cercetarea mai departe decât am făcut-o atunci când am elaborat-o. Și, aceasta, pentru motivul că, în legătură cu fenomenul de *influență*, se pune problema de a arăta nu de ce Taine a fost un gânditor idealist și deci de a arăta cauzele de ordin social-politic care l-ar explica în bună măsură, ci se pune problema explicației unei diferențe, a unei deosebiri pe care am s-o relev imediat. Relev faptul că și contemporanul său Auguste Comte, purtător de cuvânt al aceleiași burghezii, a elaborat o filosofie, și ea, tot idealistă — pozitivismul comteist. Dar — și aici este „dar"-ul de care aminteam adineauri — dacă ar fi vorba de o explicație, o explicație prin reducere la schema generală a unui fenomen de *influență*, ne punem întrebarea cum se face că aceleași cauze (mediul social-politic) au produs efecte, în parte, identice, dar, în bună parte, și poate cea mai însemnată, neidentice, diferite. Mă refer la pozițiile epistemologice pe care au fost ridicate doctrinele filosofice ale celor doi gânditori francezi amintiți. Contemporani, purtători de cuvânt ai aceleiași clase sociale, unul dintre ei a elaborat o teorie a cunoașterii care afirmă posibilitatea nelimitată, infinitatea de principiu a cunoașterii omenești, prin urmare a filosofiei dogmatice (Taine). Pe de altă parte, contemporanul lui Taine, A. Comte, a elaborat o filosofie agnostică, și chiar subiectivistă, care neagă orice posibilitate a minții noastre de a cunoaște cauzele, cauzele fenomenelor. Problema ar fi fost, deci, cum explicăm această diferență. Or, reiese clar din cele adineauri amintite, că ea nu mai poate fi explicată prin scheme generale, adică prin influența pe care a exercitat-o mediul social-politic al celor doi gânditori, ci aici intervine marele și încă neelucidatul coeficient al personalității diferite a fiecăruia din ei. Aici este vorba de structuri spirituale personale, individuale, diferite.

— *În ce măsură credeți că analiza fenomenului de influență studiat de D-voastră lărgește în mod profitabil câmpul problematicii filosofice contemporane lui Taine?*

— Deși cartea *Influența lui Hegel asupra lui Taine* se limitează, așa cum anunță titlul ei, la analiza fenomenului de influență exercitat de un mare gânditor german asupra unui ilustru gânditor francez — fenomen ideologic, evident, particular —, orizontul larg pe care a fost condusă analiza, dată fiind și structura cu totul particulară a inteligenței lui Taine, dar și marea bogăție de idei a operei lui Hegel, fenomenul de influență a atras după sine o investigație largă în tot câmpul dezbaterilor și problematicii

Scanned with OKEN Scanner

filosofice contemporane lui Taine. Astfel, cartea arată că opera lui Taine se aseamănă în mai multe privnițe cu un fel de răspântie la care își dau întâlnire mari idei europene ce circulau în apus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Citind-o, tinerii noștri cercetători în domeniul filosofiei vor putea găsi în ea idei și sugestii cu privire la raporturile ce existau între câteva mari curente filosofice în a doua jumătate a veacului trecut. Se mai poate vedea că Taine a suferit, fără îndoială, numeroase influențe. Problema era însă să fie distinsă influența hegeliană de celelalte influențe, să fie studiat raportul care există deci între filosofia lui Auguste Comte și filosofia lui Taine, dar, pe de altă parte, și deosebirile ce existau între filosofia lui A. Comte și filosofia lui Hegel etc., încât fenomenul, la prima vedere limitat de influența exercitată de un gânditor asupra altui gânditor, nu putea fi studiat și nu putea fi precizat decât lărgind oarecum pe o arie de analiză incomparabil mai largă decât s-ar putea crede inițial că necesita studierea unui astfel de fenomen. Sub anumite puncte de vedere, unele pagini ale cărții sunt pagini de istorie a filosofiei europene, a filosofiei apusene în general din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. În concluzie, la întrebarea pusă pot să afirm că tinerii noștrii care se interesează de istoria ideilor generale, adică de istoria ideilor filosofice, pot consulta această carte cu un oarecare profit.

Scanned with OKEN Scanner

DE CE L-AȚI TRADUS PE HEGEL?

(L-am găsit pe profesorul D. D. Roșca prins în lucrările de renovare a casei. Am reflectat spontan asupra utilului: și Thales a dovedit compatrioților săi că poate fi mai gospodar decât ei dacă vrea. Profesorul mă primește amabil abandonând îndeletnicirile pragmatice. Îi solicit un dialog, nu un interviu obișnuit).

— *Ce v-a determinat să retipăriți unele dintre eseurile dvs. filosofice scrise și publicate cu mulți ani în urmă?*

— Unul din motive, cel de natură generală, este arătat în „Cuvântul înainte" al cărții: câteva dintre ideile susținute în aceste eseuri, rezistând eroziunii timpului, au semnificație pozitivă și azi. Se adaugă la acest motiv general și unul special: eseurile cuprinse în partea a doua a cărții și subsumate cu titlul de *Filosofie politică* conțin câteva din pozițiile de luptă ideologică apărate de autorul lor împotriva ideologiei fasciste într-un moment în care țara se găsea cotropită de armatele lui Hitler. Cititorul poate constata că în anii de refugiu al Universității clujene la Sibiu a existat cineva care a avut curajul să formuleze idei ce se opuneau ideologiei fasciste și încercau să apere teoretic independența poporului și a țării noastre. Și acest cineva a avut și norocul să-și poată strecura prin sita deasă a cenzurii fasciste aceste idei.

— *Norocul a fost favorabil tuturor eseurilor scrise atunci?*

— Nu. Multe dintre aceste idei au fost susținute în conferințe publice, dar n-au reușit să vadă lumina tiparului. Astfel, ideile susținute într-un eseu care a format tema a două conferințe ținute la Sibiu, eseu intitulat *Spirit nordic și Spirit mediteranean*, a rămas în sertar, fiind refuzat de cenzură.

— *În anuarie 1945 ați publicat în revista sibiană LUCEAFARUL un eseu intitulat* Lenin, *eseu subtil și profund despre care cred că va fi actual oricând. Citindu-l am dedus că la acea dată*

---

* Dialog realizat de Tudor Cătineanu în 1970 și publicat în *Amfiteatru*, nr. 5, 1970, cu subtitlul: „Vă întreb, tocmai pentru că nu sunteți un hegelian".

Scanned with OKEN Scanner

ați asimilat deja marxismul într-un mod foarte sistematic și adecvat.

— Aveți dreptate. La acea dată parcursesem, deja lucrările de bază ale marxismului. De altfel, gândirea marxistă a făcut obiectul mai multor seminarii pe crae le-am condus încă din 1934.

— *Care este mobilul intim al simpatiei dvs. față de Lenin, simpatie exprimată neprotocolar și la cursuri . . .?*

— Poate că ar fi mai potrivit termenul admirație . . .

— *Într-adevăr, cineva poate fi simpatizat fără să fie și admirat.*

— Mobilul intim al admirației mele este mobilul sufletesc al oricărui om în fața unei personalități creatoare de istorie și condusă de aspirațiile cele mai nobile ale spiritului uman. Este doar evident că în toată activitatea lui revoluționară și creatoare de istorie Lenin a fost condus permanent de ideea de dreptate socială.

— *Deci în personalitatea lui Lenin s-a concentrat fondul bun al umanității.*

— Desigur. Și Ginghis-Han a fost o personalitate. Dar eu nu pot avea pentru el nici simpatie, nici admirație

— *Aprecierea dvs. are mobiluri etice: Ghinghis-Han a adunat în el răul lumii. Aș vrea să discutăm puțin despre opera dvs. principală.* Existența tragică *are scris în subtitlu: „încercare de sinteză filosofică". N-ați dezvoltat (fac aluzie la sertarele dumneavoastră) sau nu intenționați să dezvoltați „schița", formulată în 1934? Fac abstracție, desigur, de dezvoltarea complementară a „proiectului" din 1934, prin interpretările și studiile publicate ulterior.*

— N-am intenționat să dezvolt subtitlul formulat atunci. Dar studiile și eseurile publicate ulterior aduc, într-o măsură oarecare, o dezvoltare „complementară", ca să folosesc expresia dvs., a acelui proiect de sinteză.

— *Îmi permit o presupunere: interpretarea din* Însemnări despre Hegel *este făcută din perspectiva concepției expuse în* Existența tragică.

— Fără îndoială că interpretarea dată în *Însemnări despre Hegel*, are rădăcini și în unele poziții susținute în *Existența tragică*, dar poziția mea filosofică generală expusă în această carte se opune în însiși termenii ei de bază atât optimismului epistemologic cât și dogmatismului metafizic al marelui dialectician.

— *Există vreo diferență între interpretarea pe care o dați concepției hegeliene în* Însemnări despre Hegel *și aceea făcută*

Scanned with OKEN Scanner

cu 40 de ani în urmă în Influența lui Hegel asupra lui Taine?

— Răspuns scurt: este aceeași interpretare.

— *Revin la o întrebare anterioară. De ce n-ați dezvoltat totuși proiectul care este* Existența tragică? *Principiul însuși enunțat în această carte a frânat în spiritul Dvs. intenția elaborării unei sinteze „definitive"? Sau n-ați dezvoltat proiectul din rațiuni extrateoretice?*

— Și una și alta. Gândurile de bază, adică marile cadre teoretice în care este concepută *Existența tragică*, ar fi făcut ca dezvoltarea de care vorbiți să se reducă în ultima analiză la acumularea unui material care să confirme și mai mult aceste cadre.

— *Deci sinteza a existat înainte de propria ei posibilă dezvoltare.*

— Exact.

— *Dar așa explicăm de ce n-ați încheiat o sinteză clasică, adică închisă. Rămâne însă întrebarea: de ce n-ați dezvoltat sinteza originară rămasă în stare de proiect? Proiectul reclamă această dezvoltare.*

— Au intervenit poate aici și elemente extrateoretice. Între altele, sarcini cărora a trebuit să le fac față zi de zi. Și o anumită „lene" . . .

— *„Lenea" lui Montaigne.*

— . . . și aș zice, cu un cuvânt mai tare, „sila" cauzată de împrejurarea că operația de acumulare de material, adunat din diferite sectoare ale existenței, n-ar mai fi fost însoțită clipă de clipă de bucuria și încântarea pe care ți-o dă descoperirea. N-am crezut că este necesară această operație de acumulare.

— *Deci concepția Dvs. despre dezvoltarea filosofică a unui principiu diferă de cea hegeliană.*

— Intocmai. Aș mai adăuga apoi că, în ultimul și jumătate deceniu al vieții mele, am fost prins cu totul de munca de traducere a celor 12 volume din cele 18 ale lui Hegel.

— *De ce l-ați tradus pe Hegel? Vă întreb tocmai pentru că nu sunteți un hegelian.*

— Am crezut că este necesar să fie tradusă opera lui Hegel dată fiind însăși valoarea intrinsecă a unuia dintre cele mai uimitoare monumente de gândire filosofică ce a apărut vreodată. În al doilea rând, am crezut că este utilă această traducere a lui Hegel în limba noastră, cunoscut fiind faptul că Hegel este unul din izvoarele teoretice ale marxismului. Cum se știe, faptul este subliniat și de Lenin care a spus, doar, că cine nu-l pricepe pe Hegel (și îndeosebi *Știința Logicii*), nu-l poate pricepe pe Marx.

Scanned with OKEN Scanner

— *În primele două capitole ale cărții* Existența tragică *ați atacat mitul rațională integrale și mitul cunoașterii absolute Nu credeți că nostalgia secretă a cunoașterii absolute se strecoară tacit și într-o formă mascată și în* Existența tragică?

— Nu.

— *V-am pus aceste întrebări și pentru a-mi confirma sau infirma anticipat o interpretare pe care am făcut-o* Existenței tragice *într-un eseu pe care l-am trimis recent revistei* Echinox. *În ultimele pagini ale* Existenței tragice *faceți o distincție între atitudinea „eroică" și atitudinea „spectaculară". Pe aceasta din urmă o tratați tangențial. Diferența de accent este voită sau este o lipsă?*

— Este o lipsă pe care am simțit-o și eu de mult. Tot de mult mă preocupă gândul de a o înlătura scriind o carte care ar purta titlul, poate surprinzător pentru unii, de *Umor*. În timpul războiului aveam de fapt o bună parte din manuscrisul care trebuia să alcătuiască această carte. Tot atunci mai aveam și un manuscris de filosofie a istoriei. Primul manuscris l-am introdus într-o ladă de fier, iar al doilea, la care nu țineam așa de mult, l-am pus la întâmplare într-un dulap. Dar am pierdut cheia lăzii de fier și, refugiindu-mă, a trebuit să las primul manuscris în ladă. Când m-am reîntors din refugiu am găsit lada pe care cineva a spart-o Manuscrisul însă dispăruse. În ladă erau și niște sticluțe cu parfum pe care cel ce-a spart lada l-a băut. Presupun că l-a băut pentru că niște păhărele care se aflau acolo păstrau urme de parfum. Și, ironia sorții: manuscrisul lăsat în dulap, manuscrisul la care țineam mai puțin, l-am găsit.

— *Destinul manuscrisului* Umor *este și trist și cu umor. Aș trece la altă problemă. Care dintre gânditori v-au înrâurit îndeosebi în perioada de formare?*

— Sigur că este foarte greu ca cel „înrâurit" să-și dea seama exact care dintre filosofi i-au influențat gândirea în perioada de formare. Cu toate acestea am impresia confirmată de admirația trezită de ei în sufletul meu că am fost influențat, în perioada de care vorbiți, de către Hume și Kant. În această ordine de idei, amintesc faptul că, atunci când am citit pentru prima dată analiza pe care o face David Hume ideii de cauzalitate, am rămas copleșit.

— *Ulterior ați mai trecut printr-un astfel de catharsis?*

Scanned with OKEN Scanner

— Stare sufletească asemănătoare am trăit și mai târziu citind pentru prima dată *Logica* lui Hegel, lucru pe care i l-am povestit de altfel poetei Ana Blandiana într-un interviu ce mi-a luat pentru „Viața Studențească" în toamna lui 1967. Tot așa, dar poate în mai mică măsură, s-a oglindit în inteligența mea lectura *Criticii rațiunii pure* a lui Kant, pe care am citit-o împreună cu Blaga.

— *Scuzați-mă că intervin. Când ați făcut această lectură comună?*

— În anul 1918. Amândoi am rămas deopotrivă uimiți de noutățile pe care le descopeream.

— *Există situații în care admirația totală față de un sistem de gândire este dublată în același spirit de rezerve critice. Cum este posibil acest paradox? Mă gândesc la Parmenide.*

— În astfel de situații rezerva critică se poate referi la premisele gândirii care pot fi premise false. Dacă însă aceste premise sunt dezvoltate sistematic și consecvent, admirația noastră este prilejuită de această consecvență. Consecvența spiritului este o formă a nobleței lui. Parmenide, la care vă referiți, stârnește într-adevăr în spiritul nostru această atitudine „paradoxală".

— *Elevii dumneavoastră preferați v-au mulțumit așteptările? Nu trebuie, desigur, să nominalizați.*

— In general, pot afirma că foștii mei elevi preferați nu mi-au dezmințit așteptările. Cu foarte puțini dintre aceștia m-am înșelat. Previziunea a fost relativ posibilă și ușoară dat fiind faptul că, filosofia veritabilă implicând o anume disciplină intelectuală, profesorul se găsește în situația de a-și da destul de repede seama de ceea ce ar putea fi capabil în viitor studentul ce se găsește în fața sa. Și aceasta nu atât cu ocazia examenelor cât la lucrările de seminar.

— *Scrisul dumneavoastră este limpede și cu stil. Eu totuși cred că limpezimea definește numai un nivel al gândirii dumneavoastră. Altfel nu se explică de ce n-ați fost înțeles, nu de către adversarii dumneavoastră, dar nici de către unii dintre admiratori S-a spus doar că sunteți „hegelian" sau chiar „existențialist". Deci, ce credeți despre rolul limpezimii și al stilului în filosofie?*

— Convingerea mea — convingere confirmată de o îndelungă experiență — este că atunci când gândul pe care vrem să-l împărtășim este gândit cu limpezime, el și poate fi exprimat cu limpezime. Oricât ar fi de mare profunzimea unei idei, când aceasta este gândită până la capăt, poate fi și exprimată în toată adâncimea ei. Evident că este mai greu să scrii limpede în filosofie decât

Scanned with OKEN Scanner

în istorie sau științele naturii și prin urmare este de înțeles de ce efortul de clarificare a gândului și de exprimare adecvată a lui este aici mult mai mare.

— *Atunci, cum ne explicăm obscuritatea lui Heraclit și a lui Hegel? Amândoi au fost, de fapt, „părinți" ai filosofiei.*

— Fără îndoială că pot fi întâlnite în gândirea filosofică idei care din cauza profunzimii lor nu pot fi exprimate altfel decât sub formă metaforică pentru că aceste idei conțin elemente pentru care gândirea logică nu poate găsi termeni și atunci se vede nevoită să recurgă la imagine.

— *Înseamnă că, potențial, metafora este mai bogată decât expresia logică. Mai exact: metafora anticipă expresia logică a ideii care nu-și poate găsi încă „veșmintele vorbirii".*

— Da, dar trebuie subliniat că numai în cazul în care gândul nu-și poate găsi termenii logici este îndreptățit uzul imaginii în filosofie și nicidecum în cazurile în care neputința expunerii clare a gândului este neputința gânditorului, adică a aceluia care, indiferent din ce motiv, nu și-a dus el însuși în prealabil gândul până la capăt.

— *Deci și limpezimea și obscuritatea pot fi suspecte. Vreți să ne referim la cei doi obscuri?*

— Desigur. Este adevărat că Heraclit este adeseori nebulos. Faptul că el folosește metafora sau faptul că unele din expresiile lui sunt sibilinice, se explică în primul rând prin lipsa unei terminologii filosofice în Elada și în epoca lui Heraclit. Apoi, au intervenit la marele efesian în operația de elaborare a gândului și elemente propriu-zise extraintelectuale: adică afective și de temperament.

— *E limpede. Dar Hegel folosește foarte rar metafora și o folosește doar pentru a sensibiliza o rezolvare logică încheiată. Apoi limbajul filosofic și l-a elaborat el însuși după cum ați arătat în interpretarea făcută conceptului hegelian.*

— La Hegel obscuritatea provine, în mare parte, după părerea mea, din dorința acestuia de a sugera foarte adesea un conținut mai bogat al gândului decât comportă sensul obișnuit al termenilor folosiți.

— *Deci sugerarea ia aici locul metaforei, dar nu se confundă cu ea. Sunteți foarte consecvent. Îmi amintesc de comparația pe care ați făcut-o în* Existența tragică *între artă și filosofie: Filosofia este operă de artă și pentru că sugerează un conținut mai bogat decât conține nemijlocit expresia ei logică. Spațiul* Amfitea-

Scanned with OKEN Scanner

trului începe să ne constrângă. Am înțeles că intenționați să scrieți cartea Umor. *Vă mai gândiți și la altceva?*

— Una dintre edituri mi-a solicitat un volum de *Memorii*, volum pe care intenționam deja să-l scriu. Și cred că voi mai scoate un volum de scrieri în care voi aduna unele dintre eseurile risipite prin diverse publicații de-a lungul timpului.

— *Ați fost foarte amabil și vă mulțumesc. Ca fost elev al Dvs. aș recurge la vorba Lăpușneanului: dacă Dvs. nu ne vreți, noi vă vrem. Și zeii cei buni să păzească poarta nouă a casei Dumneavoastră.*

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE TRADUCEREA OPERELOR LUI HEGEL ȘI ÎNDEOSEBI A „ȘTIINȚEI LOGICII"*

— Ce v-a determinat să vă angajați la munca grea de traducere a lui Hegel?

— In primul rând, importanța deosebită a filosofiei hegeliene. Opera marelui gânditor german are o valoare universală și perenă. Am socotit că e de datoria noastră, datorie pe care o avem față de cultura poporului nostru, ca această operă să devină accesibilă cercetătorilor și tuturor celor interesați în probleme ale gândirii filosofice.

In al doilea rând m-a îndemnat la opera de traducere a marilor texte hegeliene, și îndeosebi a *Științei Logicii*, faptul bine cunoscut, că filosofia lui Hegel constituie unul din izvoarele teoretice ale marxismului (...). Sub acest raport, o deosebită însemnătate prezintă tocmai *Știința Logicii*, operă fundamentală a lui Hegel, dar și opera sa cea mai abstractă, cel mai greu de pătruns și firește cel mai greu de tradus. Fără îndoială că Lucien Herr, cel mai de seamă cunoscător francez al lui Hegel din prima jumătate a veacului nostru, avea dreptate când în articolul său din Marea Enciclopedie franceză susținea că textele *Logicii* sunt cele mai abstracte texte ale literaturii filosofice universale (...).

— Ce dificultăți a trebuit să învingeți în opera dumneavoastră de traducere?

— Greutățile întâlnite pot fi împărțite în două categorii: unele ce țin de însuși stilul de gândire a lui Hegel și altele ce țin de modul de exprimare al gânditorului, mod determinat de altfel, de acest stil de gândire.

Se știe că gândirea lui Hegel se desfășoară pe toată întinderea și în toată adâncimea ei la modul dialectic. Din această pri-

---

* Interviu realizat de Nicolae Balotă în 1966, la apariția traducerii lucrării *Știința logicii*, și publicat în *Familia*, nr. 6, 1966.

Scanned with OKEN Scanner

cină, cititorul se vede nevoit în mod constant, ca printr-un efort susținut, să-și miște propria gândire pe acest plan dialectic. El e silit să-și înăbușe tentațiile firești ale gândirii sale care îl determină să se desfășoare numai la nivelul logicii formale. Acest fel de a gândi a atras după sine modul de exprimare cu totul aparte al lui Hegel, în ceea ce privește structura frazei, înlănțuirea ideilor și necesitatea de a ticlui mereu termeni noi prin compoziție. La toate acestea se mai adaugă lipsa de univocitate a termenilor hegelieni: unul și același cuvânt îmbracă la Hegel adeseori semnificații diferite, chiar opuse. Semnificația e indicată nu rareori prin locul pe care cuvântul respectiv îl ocupă în frază. Adesea, Hegel atribuie *concomitent* aceluiași termen două sau mai multe semnificații. Astfel, foarte frecventul *Bestimmung*, având în logică semnificația de *determinație*, poate avea uneori, alături de această semnificație, și sensul de *destinație*. Această semnificație e, bineînțeles, numai sugerată, niciodată explicit formulată. De aceea pentru a putea înțelege mersul gândirii lui Hegel, cititorul (și evident și traducătorul) se vede nevoit să țină seama de contextul cuvântului ba uneori chiar de contextul unei întregi pagini ori al unui paragraf. Această „elasticitate" a noțiunilor hegeliene a fost desigur impusă marelui dialectician de însuși fluxul gândirii sale. Trebuie să mai adăugăm că, pentru a stoarce cuvintelor de uz curent în limba germană sensuri noi, Hegel, recurge la bizare „etimologii". (De ex. el creează un raport etimologic între cuvintele *Ding* și *denken*, pentru a exprima ideea sa după care adevărul gândirii reproduce obiectul, lucrul).

— *Care au fost, în traducerea* Științei Logicii, *termenii cel mai greu de redat în limba română?*

— În ce privește sarcina traducătorului, greutatea ei reiese chiar din cele enumerate mai sus. Ea a fost îngreunată însă enorm, prin cuvintele compuse ticluite de Hegel, cuvinte compuse din termeni cu semnificații ușor inteligibile, dar, sub forma lor compusă, adevărate conglomerate verbale foarte greu de redat într-o limbă analitică cum e a noastră. Limba română, de origine latină, nu are plasticitatea sintetică a limbii germane. Între acești termeni compuși hegelieni, echivalentul românesc al lui *Aussereinandersein* a fost cel mai greu de găsit. Redat literal, „afara celuilalt". La Hegel acest cuvânt e un substantiv. Pot spune că l-am găsit după multă bătaie de cap, printr-o inspirație nocturnă. El este acela de *„exterioritate reciprocă"*. O problemă delicată a fost și redarea deosebirii care există între *Bestimmung* și *Bestimmtheit*. *Bestimmung*, înseamnă, de cele mai multe ori, determinație (aproape niciodată determinare, sens redat prin cuvântul *das Bestimmen*,

Scanned with OKEN Scanner

reprezentând acțiunea de a determina). *Bestimmtheit*, ca toate substantivele terminate în *heit*, însemnând o *stare*, un mod determinat, are sensul de „*mod de a fi determinat*".

— *Ați consultat și alte traduceri?*

— Nu am consultat nici o altă traducere pentru simplul și excelentul motiv că nu am găsit alte traduceri în limbi accesibile mie. Noua traducere a *Logicii* în limba franceză (a lui Jankélevitch) mi-a parvenit mult după încheierea traducerii și o socot, de altfel, foarte slabă.

— *Cât ați lucrat la traducerea* Științei Logicii?

— Aș putea spune că munca de traducere a lui Hegel am început-o acum 40 de ani când, la Paris, am tălmăcit în franțuzește *Viața lui Isus* (traducere care a constituit teza mea complementară la Sorbona). Tot atunci am tradus, pentru uz propriu, cam o treime din *Logica* lui Hegel, muncă pe care mi-o pretindeau cercetările mele asupra influenței filosofiei hegeliene în Franța, problemă care a constituit subiectul tezei mele principale de doctorat. La traducerea *Științei Logicii* am lucrat patru ani și jumătate, nesocotind cele două luni de la Paris.

— *Ce traduceri din Hegel mai pregătiți?*

— E în curs de tipărire volumul întâi din *Estetica* lui Hegel, care va apărea, după toate probabilitățile, în decembrie. Volumul al doilea al *Esteticii* va apărea în prima jumătate a anului viitor. Cu aceasta am tradus de unul singur nouă volume din ediția originală (Ediția „Elevilor lui Hegel"), deci jumătate din opera lui Hegel, care în această ediție cuprinde optsprezece volume.

Scanned with OKEN Scanner

INTELECTUAL ȘI AFECTIV ÎN FILOSOFIA HEGELIANĂ*

Expunerea ce urmează nu va fi nici sumară prezentare a doctrinei lui Hegel și nici încercare de analiză a pozițiilor fundamentale pe care și-a ridicat acesta grandiosul și goticul edificiu al sistemului său. Considerațiile de mai jos vor să fie numai simple și cuvenite cuvinte scrise cu prilejul bicentenarului nașterii omului a cărui minte — fără îndoială printre cele mai cuprinzătoare din câte au existat vreodată — a încercat, naiv și genial, să reflecte pretins obiectiv existența în toată întinderea și adâncimea ei și natura umană în toată inepuizabila (pentru el epuizabilă) ei complexitate. Minte care, în această temerară întreprindere, a plecat de la postulatul (pentru ea: evidență!) că lumea este rațională în toată esența ei sau, cum obișnuia Hegel să spună: este „rațiune", este „Idee".

„Naiv", fiindcă, oricum, e semn de naivitate să-ți închipui că, prinzând relativul, ai cuprins — chiar G. W. Fr. Hegel fiind — absolutul: „pretins obiectiv" (obiectiv în sens absolut), fiindcă, deși arătase, în variate și multe contexte, că marile doctrine filosofice sunt creații afectate de relativitatea istorică, Hegel uita acest adevăr atât de hegelian atunci când era vorba de propria sa filosofie, proclamând-o depozitară a adevărului absolut (deci, implicit, a adevărului absolut obiectiv); „genial", fiindcă, grație extraordinarului său simț istoric, Hegel, în pofida pozițiilor sale filosofice care, în efortul lui de înțelegere a faptelor istorice au jucat adesea rol de pre-judecăți, împingându-l la construcții forțate, Hegel, deci, a umplut cadrele generale ale filosofiei istoriei elaborată de el cu considerații care vădesc la tot pasul o pătrundere atât de profundă a evenimentelor încât geniul filosofului Hegel ni se înfățișează din când în când dublat de geniul istoricului Hegel.

---

*Articol publicat de D. D. Roșca în *Cronica*, nr. 39, 1970, la bicentenarul nașterii lui G. W. Fr. Hegel.

Scanned with OKEN Scanner

Experiența lui atât de concretă și de adâncă și de vie despre natura contradictorie a tuturor formelor de existență, inclusiv a formei de existență numită om, s-a sprijinit, firește, și pe o foarte frământată viață interioară, dar și pe o excepțional de întinsă cunoaștere și înțelegere a istoriei universale. Înțelegere de neconceput fără o mare putere de sesizare intuitivă a unor elemente ale condiției umane în lume, fără rodnicul simț al veșnicului, aș zice.

Astfel, legată mai strâns decât oricare altă filosofie modernă de esențiale date ale timpului său, dar realizându-se și pe plan de adâncire a veșnicului, gândirea filosofului Hegel a integrat aproape fără întrerupere în sfera cuprinzătoare a eternului datul concret pe care i l-a furnizat istoricul Hegel, conferind acestui dat valoare de simbol. Astfel se prezintă lucrurile nu numai în a sa *Filosofie a istoriei* și-n *Istoria filosofiei*, ci și-n *Estetica* sa și-n *Fenomenologia spiritului*. Încât, dacă una din sarcinile majore ale *Științei logicii* a fost să arate că faptul particular și finit include în el universalul și infinitul, în acum menționatele scrieri, adică în vastul câmp al istoriei culturii umane, faptul, evenimentul a exprimat, în ochii lui Hegel, ceea ce e profund și general și etern omenesc. Pe fundalul larg al acestui mod de a înțelege istoria s-a răsfrânt apoi ecoul puternic — intelectual și afectiv — produs în sufletul lui de revoluția franceză, de contradicțiile manifestate de aceasta în desfășurarea ei, de reacțiile contradictorii ale clasei sale față de revoluție ca atare și față de prefacerile dezlănțuite de ea.

Scrierile din tinerețe, elaborate înainte de anul 1800, ne arată că filosofia teoretică a lui Hegel, și-n primul rând dialectica lui s-au plămădit în efortul stăruitor și lung făcut de el pentru a înțelege multiplele contradicții social-politice în care se zbătea burghezia germană la sfârșitul veacului al XVIII-lea. În conștiința lui s-au înfruntat cu putere aceste contradicții, dar și contradicțiile naturii umane în genere, imaginile înălțătoare ca și cele înjositoare ale acesteia. Afirmațiile lui repetate că contradicțiile sociale și politice ale mediului înconjurător se răsfrânge în sfâșierile lăuntrice ale insului uman sortit să trăiască într-un astfel de mediu țâșnesc dintr-o foarte personală și adânc simțită experiență. Ancorat profund în realitate, ca totdeauna, de altfel, spiritul autorului acum-menționatelor scrieri este cutreierat de neliniști și apăsat de întrebări. Întrebări care, apoi, în mintea lui de filosof, și-au adâncit datele și și-au lărgit dimensiunile, integrate fiind în orizontul vast al concepției generale despre lume și viață numită filosofia lui Hegel. Problemele specifice gândirii germane

Scanned with OKEN Scanner

de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea — probleme teoretice, e adevărat, dar determinate, în ultimă analiză, de complicata situație social-politică în care se afla atunci burghezia germană — au devenit, pentru dialecticianul Hegel, punct de plecare al unor foarte adâncite reflexii asupra condiției umane ca atare. În complexul proces de desfășurare a acestor cercetări, inteligența lui Hegel a reușit să-și depășească epoca prin unele descoperiri care s-au integrat ca achiziții pozitive noi în patrimoniul cunoștințelor noastre despre lume și despre om, despre locul acestuia în univers. Astfel, între altele: teoria contradicției și a negativului ca pârghie a propășirii, teoria înstrăinării (indiferent de erorile ei), teoria despre relația finit-infinit, conceptul saltului calitativ au ridicat cunoașterea omenească la un nivel mai înalt decât acela pe care ea îl atinsese înainte de Hegel.

În plus: lărgind aria unor probleme istorice, puse clasei sale de zbuciumata epocă a revoluției franceze și a războaielor napoleoniene, și adâncind nivelul la care se puneau pentru el ca filosof aceste probleme, Hegel a simțit imperios nevoia să răspundă — fără îndoială în termenii determinați de contextul istoric obiectiv — la întrebări care, prin universalitatea lor, nu țineau cu necesitate numai de acest context istoric, ci se legau de marea problemă a condiției omului și a culturii lui în univers. Întrebări specific filosofice care au frământat spiritul omului în toate etapele de dezvoltare ale culturii sale și care pot fi cuprinse în cuvinte ca acestea: devenirea eternă are oare sens inteligibil? care este semnificația valorilor de cultură create de om și, dacă există o ierarhie a lor, care este ea și cum poate fi ea justificată? cum ar putea fi integrată viața omenească în existența luată ca totalitate pentru ca viața să ne apară ca demnă de a fi trăită?

Natură optimistă în însăși substanța ființei sale, Hegel, în același timp purtător de cuvânt al unei clase slabe ca forță socială, dar, atunci, totuși, clasă în ascensiune, a răspuns cum nu se putea mai optimist la susmenționatele întrebări. Înfiorarea spiritului său în fața devenirii eterne nu s-a transformat în ceea ce se numește „desperare metafizică". După o perioadă de sfâșiere lăuntrică și de înfrigurată căutare a unor poziții de gândire care să-i mijlocească împăcarea cu viața (expresia sa), el a elaborat o imagine despre lume ca totalitate potrivit căreia devenirea eternă a existenței ascunsă de legea universală a unei finalități imanente ce are drept scop suprem realizarea și conservarea marilor valori spirituale ale umanității. Crezând dogmatic în evidența acestui răspuns, Hegel a construit o imagine pretins exhaustivă și pretins

Scanned with OKEN Scanner

definitivă despre om și despre raportul lui cu lumea. Noi știm însă că mai sus formulatele probleme nu comportă soluții absolute și definitive. Epoci diferite, orânduiri sociale diferite și filosofi diferiți au răspuns felurit la întrebările amintite, iar Hegel n-a putut nici el sări peste această lege. Însă, cu toate acestea, contextul plin de conținut al răspunsurilor lui Hegel la marile întrebări filosofice despre care vorbim cuprinde în el numeroase elemente pozitive, elemente ce-au îmbogățit — și mai pot îmbogăți — cunoștințele noastre despre condiția umană.

În această legătură de idei este cazul să reținem și faptul că, dată fiind imposibilitatea de a domina științific și deci „la rece" infinitatea factorilor implicați în aceste probleme perene, și dată fiind marea importanță pe care o are pentru noi felul în care ele sunt dezlegate, intervine în dezbaterea lor — și-n rezolvarea lor — și elementul greu de definit, dar real, sesizabil și foarte eficient, numit fizionomie spirituală, personalitate a gânditorului. Căci oricare ar fi iluziile pe care și le-ar face despre puterea, funcțiunea și rolul său inteligența, la aceste întrebări nu răspunde niciodată numai ea, adică ea curățită de orice adaus sufletesc extraintelectual, ci răspunde omul întreg cu tot felul său de a fi, de a simți, de a-și imagina. Factori ce mișcă din adânc și însoțesc inteligența de-a lungul efortului ei de elaborare a unei concepții generale despre lume care să aducă răspuns — pozitiv ori negativ — la sus-amintitele întrebări. Astfel, și la Hegel, încercarea de a răspunde la întrebări care privesc esența însăși a omeniei noastre a pus inevitabil în vibrație toate coardele sufletești, pe cele ale inteligenței, ca și pe acelea ale afectivității. A pus în vibrare coardele numeroase ale unei vieți afective cu registru mai larg și mai bogat decât al oricărui alt filosof al timpurilor moderne. Afectivitatea care s-a arătat omniprezentă și activă la rădăcina unora dintre cele mai importante idei ale lui Hegel, ca și în anumite segmente ale desfășurării dialecticii sale. Sinteza pe care a construit-o el despre univers și despre om n-a putut să fie — ca de altfel orice sinteză filosofică de acest nivel — cunoaștere elaborată pe toată întinderea ei după canonul sever al științei, adică cunoaștere eliberată de orice element afectiv și deci subiectiv. Însă, ceea ce e caracteristic pentru marele dialectician german și-l deosebește, pe acest plan, de oricare alt mare filosof modern este faptul că elementul emoțional — ascuns și stăpânit, dar totdeauna prezent — a jucat un rol atât de important în procesul de elaborare a sintezei cât și-n demersurile gândirii sale dialectice.

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, sinteza hegeliană, fragilă din punct de vedere științific prin însăși adineauri arătata natură a ei, ridicată pe date furnizate de știință, dar și pe adâncite reflexii bazate pe o experiență personală a vieții, fiind determinată în straturile ei profunde și de foarte puternice componente afective ale conștiinței celui ce a elaborat-o, este, alături de oglinda ce se credea obiectivă a lumii, și o foarte pregnantă autoexprimare a omului care a construit-o. Incât, dacă e adevărat că doctrina lui Hegel, născută din concentrata reflectare asupra contextului istoriei în care ea s-a plămădit oglindește acest context concret până și-n cele mai abstracte categorii ale ei, nu e mai puțin adevărat că ea oglindește acest context la modul cu totul personal și cu totul aparte al filosofului, dar și al *omului* care a fost Hegel și care a scris *Știința logicii* însă și *Prelegerile de estetică*, a scris *Filosofia dreptului*, dar și *Spiritul creștinismului*.

Scrierile din tinerețe ale autorului *Științei logicii*, rămase în manuscris până în 1907, vin să confirme această din urmă constatare. Impesia pe care o produc aceste scrieri este mare și lămuritoare, atât pentru cunoașterea filosofului Hegel, cât și a omului Hegel, aceasta din urmă impunându-se de acum ca necesară pentru justa înțelegere a gândirii filosofului. Aceste scrieri ne-au relevat un Hegel frământat de o viață lăuntrică afectivă nebănuită mai înainte. Ele arată cititorului atent că elementul intelectual, puternic, desigur, și prezent în scrierile ulterioare ale filosofului, s-a altoit pe un tot atât de puternic fond afectiv inițial. Incât, prodigiosul sistem de mai târziu ni se înfățișează, pe unele laturi esențiale ale lui, oarecum ca expresie intelectuală a vieții afective și foarte personale a omului Hegel. Parcurgând acum menționatele scrieri, rămâi cu sentimentul că ai reușit să prinzi așa zis pe viu geneza probabilă a unor idei care, colorate emotiv pentru moment și transfigurate mai târziu, vor deveni fundamentale categorii abstracte ale dialecticii și ale sistemului hegelian. Aceste scrieri ne arată, mai perceptibil decât opera închegată în sistem a filosofului, că „neliniștea" despre care vorbește el în *Fenomenologie*, adică „neliniștea" pe care o simțise și o simțea el atât de intens în fața lumii ce-l înconjura, este unul din resorturile principale ale gândirii sale. Să adăugăm că, alături de contradicțiile descoperite de Hegel la tot pasul în realitate și în gândirea cunoscătoare, elementul extra-intelectual relevat acum explică, în măsura importanței lui relative noi la Hegel, tensiunea pe care o comunică cititorilor ei întreaga operă a lui.

Am insistat asupra prezenței elementului afectiv în gândirea lui Hegel, fiindcă acesta, extraordinar de bogat și deși transfigu-

Scanned with OKEN Scanner

rat, a creat în cazul nostru, cu timbrul lui aparte, atmosfera spirituală cu totul specifică a gândirii hegeliene. Fiind atât de puternic și mereu prezent, acest factor emoțional a influențat — uneori foarte discret, dar totdeauna eficient — direcția de mișcare a gândirii filosofului, a inspirat alegerea problemelor din numărul nelimitat de probleme pe care i le punea lui Hegel lumea și epoca, a influențat apoi și modul de interpretare a datelor obiective înregistrate de intelect, interpretare a cărei linie generală de mișcare s-a concretizat în ierarhia de valori pentru care a pledat marele dialectician. Potențialul înalt al factorului afectiv — trădând, fără îndoială, o structură sufletească nativă — a creat un climat emoțional de fond care, îmbibând inteligența gânditorului, i-a încărcat adesea conceptele cu semnificații neexprimate explicit, ci, ca în marea poezie, numai sugerate. Astfel, acest înalt potențial afectiv a făcut ca filosofia hegeliană să fie și o filosofie, aș zice de atmosferă, care trebuie sesizată de oricine dorește să pătrundă în universul de idei construit de Hegel. Cine nu percepe împreună cu elementele de conținut intelectual ale gândirii lui Hegel și această atmosferă aparte riscă să nu le poată pricepe destul de adecvat acum — amintitele elemente.

Am scris în prezentul articol relativ mult despre Hegel și foarte puțin despre filosofia lui. Cum se cuvenea — cred — într-o scurtă expunere comemorativă.

Scanned with OKEN Scanner

IV

EVOCĂRI

Scanned with OKEN Scanner

EUROPEANUL BĂRNUȚIU*

Numai până unde ține dreptatea ține și umanitatea: dincolo de dreptate, locuiesc fiarele sălbatice.

Cuceritorul Discurs din catedrala Blajului e ridicat în întregime pe credințe și convingeri de felul celei așezate în fruntea prezentelor considerații. Răsfoindu-i și azi atât de proaspetele pagini, cititorii pot întâlni la fiecare pas idei asemănătoare, idei care fac parte dintr-o anume filosofie a dreptului, ea însăși, la rândul ei, sprijinindu-se, implicit, pe o concepție generală despre lume.

Autorul Discursului n-a încercat, e adevărat, în nici una din scrierile sale să facă legătură logică între filosofia dreptului la care aderase deja, poate, student la Sibiu fiind, și concepția generală despre lume în care ea se integra. Nici măcar nu e sigur dacă Bărnuțiu a întrezărit cumva această legătură sau dacă își dădea seama, în toată puterea cuvântului, de faptul că „ideea dreptului" pe care o adoptase fără rezervă se sprijinea pe temeiuri filosofice ce depășeau mult limitele orizontului ei doctrinar. De altfel, fie spus în treacăt, și printre premergătorii de la care a învățat Bărnuțiu filosofia dreptului, mai numeroși sunt cei care n-au simțit nevoia să facă doctrinar legătura acum amintită.

Autorul paginilor ce urmează va căuta să arate, pe multe din ele, în formă sumară, dar relativ explicită, care e concepția generală despre lume pe care se sprijinește „ideea dreptului" acceptată de Bărnuțiu și cum se leagă aceasta din urmă de cea dintâi.

---

* Eseu publicat de D. D. Roșca în *Luceafărul*, nr. 4—5, 1944, și republicat în volumul *Oameni și climate*.

La locul potrivit, vom însemna în acest studiu câteva din multele gânduri de temelie pe care e ridicat Discursul. Cum se va vedea, ele vor fi destul de binevoitoare pentru a face pe cititor să înțeleagă cu ușurință: despre ce anume e vorba?

I

Să spunem însă de pe acum că aceste idei sunt susținute cu putere de o inteligență care, vom vedea mai încolo, a privit atent și cu pricepere întreagă, în resorturile de temelie ale civilizației europene. Ele sunt în același timp și gânduri hrănite din substanța unui suflet mare, ce nu palpita în întreaga lui amplitudine decât în aerul lipsit de microbi al tensiunilor spirituale înalte. Aceste două puteri împreună au ridicat până în tăria cerurilor românești flacăra blestemelor aruncate de Bărnuțiu asupra unui trecut care — oricum l-am explica — n-a cunoscut dreptatea și omenia. De aci au țâșnit mândrele ironii contra lașilor acelei primăveri solemne și mușcătoarele batjocuri pe capul „realiștilor" acelei zile de sărbătoare. Tot de aci a crescut, robustă, și puterea convingerii care afirma tare că, în sfârșit, ceea ce a fost până atunci în Ardeal nu mai putea să dureze, și că dreptatea, care trebuia să vie, va schimba fața lumii și în această parte a Europei.

Cum va putea constata și cititorul textelor reproduse mai încolo, nepotrivirea între spiritul ce a făcut să încolțească ideile cuprinse în ele și duhul in care e amenințat să se înece azi Continentul este mare de tot.

Victimă și martor al zilelor de restriște pe care le trăim, după ce ai zăbovit cu răgaz pe paginile adesea stângace dar totdeauna de larg suflu ale Discursului, ai sentimentul tulburător de a te întoarce de pe altă lume când, părăsindu-le, cobori din nou în aerul îmbâcsit al planetei noastre, unde mari și glorioase națiuni fac tot ce pot pentru a confirma că vechea și banala „homo homini lupus" e adevăr adevărat, nu exagerată și inofensivă formulă a unui spirit prea îndrăgostit de deducții logice. Sentimentul acesta, pe care-l poate încerca azi orice cititor a ceea ce se cheamă opera lui Bărnuțiu, te face să te întrebi dacă e potrivit să scrii în clipa de față despre gândurile ce frământau sufletul marelui vorbitor din catedrala Blajului. Timp îndelungat, autorul prezentelor pagini s-a întrebat dacă a vorbi și a scrie acum despre lumea ideilor lui Bărnuțiu nu e oarecum totuna cu a descrie, în cuvinte care nu pot fi decât pline de melancolie, icoana frumoasă a unei lumi de vis.

Scanned with OKEN Scanner

Lume ideală care, în ziua când fiul cantorului din Sălaj urca pe piatra bisericii să vorbească poporului român, reușise, e adevărat, să schimbe mersul istoriei; lume de idei care, timp îndelungat, a fost și putere creatoare de minunată istorie românească; lume care, când a bătut ceasul — trăit de mulți dintre cititorii acestor rânduri — s-a realizat aievea și în această răscruce de vânturi ce se numește Pământ românesc; dar totuși lume ce azi pare a se fi întors pentru noi iarăși în țara greu de atins a idealurilor.

Făcând considerații despre o îndepărtată împărăție de gânduri, la temelia căreia sta neclintită convingerea că dreptul trebuie să primeze forța, nu reușești poate decât să mai adaugi și tu la durerea zilei, mi-am zis. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât scrii despre o astfel de țară de vis pentru contemporani a căror viață s-a prelungit și într-o lume unde, dimpotrivă, forța primează dreptul. Și încă, îl primează nu numai în practică — lucrurile s-au petrecut, mai ales în timp de război, totdeauna așa — ci și *în principiu*.

Căci epoca noastră, vrând să fie mai „realistă" și mai puțin „naivă" decât toate veacurile ce-au precedat-o, a avut cea dintâi curajul să proclame (nu numai în teorie) ca maximă de conduită politică ideea că forța trebuie să primeze dreptul. Altfel spus, întristătoarele noastre vremi au ridicat la valoare de principiu diriguitor faptul de experiență frecventă că forța e mai tare decât dreptul.

Într-adevăr, după lupte multiseculare în Occident, și după prelungite eforturi de elaborare doctrinară care au mers acolo paralel cu aceste lupte, după ce drepturile și libertățile cele mai elementare păreau și în această a noastră parte a Continentului asigurate nu atât de convenții și de tratate, cât de conștiința luminată a neamurilor civilizate, ne-am fi așteptat ca, pe măsură ce rațiunea umană, limpezindu-se, își arunca tot mai cu putere lumina binefăcătoare și în subteranele unde se țeseau până aci ascunsele ițe ale politicii „mari", ne-am fi așteptat, zic, ca unele întoarceri înapoi să nu mai fie cu putință, ca anume nedreptăți să fie cu desăvârșire imposibil de comis. Veacul nostru ne-a arătat însă că astfel de reveniri au fost posibile și, atunci, cum să te mai încumeți să vorbești, în legătură cu Bărnuțiu, despre tari și eficace credințe trecute, ca despre niște puteri încă vii ale unui prezent care, în spiritul lui adânc, nu mai seamănă deloc cu trecutul ce l-a precedat nemijlocit.

Scanned with OKEN Scanner

II

Cu toate acestea, o anume structură sufletească, poate înnăscută, cât și formația intelectuală ulterioară a celui ce scrie aici au contribuit, după un oarecare timp, să pună capăt penibilei ezitări descrise mai sus. S-a adăugat apoi, cred, și învățătura pe care o poate scoate din istorie oricine. Aceasta ne arată cât de abundent s-au înșelat oamenii luând ca măsură de dreaptă judecată a lucrurilor cuvântul pronunțat de epoca lor asupra acestora. Fără îndoială, e mai puțin riscant să judeci un moment istoric, sau numai un fapt particular, la lumina ce se degajă din mersul unei lungi evoluții premergătoare, decât să o condamni pe aceasta, privind-o prin unghiul strâmt de vedere pe care ți-l poate oferi scurta epocă în care trăiești. E, apoi, lucru prezumțios să-ți închipui că cei ce ți-au premers au greșit cu necesitate. ... Ai, în sfârșit, oricine ai fi, totdeauna suficiente motive să te temi de a nu cădea în greșeala să consideri ceea ce e trecător ca definitiv, numai pentru că îți e contemporan.

Pe lângă aceste temeiuri de natură pur intelectuală au intervenit desigur și anume considerații de ordin extraintelectual. Astfel: gândul că sutem un popor ale cărui simțire și credință nu pot decât să se opună, chiar și numai din instinct de conservare, ideologiei unei lumi care tinde să facă dintr-o tristă stare de fapt o și mai întristătoare stare de drept.

Dar hotărârea noastră de a face, tocmai în aceste zile de restriște, câteva reflexii despre o lume de idei ce par a nu mai avea legătură vie cu istoria care se face sub ochii noștri a fost întărită cu deosebire și de gânduri ca acestea:

În raporturile lor de la ins la ins, oamenii nu sunt perfecți. O știe toată lumea. Totuși, până azi, nu s-a născut încă teoreticianul care să poată susține cu argumente serioase că mintea omenească ar trebui să renunțe de a mai formula precepte ideale de etică, că acestea ar fi absurde, pentru banalul motiv că inșii umani le realizează cele mai adesea numai aproximativ, iar complet niciodată. Tot astfel, în ce privește raporturile politice dintre națiuni, știm că omul de Stat tinde cu precădere să se conducă empiric, după împrejurări, în judecățile și acțiunile sale; cedează, chiar, aproape totdeauna, sugestiilor forței al cărei exponent este, sugestii nu cu necesitate fericite. Cu toate acestea, și-n ciuda felului lipsit de omenie în care, în regulă generală, se face așa numita politică mare, nu e deloc absurd să crezi că, atâta timp cât va mai exista o cultură europeană, există și-n domeniul politic un ideal de drept la lumina căruia poate fi judecată calitatea unei

Scanned with OKEN Scanner

acțiuni politice. Conștiința Europeanului civilizat impune inteligenței acestuia — vrea, nu vrea — anume confruntări ale realității politice date în experiența de toate zilele cu amintitul ideal de drept. Tot ce se abate în practică de la linia de direcție trasă de acest ideal apare conștiinței într-adevăr clarvăzătoare ca fapt condamnabil și, pe cât cu putință, de împiedicat. Și mai condamnabilă îi apare însă abaterea care, renunțând de a mai căuta „explicații" și circumstanțe atenuante, nu se mulțumește să fie numai încălcare de fapt, ci se face în numele unui principiu care vrea s-o și justifice.

E apoi prea cunoscut lucru că ceea ce face, din punct de vedere intelectual, ierarhie între oameni este puterea de abstracție mai mare sau mai mică pe care o au aceștia, putința de a avea idei generale. Sub acest raport, aceasta este diferența mare care separă pe om de animal. Spre deosebire de animal, ascultător numai de porunca obiceiului contractat instinctiv, omul tinde să se conducă și după principii raționale.

Tocmai aceste motive explică prea-cunoscutul fapt de experiență că, în ce privește raporturile dintre indivizi și cele dintre aceștia și Stat, cu cât societățile umane ating o treaptă mai înaltă de evoluție, cu cât inșii care le compun devin mai luminați, cu atât mai mult tind aceste societăți să se organizeze pe temeiuri raționale și să se conducă și de lumina rațiunii, nu numai de obiceiuri altoite pe instincte, bune numai pentru că sunt obiceiuri. Nimic nu ne împiedică să credem că această linie de evoluție va căuta încetul cu încetul să determine o linie de dezvoltare similară și-n ce privește raporturile internaționale. Mai mult: istoria Occidentului, în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, și a restului Europei, în secolul al XIX-lea, cu luptele ei, și reale și doctrinare, pentru libertate și dreptate, ne încurajează să susținem că, cu toată ruptura produsă de actualul război în linia de ascensiune despre care vorbim, ruptura nu e decât provizorie, că efortul de propășire la care ne gândim va fi reluat cu și mai mare hotărâre, căci cu experiență și mai bogată, scoasă de toate națiunile Europei din teribilele suferințe ale anilor pe care îi trăim.

Se vorbește cu insistență în ambele tabere ale combatanților actuali de necesitatea unei viitoare organizări a Continentului nostru, și chiar a lumii. Mintea capabilă de a scoate învățătură înțeleaptă din istoria milenară a Europei vede însă limpede că această organizare a națiunilor, ajunse la deplină conștiință a drepturilor lor inalienabile, nu va putea fi înfăptuită în forme durabile decât dacă se va ține seamă în măsură mare și de aceste drepturi. Dar principii diriguitoare sigure în soluția sinceră a acestei

Scanned with OKEN Scanner

grele probleme nu pot fi scoase din convenții și tratate internaționale totdeauna discutabile, ci numai din conceptul susamintitului ideal de drept. Concept care trebuie căutat acolo unde el există, luminos și cu neputință de ascuns sub obroc/atâta timp cât va exista marea cultură a Europei. El trebuie căutat adică în străfundurile conștiinței elino-creștine a Europei civilizate./Pătrunzând până aici, mintea înțelegătoare constată cu certitudine că, și când e vorba de raporturile dintre națiuni, există posibilitatea de a distinge lămurit acțiunile drepte de cele nedrepte, după cum acestea se supun sau contravin unor reguli de drept a cărui noțiune se leagă cu titlu de notă definitorie de însești conceptele de omenie și umanitate.

Ideea aceasta de drept e deasupra oricăror convenții și legi pozitive, contingente prin însăși natura lor. Ea e imanentă conștiinței insului și neamurilor civilizate ale continentului nostru. Căci orice inteligență cu adevărat europeană în stare să ducă cu rigoare analiza până la capăt și să țină drept balanța judecății se vede inevitabil pusă în alternativa următoare: sau acceptă ideea că forța are libertatea să facă orice, și atunci nu mai există, propriu-zis, drept, iar raporturile internaționale se reduc și principiar numai la relații de forțe oculte și iresponsabile. Ori, dimpotrivă, se vede nevoită să-și însușească sincer convingerea că, în lumea care vrea să fie cu adevărat omenească, forța materială nu e totul. Că principiar, dincolo de ea și înaintea ei, mai e ceva, calitativ diferit de ea, ceva ce se cheamă drept sau dreptate, noțiuni care, în această ipoteză și pe acest plan de gândire, se confundă. Și atunci, în dreaptă consecință, conștiința omului european prescrie, fără drept de apel, și națiunilor: viața, libertatea, gândul, religia, rodul muncii proprii, pământul pe care-l cultivi și-l aperi, demnitatea și onoarea îți aparțin inalienabil. Și aceasta nu pentru că cutare convenție sau tratat internațional ți le-a garantat atunci ori ți le garantează acum, ci pentru că toate aceste drepturi intră ca note definitorii (deci de neeliminat) în singura definiție justă ce poate fi dată conceptelor de „om“ și de „umanitate“ civilizată.

Deci, după cum există drepturi ale insilor pe care nu le creează legea, există și drepturi ale popoarelor pe care nu le creează tratatele și convențiile, pentru excelentul motiv că nu le pot crea. Și după cum legea și Statul nu pot anula, fără uzurpare și nedreptate, drepturi pe care nu le pot crea, tot astfel, oricât de puternică ar fi cantitativ o națiune, ea nu poate, fără încălcare și manifestă nedreptate, să suprime drepturile imprescriptibile ale altei națiuni, oricât de mici ar fi acestea. Pe acest plan de gândire, nedreptatea rămâne nedreptate, fie că ea a fost comisă de un ins

Scanned with OKEN Scanner

uman, fie că a fost săvârșită de o națiune întreagă. Și tot pe acest plan de gândire, nu putem să nu recunoaștem principiar puterea imperativă a formulei pe care o dăm acum susamintitului ideal de drept, când spunem, parafrazând o cunoscută propoziție a lui Seneca: *natio res sacra nationi.*

III

Înainte de a dezvolta mai departe considerațiile noastre, dăm textele bărnuțiene promise la începutul prezentului eseu:

„*Din dreptul războiului cuceritor nu se naște proprietatea* ci numai posesiune până se simte în putere națiunea subjugată ca să scuture jugul... Ardealul e o proprietate adevărată a națiunii române", pentru că „de o mie și șapte sute de ani aceasta o ține, o apără și o cultivă... Cu Verbőczi și cu Aprobatele regilor, Ungurii nu pot aproba proprietatea asupra pământului altor națiuni", fiindcă acestea, ca niște documente fabricate de unguri pe partea lor, *n-au putere în fața judecății umanității* (...)

Libertatea cea adevărată a unei națiuni nu poate fi decât națională... Tot omul are nevoie să vorbească și să meargă cum i-a dat natura și cum poate; și când i-ai atacat libertatea aceasta, i-ai vătămat totodată sentimentul de onoare. Aceasta însemnează că *libertatea oricărui om e legată de persoana lui cu cea mai strânsă legătură*, e proprietatea lui cea mai personală... Acum, trecând de la persoana omului la persoana națiunii, care și ea are personalitatea ei... vom fi constrânși a zice, și de națiune, același lucru pe care-l zicem și de o singură persoană: că *libertatea națiunii e și ea legată strâns cu persoana ei*, ca și a persoanelor firești, dacă nu chiar mai strâns; ... cu *persoana națiunii deodată se naște și libertatea ei*... Cu cât își prețuiește mai mult persoana sa o națiune oarecare... cu atât își iubește mai fierbinte și libertatea, cu atât are mai mare preț și respect înaintea neamurilor; ... ea nu sufere nici un scăzământ din libertatea sa, pentru că ea simte că fără de libertate nu e onoare pe pământ, și viața națiunii fără onoare e mai amară decât moartea...

În epoca frăției și a libertății, ... care popor să nu se aprindă de acest spirit dumnezeiesc ce anunță căderea supunerii la toate popoarele, renașterea Europei prin libertate?

Ungurii promit ridicarea șerbiei... Asta o cred. Ci eu cred că se va înălța (șterge)... pentru i-a venit timpul să cadă. *O putere cumplită și nevăzută, care lucrează pretutindeni în contra despotismului, lucrează de mult și la surparea acestei cetăți barbare*, și zidurile ei se vor răsturna pe aceia cari nu vor s-o dărâme din dragoste către omenire".

Scanned with OKEN Scanner

Legătura între libertate și cultură e tot atât de strânsă ca și cea dintre naționalitate și libertate: „*Libertatea e condițiunea cea dintâiu a oricărei culturi*“ ... căci ... „cultură fără de libertate și libertate fără de existență și onoare națională nu e cu putință ... *Libertatea oricărui popor e bunul lui cel mai înalt,* și naționalitatea e libertatea lui cea din urmă ...“ În consecință, „dacă libertatea poporului fără de naționalitate e nimicită, e nimicită totdeodată și cultura și fericirea lui ... Poporul care își dă seama că lumina științelor și a artelor ... trebuie să facă bunul comun a toată națiunea, acela trebuie să facă din cultură un lucru comun a toată națiunea ..., pentru că cultura e puterea cea mai tare pe pământ și e o cetate nouă a unității naționale ... De aceea, orice națiune, dacă își vrea cultura, să se unească .... mai întâiu cu sine însăși ... Înțelepciunea spune că Românul să se unească cu Român, Germanul cu German, Slavul cu Slav pentru înaintarea culturii. Așadar Românii mai întâiu să se unească între dânșii spre acest scop de la Nistru până la Balcani, și de la Balcani până la Tisa; apoi să se unească cu celelalte familii romane pentru identitatea limbii și înrudirea cea firească a cugetelor și a sentimentelor“.

Ce e Statul în concepția din care fac parte organică ideile până aici notate? „Statul e un așezământ omenesc spre apărarea persoanei și a bunurilor omenirii. Când zic că e un așezământ *omenesc*, atunci voiu să înțeleg că nici nu e așezământ îngeresc mai presus de fire, nici nu trebuie să fie instituție diavolească, iad înghițitor de libertate, și spaima ginților neputincioase; când zic, spre apărarea *persoanei,* atunci înțeleg totdeauna și libertatea și onoarea, căci oamenii fără libertate și onoare sunt mai mult vite ..., când zic spre apărarea bunurilor, atunci înțeleg nu numai mâncarea și băutura, îmbrăcămintea și locuința, ci, afară de libertate, înțeleg și limba; ... când zic *omenire*, atunci înțeleg toate națiunile, căci cine va zice că națiunile nu sunt părți ale omenirii? În urmă, când zic *națiune*, atunci înțeleg persoana unui popor întreg care e legat prin aceeași limbă și datine, căci cine va zice că natura i-a desbrăcat pe oameni de demnitatea de persoană când i-a unit într-un corp național cu legăturile acestei frății minunate? ... Și, dacă odată fiecare om e persoană, atunci un om nu poate să fie mai persoană decât altul; ... tot astfel: *dacă fiecare națiune e persoană, atunci o națiune nu poate fi mai persoană decât alta ...*“!

În această lume de gânduri se va integra organic și ideea pe care și-o face Bărnuțiu despre raporturile dintre națiuni: „Omul care umblă să ucidă pe altul și-a pierdut dreptul de a fi suferit în societatea omenească: *așa și-a pierdut dreptul de a fi suferită între națiunile de pe pământ și națiunea care lucrează spre stinge-*

Scanned with OKEN Scanner

rea altora ... Natura nu vrea ca un om să fie supus altui om, ci vrea ca fiecare să fie liber toată viața sa; ea vrea ca mai mulți oameni liberi să facă comunități, sate și State libere ... *Cu această egalitate a națiunilor e legată strâns libertatea lor* de a se dezvolta fiecare după firea sa în toate părțile vieții Statului ... O natură le-a făcut pe toate națiunile ... și un scop le-a prescris tuturor; acest scop nu se poate ajunge, dacă ele vor domni una peste alta, ci numai având toate unul și același drept ...".

IV

Șirul textelor citate a fost lung. Nu prea lung însă față de leghionul de gânduri susținute cu răpitoare putere de credință, într-o primăvară de răscruce a zbuciumatei noastre istorii, de către fiul cantorului din Bocșa Sălajului. Textele sunt, cred, îndestulitoare pentru a face pe cititori să simtă cu intensitate și limpezime dincotro și încotro suflă duhul care le-a dat viață.

Cine le citește având prezente în minte reflexiile noastre premergătoare nu va mai vedea nepotrivirea despre care vorbeam la început în lumina stranie pe care o descriam atunci. Deși continuă să se mențină mare, nepotrivirea amintită nu va mai trezi, vrem să credem, sentimentul tulburător al „irealității" lumii de gânduri în care a trăit Bărnuțiu și nici tristețea fără leac cauzată de dispariția unor vremi ce nu se vor mai întoarce niciodată.

Căci, după toate cele spuse în partea I a eseului nostru, oricine va înțelege că nu scriem tocmai acum despre Bărnuțiu cu gândul de a trezi în sufletele românești negre nostalgii după paradisuri iremediabil pierdute. Dimpotrivă, scriem despre Bărnuțiu în aceste zile de bejenie pentru că lumea de gânduri cu larg orizont din care face parte și ideologia D i s c u r s u l u i e bogată, credem, în argumente întăritoare de curaj și în îndemnuri măritoare de nădejdi: Bărnuțiu ne îmbie ocazia de a vorbi, în legătură cu el, dar într-o elaborare pe care el n-o putea face, și deci într-o formă mai explicită și nmai motivată, credințe care tocmai în urgia ceasului de față trebuie, după părerea noastră, păstrate neclintite.

Se înțelege ușor că cel ce scrie nici n-ar fi fost în stare să găsească tocmai în legătură cu Bărnuțiu o astfel de binefăcătoare ocazie, dacă el însuși, dată structura sa sufletească și poate și o anumită formație intelectuală ulterioară, n-ar avea o concepție generală despre lume care oferă fundament filosofic larg și solid unor idei politice ca cele pentru care a trăit și a murit credinciosul fiu al cantorului din Sălaj.

Scanned with OKEN Scanner

Cu alte cuvinte: autorul acestui eseu scrie în 1944 despre Bărnuțiu pentru că, cu tot desfâul de bestialitate care a acoperit pământul Europei, continuă să creadă în posibilitatea așezării unei lumi a dreptății. Același autor mărturisește acest optimism robust pentru că crede în om și în puterile lui de redresare. Crede în om pentru că nu vede în el numai un sclav al fatalității, ci-l știe și servitor ascultător al rațiunii. Crede în om, pentru că știe că, în trecut, acesta a reușit încetul cu încetul, dar în măsură tot mai sensibilă, să se suprapună instinctului și să facă astfel tot mai umană societatea oamenilor. Fapt care ne permite să sperăm că acest proces de intervenție tot mai eficace a înțelepciunii în treburile politicii va continua și în viitor.

Mai e de relevat în această ordine de idei și faptul că „ideea dreptului", la care aderase din tot sufletul și cugetul său Simion Bărnuțiu, nu este, după a noastră credință, o invenție ideologică întâmplătoare desprinsă dintr-un capricios și trecător vis metafizic al unui vizionar. Concepția care stă la temelia D i s c u r s u l u i și a tuturor scrierilor de drept ale lui Bărnuțiu, concepție care nu e descoperirea lui, e expresia rațională a unor nevoi reale, generale și concrete, simțite mai întâi de către societățile evoluate ale Occidentului, simțite apoi și de noi Românii, începând cu epoca în care, luând direct și indirect contact cu Apusul luminat, ne-am trezit la conștiința de neam ce are drept imprescriptibil și inalienabil la viața liberă. Iată de ce „ideea dreptului" pentru care a pledat Bărnuțiu e, cum observam în trecere și mai sus, rezultatul unei elaborări filosofice îndelungate, elaborare începută deja de Socrate, formulată cu mai multă precizie și insistență de Stoici, trecută apoi și la doctrinarii Bisericii creștine. Originea modernă a ideii de drept despre care vorbim trebuie căutată însă în Reformă, în marile lupte ce i-au urmat și în fermentația doctrinară determinată de aceste lupte multiseculare.

V

Spunând acest lucru, am indicat implicit caracterul *european* al orizontului doctrinar în care s-a așezat dintru început cugetarea politică a lui Simion Bărnuțiu.

Neobosit și ager, regretatul Bogdan-Duică a arătat, cum se știe, „izvoarele" lui Bărnuțiu. Izvoare nemțești (Krug, Baumeister, Rotteck, Gottfried Müller) și izvoare ungurești (Kölcséry, Szilágy Janos, Hetény). Acestea din urmă sunt numai probabile și, de altfel, ele sunt cu desăvârșire tributare Germanilor. Sprijinită pe informații controlate, demonstrația fostului profesor al Universi-

Scanned with OKEN Scanner

tății „Regele Ferdinand I“ nu lasă nimic de dorit în ce privește gradul ei de certitudine. Dar, când e vorba de a înțelege, în toată amploarea lor, semnificația și rolul lui Simion Bărnuțiu în istoria noastră politică și culturală, trebuie să privim lucrurile de pe alt plan de gândire: Nu izvoarele „apropiate“ au importanță pentru a înțelege semnificația lui Bărnuțiu, căci, drept vorbind, acestea nu sunt izvoare adevărate. Ele au fost numai „conducte“ ce-au adus apa vie a adevăratelor izvoare, izvoare „îndepărtate“, căci așezate în țările Occidentului.

Astfel stând lucrurile, constatând adică adevărul că elementele cele mai importante ale concepției bărnuțiene trebuie căutate în Occident, în atmosfera generală și printre bunurile comune ale acestuia, atmosferă ce-și sufla atunci duhul ei primenitor și în ținuturile carpatice, vom înțelege în ce măsură mare fiul cantorului din Bocșa Sălajului a fost un spirit de formație și orientare europeană.

Dar, pentru ca cititorul mai puțin familiarizat cu problema acum în discuție să poată constata direct și personal cât a fost de larg europeană orientarea spirituală a celui ce acum o sută de ani vorbise cu atâta putere și convingere în catedrala Blajului, e poate bine să ne oprim puțin asupra evoluției ideii de drept apărată de autorul Discursului. Suspomenita constatare directă și personală nu o va putea face, evident, cititorul decât confruntând atent textul Discursului (sau cel puțin textele reproduse de noi mai sus) cu expunerea ce urmează. Cunoscută fiind pe de altă parte admirația lui Bărnuțiu pentru dreptul roman, e bine poate să începem de aci mica noastră excursie în istorie.

Întrezărită mai întâi de filosofii elini și cu deosebire de Stoici, ideea unui drept natural, drept ce stă deasupra oricărei legi pozitive și deasupra oricărui tratat sau convenții, a modificat treptat ideea de drept elaborată de spiritul Romei, tinzând s-o apropie tot mai mult de conceptul de dreptate. Marii jurisconsulți romani ajunseseră astfel cu încetul la convingerea că, în afară și deasupra oricărui drept pozitiv, ar exista câteva drepturi ce pot fi *deduse în chip necesar* din noțiunea rațională a dreptului. Aceste drepturi, ni se spune în cel dintâi tratat de drept internațional, adică în *De legibus* a lui Cicero, sunt nescrise, dar înscrise în rațiune, sunt înnăscute și inerente persoanei. Ele sunt norme absolut sigure după care putem judeca dacă o acțiune oarecare sau chiar o lege a dreptului pozitiv e dreaptă sau nu.

Creștinismul, plămădit și cu aluat elin, va degaja limpede, după lungi eforturi, conceptul de drept natural. Iar filosofia europeană va constitui treptat, în funcție și de anume frământări istorice,

Scanned with OKEN Scanner

tabla completă a drepturilor naturale; ale insului și ale națiunilor. Reforma și curentele de idei pornite din ea vor avea în această elaborare partea leului.

Deși Luther nu va vorbi decât de libertatea interioară a omului, păstrând principiul supunerii pasive în viața politică, și cu toate că și ceilalți reformatori vor căuta la început să-și câștige simpatia puterilor politice existente, Reforma, dat principiul ei constitutiv, se va vedea nevoită să constate că libertatea religioasă nu poate fi separată de cea politică, că aceste două libertăți nu pot merge decât împreună. Pe calea aceasta se angajează deja Melanchton, „Dascălul Germaniei", care, acceptând teoria stoică despre lumina naturală a minții, va admite implicit că există o „lege naturală" a moralității, identică, în substanță, cu legea morală relevată. Această „lege naturală" e și principiu suprem al tuturor raporturilor juridice. Prin urmare, și în relațiile ei exterioare (adică și în cele politice), viața cu adevărat omenească trebuie să se conducă după legi prescrise de „lumina naturală" a rațiunii. Zwingli și Calvin nici nu vor mai face apoi distincție riguroasă între viața „interioară" și viața „exterioară". Deci Reforma afirmă, deja în scrisul primilor ei făuritori, autonomia totală (religioasă și politică) a omului.

Aici e punctul de plecare al marilor lupte ce se desfășoară în secolul al XVI-lea și al XVII-lea în unele țări din Apus, lupte al căror șir se încheie cu marea revoluție franceză. Din aceste lupte și din doctrina pe care ele au stârnit-o — și care le-a influențat la rândul ei — a ieșit biruitoare libertatea religioasă, intelectuală și civilă a timpurilor moderne. Astfel se explică de ce principiile de drept natural — „dreptul firei", îi zicea Bărnuțiu — au devenit temelia tuturor marilor reforme politice și sociale din Apus. De aci a răsărit și principiul suveranității naționale, precum și ideea „contractului social" care caută să garanteze toate drepturile naturale și inalienabile ale insului uman. În sfârșit, tot de aici s-a desprins tot mai lămurită și mai luminoasă noțiunea care stă la temeiul tuturor ideilor acum amintite: adecă conceptul unei justiții mai presus de orice drept pozitiv sau lege scrisă, și de orice convenție sau tratat.

Eforturile tot mai mari făcute de națiunile europene moderne spre a introduce o tot mai mare măsură de dreptate în instituțiile și legile lor pozitive se datorește în proporție însemnată influenței binefăcătoare a acestei idei.

Acum aproape trei sute de ani, Hugo Grotius o subliniase tare când scria: Dreptul natural derivă din principii așezate în însăși natura rațională a omului. *Acestea ar fi valabile chiar dacă socie-*

Scanned with OKEN Scanner

tatea omenească n-ar crede în existența lui Dumnezeu! — Acum o sută de ani, oratorul de la Blaj exprimă aceeași idee în cuvintele mult grăitoare pe care le-am așezat în fruntea prezentului eseu: „Numai până unde ține dreptatea ține și umanitatea: dincolo de dreptate, locuiesc fiarele sălbatice". Sau, în altă parte și cu alt prilej: „Legea dreptului e mai înaltă ca cea politică, și politica e datoare de a-și pleca genunchii înaintea dreptății".

E locul să amintim aici alături de Grotius și pe ceilalți mari reprezentanți apuseni ai doctrinei din care fiul cantorului sălăjan va face, din clipa în care o va cunoaște, carne din carne și os din osul său: Jean Bodin, Johannes Althusius, John Locke, Samuel Pufendorf, Jean Jacques Rousseau și Immanuel Kant)[1].

Atât din analizele precedente cât și din textele mai sus reproduse reiese limpede că reprezentanții doctrinei dreptului natural tind să apropie tot mai tare, dacă nu chiar să contopească conceptele de „drept" și de „etic". Această tendință, caracteristică fundamentală a doctrinei, a trecut și în obiceiurile de gândire juridică a oamenilor de drept care nu sunt partizani ai dreptului natural. Astfel încât, dacă jurisprudența tinde azi să depășească textele pozitive și să țină atent seamă de conceptul de justiție, faptul se datorește în primul rând atmosferei spirituale generale, creată în viața juridică a Europei de influența exercitată aici de doctrina dreptului natural.

Mulțumită eforturilor doctrinare ale susamintiților gânditori, eforturi care — încă o dată! — au mers paralel cu mari și sângeroase lupte politice, se va formula tot mai apăsat și ideea că drepturile naturale ale insului uman sunt deasupra drepturilor Statului, oricare ar fi el, și că acesta, la elaborarea legilor de drept pozitiv, va trebui să ție seama de drepturile naturale imprescriptibile ale cetățeanului. Această concluzie e cum nu se poate mai logică, dat faptul, reținut de noi și mai sus, că originile moderne ale doctrinei dreptului natural sunt creștine: asemenea creștinismului, această doctrină va face din persoana omenească valoare supremă.

Ideea că dreptul natural e deasupra legii pozitive se găsește formulată la Bărnuțiu în termenii următori: „Tot omul cuminte cunoaște, cel puțin presupune, cum că dreptul pozitiv are un fundament sfânt pe care e bazat, și numai acesta merită iubire, închinăciune și ascultare din parte-i. Iar acel fundament e dreptul

[1] De observat, chiar și din înșirarea acestor nume celebre, cum toate țările apusene și-au dat cuvenita contribuție la elaborarea doctrinei despre care vorbim.

Scanned with OKEN Scanner

natural și rațional. Dreptul pozitiv e sfânt numai întrucât se unește cu acesta: fără de această uniune, acela e numai un instrument al puterii".

Evoluția logică a ideilor dezbătute aici a făcut apoi ca normele de drept natural degajate de gânditorii susamintiți (și de alții mai puțin însemnați), să fie aplicate, treptat, și la raporturile dintre națiuni: Drepturile naturale ale inșilor umani au devenit drepturi naturale ale națiunilor. Din textele reproduse mai sus de noi, se vede limpede în ce formă a făcut Bărnuțiu această transcriere. Dăm, cu toate acestea, spre a le completa, un text luat din „Protestul" de la 1842: „... Legea dreptului... spune învederat cum că fiește care om sau popor, ca ființă cuvântătoare, are drept de a trăi în lumea asta și de a se ține ca o persoană *(jus subsistentiae personalis)*, de a-și mișca puterile trupești, mâinile și picioarele ca să-și câștige ceva avere din afară, și puterile sufletești: înțelesul, cuvântul ș.a., ca să-și câștige avere din lontru: cunoștințe de tot felul în științe, în arte, în limbi streine și a maică-sa *(jus libertatis personalis)*; și drepture acestea nu se cad mai tare unuia ca altuia, unui popor mai mult decât altuia, ci toți oamenii și toate popoarele, în această privință, sunt întocmai; și unul ca altul, căci din început toți sunt asemenea și nici unul n-are privilegiu a ucide pe altul sau a-l împiedeca în slobodă lucrarea fericirii sale potrivită cu legea *(jus aequalitatis personalis)*".

După această foarte sumară, dar necesară expunere a unei concepții care, cum am văzut, nu e teoria particulară nici a unei școli filosofice, nici a unei singure țări, nici chiar a unui veac, doctrină care a elaborat un ideal de drept, devenit, începând cu secolul al XVI-lea, forță creatoare de mare istorie europeană, ideal de drept pentru care a pledat Bărnuțiu toată zbuciumata lui viață[2], cititorul va găsi justificat, credem, titlul acestui eseu. Oricare vor fi fost intermediarii, că s-au chemat Krug, Rottek ori Müller, nu importă, ei n-au fost decât intermediari: izvorul concepției bărnuțiene trebuie căutat în Occidentul luminat. Fapt pe care am ținut să-l subliniem, căci foarte important pentru cine vrea să pronunțe judecată dreaptă asupra semnificației lui Bărnuțiu în cultura românească.

---

[2] În ce privește ideea de naționalitate, de limbă, autorul Discursului s-a inspirat și din Savigny și școala istorică. Dar, fapt semnificativ, de la Savigny Bărnuțiu nu împrumută decât ideile care se puteau încadra fără contradicție în frontierele solide ale doctrinei dreptului natural.

Scanned with OKEN Scanner

VI

Ajunși la acest punct al reflecțiilor noastre, suntem poate mai în măsură decât contemporanii lui Bărnuțiu să judecăm just valoarea intrinsecă și eficacitatea ideilor pentru care a dus luptă de erou și de mucenic fiul cantorului din Bocșa-Română. Căci e evident că, după tot ce am arătat mai sus, nu putem fi de acord nici cu „Transilvania" lui Barițiu, nici cu Ion Pușcariu, care îl descriu pe Bărnuțiu ca pe o inteligență ce n-avea contact cu realitatea concretă, ca pe un spirit lipsit de înțelegere justă a lucrurilor: „S. Bărnuțiu medita foarte mult asupra subiectului până să ajungă a-l cuprinde în cuvinte, scrie „Transilvania", dară și când concepea ceva lucra încet, pipăit, cumpănind fiecare cuvânt ce-i ieșea din pană. El scotea idei, cum am zice, mai mult de la sine însuși, din spiritul său, decât din vieața practică, de care trăise retras mai totdeauna. De aci vine că în puținele sale scrieri dai peste acea profunzime de idei care este atât de rară la oameni". Mai explicit e Ion Pușcariu când scrie: „Dar nici Bărnuțiu nu avea o creștere pentru vieața practică din lume, ci era un idealist cu totul izolat de lume. Lumea lui era filosofia lui Kant, motivele lui erau consecvența logică, în care se încurcase ca profesor de fisolofie, iar în privința procedurii în afacerile politice el, ca ascultător de drepturi, nu putea eși din filiantele codiului justinian, ca și când Ardealul s-ar guverna numai prin consuli romani". (Ambele texte citate la Bogdan Duică). — E probabil că Bărnuțiu nu se va fi priceput în lucrurile mici ale vieții și nici nu va fi știut prea bine să-și aranjeze practic propria-i existență. Știm însă că, în momentele mari, când a fost vorba să se ia hotărâri practice decisive, adică în 1842 și-n 1848, el, Simion Bărnuțiu, cel „străin de viață" și cel „încet la lucru și la scris", a fost acela care a pus cel dintâi și eficace umărul, adică practic, la săvârșirea marilor acțiuni istorice . . .

De asemenea, după cele spuse în tot cuprinsul prezentului eseu, nu e greu să recunoaștem că ideile „nepracticului" și „idealistului" Bărnuțiu au fost nu se poate mai eficace și mai oportune pentru elucidarea și rezolvarea problemelor pe care le punea momentul istoric când au fost proclamate, și pe care avea să le pună în cei șaptezeci de ani următori istoria neamului românesc. In capitolele ei despre unire și independență, aceasta a dovedit îndeajuns că ideile bărnuțiene intraseră în ea ca puteri creatoare de istorie care arată că nu „realiștii" și prudenții din catedrala Blajului, câți vor fi fost, au avut dreptate, ci vizionarul Simion Bărnuțiu.

Scanned with OKEN Scanner

De altfel, marea pătură țărănească a poporului român a simțit, cu puterea instinctului care nu înșeală, că în glasul lui Bărnuțiu vorbea voința de viață a întregului neam. Fără adeziunea totală și anticipată a țărănimii, care-l adora pe Bărnuțiu, nu e tocmai sigur dacă acesta ar fi reușit, cu toată răpitoarea sa putere de convingere, să smulgă, în forma pe care o cunoaștem, hotărârile de pe Câmpia Libertății. Papiu-Ilarian ne-a descris destul de elocvent clipa istorică care motivează cele acum afirmate: „Când intră *inteligența** română în biserică la această conferință, scrie Papiu-Ilarian, era mare diversitate de păreri politice; o mare parte a inteligenței — atât civile cât și bisericești — parte din nepriceperea cauzei naționale, parte din nepriceperea spiritului timpului și din necunoștința poporului român și a trebuințelor sale, precum și din necunoștința politicei națiunilor conlocuitoare și cu distincțiune a Ungurilor cu care Românii nu se mai ocupaseră până la acest timp, unii chiar și corupți de Unguri, veniseră la Blaj ca să apere uniunea". Și, ceva mai departe: „Nu sufere nici o îndoială că, de era adunarea națională *numai* de inteligenți civili și bisericești, după cum era planul Guvernului din Cluj și al episcopului (Lemény), atunci această adunare de inteligenți nu făcea nici o onoare națiunii române; acești inteligenți care... niciodată n-au ținut cu poporul... da de rușine pe Români înaintea lumei, prin conclusele cele periculoase ce le-ar fi adus!"

La lumina celor arătate până acum, rămâne deci stabilit că Simion Bărnuțiu a fost, într-un sens superior al cuvântului, spirit practic prin excelență. Cu ideile pe care el și le asimilase din bună vreme, idei ce n-au fost descoperite de el — pentru motivele mai sus formulate, ele nici nu puteau fi descoperite de el — Bărnuțiu a căutat să facă imediat aplicații practice la realitățile românești din Transilvania. Datorită spiritului său în înțeles superior practic, principiile dreptului natural i-au apărut: când ca idei-forțe bune pentru a mișca până în adâncuri sufletele și a schimba cu desăvârșire stările politice din Ardeal, când aceste principii i-au servit drept etaloane de măsură spre a pronunța judecăți aspre asupra situației în care era ținut neamul românesc al Transilvaniei. Aplicații practice ale susamintitelor principii au fost și confruntările făcute de Bărnuțiu între trista și revoltătoarea stare de fapt în care se găseau Românii ardeleni și o stare de drept ce trebuia instituită, stare de drept pe care 1918 a și instituit-o.

---

* inteligența = „intelighenția" = intelectualitatea.

Scanned with OKEN Scanner

În această ordine de gânduri e bine poate să spunem că tocmai aici, în neobișnuita putere a inteligenței lui Bărnuțiu de a cântări just și prompt potențialul dinamic, transformator de veac al unei idei trebuie văzută nota cea mai distinctivă a personalității lui. Aici stă singura, dar reala lui originalitate.

Spre a întări conținutul acestei constatări, facem și observația următoare: fie direct, fie indirect prin ecoul mare pe care revoluția franceză îl trimitea până pe plaiurile Carpaților românești, predecesorii nemijlociți ai lui Bărnuțiu au cunoscut doctrina dreptului natural. Astfel, Șincai făcuse drept natural la Viena, S. Micu traduse „Etica și dreptul firei" a lui Baumeister, iar P. Maior, într-un proiect de petiție către Împăratul, și-a dat seama că cererile politice ale Românilor puteau fi așezate neclintit pe temeliile tari ale dreptului natural. În sfârșit, în „Suplex libellus Valachorum" se strecuraseră foarte importante idei de drept natural, cu deosebire în forma pe care le-o dase revoluția franceză.

Altfel stă însă cazul cu contemporanii lui Bărnuțiu destinați să joace rol mai mult sau mai puțin istoric. Deși trăiseră toți în atmosfera creată de doctrina dreptului natural și între frontierele fostei monarhii bicefale, singur Bărnuțiu a fost în stare să vadă ceea ce, în proiectul său de petiție, văzuse și P. Maior, dar să vadă nu numai mai adânc decât Maior, ci să și arate limpede și într-un ansamblu de idei ce se leagă organic în corp unitar de doctrină că temeiurile tari — cele mai tari — ale drepturilor națiunii române din Transilvania trebuie căutate aici, adică în ceea ce el numea „dreptul firei". Tot Bărnuțiu a fost singurul între Români care a știut scoate cu rigoare demonstrativă *toate* consecințele ce erau implicate în doctrina la care aderase, precum el a fost acela care tot de aici a scos cele mai sigure norme de irevizuibilă și implacabilă judecată a stărilor politice și sociale anacronice în care se găseau Românii din Transilvania.

Tot Bărnuțiu, în sfârșit, și nu altul între contemporanii săi, a fost acela care, cel dintâiu, cu orizont intelectual și ideologic de lărgime europenă, sprijinindu-se pe o doctrină tare și — crede autorul acestor rânduri — până azi neclintită, a știut degaja cu suficientă limpezime și cu accent marile linii de direcție și marile ținte ale unei lupte milenare, dar luptă ce avea de la el încolo să-și schimbe radical planurile de desfășurare.

În consecință, ceea ce aduce nou și eficace Simion Bărnuțiu în câmpul de bătălie al unei mari răfuieli istorice e *confruntarea* pe care el a făcut-o, cu putere de pătrundere neegalată, între o stare de fapt și o stare de drept, între ceea ce era și ceea ce trebuia să fie. Confruntarea a fost făcută — s-o spunem răspicat —

Scanned with OKEN Scanner

cu o informație juridică și filosofică, chiar și istorică, nemaiîntâlnită până la el în scrisul românesc din Transilvania. Și dacă concluziile ce rezultau din această confruntare se prezentau atât de tari și de neînlăturat, faptul se datorește inteligenței pătrunzătoare a oratorului de la Blaj, care și-a scos termenii de comparație din conceptul unui ideal de drept desprins dintr-o doctrină care nu era vis gol și stearpă utopie, ci se dovedise — istoria i-o arăta — putere creatoare de mândră civilizație în apusul Europei.

Tot istoria — cea ulterioară — a dovedit, de altfel, că acela care a anticipat cu concepția sa mersul vremurilor, în lume ca și pe pământul românesc, a fost „idealistul" Bărnuțiu și nu contemporanii săi „realiști" ...

Pe de altă parte, constatările făcute de Bărnuțiu cu privire la stările sociale și politice din Ardeal le putea face oricine. (Cum au și fost, de altfel, făcute de unii înaintea lui, de mulți de la el încoace). Și aproape oricine putea spune că ceea ce era în Transilvania nu era cum trebuia să fie. Nimenea însă până la fiul cantorului din Bocșa n-a știut să formuleze, doctrinar și în deplină cunoștință și conștiință, *rațiunile ultime* general umane ale acelui implacabil „trebue să fie altfel!"

Iată marea noutate — noutate „practică" — pe care „nepracticul" autor al Discursului a adus-o în istoria civilizației române din Ardeal, iată originalitatea adevărată a europeanului Simion Bărnuțiu.

VII

Ajunși la sfârșitul considerațiilor noastre în legătură cu Bărnuțiu și despre el, este locul să ne întrebăm ce grad de actualitate mai prezintă ideile Discursului în puhoiul de primejdii ce ne pândește azi? E adică potrivit să ne întrebăm lămurit dacă marile linii de direcție ce se desprind din Discurs și din tot atât de adâncul Protest nu sunt cumva singurele pe care, în conștiința sa, trebuie să le urmeze și azi poporul român spre a putea rezista și cu sufletul necazurilor ce-i amenință ființa?

Cititorul atent a înțeles desigur că în precedentele dezvoltări ale acestui studiu e cuprinsă implicit credința autorului său că și azi cele mai sigure temeiuri ale drepturilor noastre asupra acestui sfânt pământ al țărilor românești trebuiesc căutate tot într-o doctrină ce și-ar trage seva întăritoare din spiritul european al concepției la care aderase cu minte și cu inimă întreagă marele purtător de cuvânt și stegar de la 1848.

Scanned with OKEN Scanner

Căci e prea evident că națiunea română nu poate găsi nici azi altundeva temeiuri de neclintit pentru suspomenitele ei drepturi decât tot într-o doctrină care, ca aceea a lui Bărnuțiu, afirmă primatul dreptului asupra forței și primatul dreptății asupra convențiilor și tratatelor, pe care le pot impune alții.

Acum o sută de ani, inteligența și sufletul lui Bărnuțiu au fost ochii cei mai departe și mai limpede văzători pe care neamul nostru îi deschisese spre Europa. Prin lupa măritoare și aproape-aducătoare a inteligenței lui Bărnuțiu, a descoperit pentru întâia oară cu luciditate completă acest neam că, printre armele de tot felul ce le putea importa din Apusul meșter, cea mai tare era aceea spre care întindea mâna fiul de țăran sălăjan. Prin oratorul doctrinar din catedrala Blajului, Europa îmbia poporului românesc de pretutindeni rațiuni universal omenești în sprijinul unor drepturi și realități naționale.

Alții, înainte și după el, au luptat și continuă să lupte pentru aceste drepturi cu argumente istorice, filologice ori geografice. El e cel dintâi care a cerut argumente și filosofiei. Adresându-se însă acesteia, Simion Bărnuțiu își lega implicit soarta argumentelor sale de soarta unei table de valori de cultură, pe care autorul prezentelor pagini îi place să le numească veșnice[1].

Cum am căutat să arătăm și altădată, convingerea noastră este că civilizația europeană — și cu ea Europa — vor sta sau vor cădea împreună cu suspomenita tablă de valori. Dar, cum nu putem crede că Europa, oricare ar fi negurile ceasului prezent, va consimți vreodată să renunțe la acest bun câștig cu mari jertfe de sânge și de suflet, Europa va continua să trăiască. Atunci însă europeanul Simion Bărnuțiu va coborî din nou printre noi și va conduce și mai dârz a doua oară lupta Românilor, pentru unirea cea de a treia oară . . .

---

[1] Considerațiile de ordin general dezvoltate în aceste pagini au pornit de pe aceleași meleaguri spirituale, de unde s-au ridicat și ideile expuse în eseurile noastre: *Valori veșnice*, *Temeiuri filosofice ale ideii naționale* și *Ideal de viață*, cuprinse în cartea noastră *Puncte de sprijin*. Ca atare, ele se întregesc unele pe altele.

Scanned with OKEN Scanner

UN OM ÎNTRE OAMENI*

Mulți vor scrie, și azi și mâine, despre activitatea desfășurată de Mihai Ralea ca luminat și pasionat luptător pentru înfăptuirea unei societăți clădită pe dreptate socială și politică. Dar mulți vor fi aceia care vor scrie, azi și mâine, despre multilaterala lui operă științifică. Operă de sociolog și psiholog, de critic literar și estetician, care, având așa de multe fapte, atât de numeroase implicații teoretice — conținutul ei bogat fiind exprimat în mare parte oarecum „en raccourçi", — își va dezveli multiplele-i sensuri și largile-i orizonturi numai treptat, numai cu trecerea timpului. Încât este foarte probabil că generațiile viitoare vor descoperi în opera teoreticianului Ralea și idei care au putut să ne scape nouă, contemporanilor lui.

Scrierile lui Ralea, și cu deosebire concentratele și strălucitele lui eseuri, au ocupat și vor ocupa, datorită atât conținutului lor cât și formei de o cuceritoare grație în care acest conținut a fost exprimat, un loc însemnat în știința și cultura românească. Limpezimea gândului care stă la temelia a tot ce a scris el și precizia cuvântului care a redat gândul, au făcut scrisul său accesibil unui mai mare număr de cititori decât a fost opera teoretică a oricăruia dintre contemporanii lui. Datorită și acestui fapt, și grație și adâncului umanism care o străbate, opera lui Mihai Ralea a exercitat între cele două războaie o influență considerabilă asupra tineretului progresist al țării noastre, adică asupra acelui tineret care, încurajat și de exemplul intelectualului de mare și justificat prestigiu care a fost Ralea, a îmbrățișat cu însuflețire ideile lui înaintate și, în activitatea sa luptătoare, a mers înainte cu istoria, așa cum pășea și talentatul și pasionatul său animator.

Iată de ce am crezut că e potrivit să las deocamdată altora sarcina și plăcerea de a analiza și aprecia prodigioasa dublă acti-

---

* Artical publicat de D. D. Roșca în *Viața Românească*, nr. 2, 1965, ca omagiu post-mortem adus celui mai bun prieten al său, Mihai Ralea.

Scanned with OKEN Scanner

vitate a lui Ralea. Iar eu, care am avut norocul să trăiesc peste patru decenii în cele mai strânse legături de prietenie cu el, cunoscându-i, se înțelege, opera și activitatea, dar cunoscându-i foarte de aproape și mecanismul fin al minții lui străbătută fără intermitențe de o mare lumină până în cele mai mici și în aparență cele mai neînsemnate demersuri ale ei, și simțindu-i, o viață întreagă, căldura niciodată scăzută a inimii lui generoase, mi-am propus să desprind în cele ce urmează anume dispoziții caracteristice și permanente ale spiritului prietenului nostru; să degajez unele trăsături, aș zice: de structură intimă, ale acestui spirit, și să desemnez o foarte sumară schiță a portretului sufletesc pe care ni-l înfățișează una dintre cele mai nobile figuri ce le-a dat intelectualitatea progresistă a poporului nostru.

*

Aducând cu sine în lume un neobișnuit de fin dar de înțelegere, inteligența lui Mihai Ralea primind ulterior o formație filosofică și hrănindu-se toată viața ei din sevele cele mai substanțiale ale culturii universale, a manifestat în scrierile sale și în viața zilnică, în contactul său cu oamenii, o putere de a prinde — când prin laborioase analize, când, adesea, și prin intuiții subite — esențialul lucrurilor, datele fundamentale ale problemelor, ideile generale care oglindesc acele date și acele elemente esențiale. Nimic mai firesc și mai de așteptat la un sociolog și un filosof, ar putea spune cineva, dacă acea putere a inteligenței nu ar fi fost atât de excepțională cum a fost. Căci, într-adevăr, această neobișnuit de suplă facultate de sesizare a ideilor generale, de proiectare a lor pe un fundal adesea uimitor de larg, facultate de analiză, de asociere și disociere a lor, surprindea pe orice cititor al scrierilor lui Ralea și desfăta pe toți aceia care veneau în atingere mai mult sau mai puțin frecventă cu el. Grație acestui dar al inteligenței sale, Mihai Ralea a fost prin scrierile sale și prin contactul său cu oamenii, cu mulți oameni, unul din cei mai mari răspânditori și animatori de idei înaintate în cultura noastră de azi. Citindu-i scrierile, nimeni nu se va despărți, cred, de ele, cu sentimentul că și-a pierdut timpul fără îmbogățirea intelectuală și sufletească.

Insă, această particularitate a inteligenței lui Ralea a fost însoțită, pas cu pas, de o a doua — sprijinită, cum vom vedea, pe marea lui sensibilitate, — anume, de darul acestei inteligențe de a prinde diferențele, de a oglindi și latura particulară a tuturor formelor de existență, de a sesiza nuanțele și a le reține.

Scanned with OKEN Scanner

Pot constata cititorii scrierilor lui cele mai caracteristice, adică cititorii eseurilor și notelor lui de călătorie, și au putut vedea în conversațiile lui, că sensibilitatea lui Ralea, impresionabilă ca aceea a unui creator de personaje vii, știa să prindă cu fine antene faptul concret, individual, faptul de amănunt, dar semnificativ, redându-i cu precizie contururile și culoarea. Mai mult decât atât: redând o dată cu exteriorul și interiorul obiectului, aș zice: sufletul viu al acestuia.

Unită cu mai înainte menționata putere de a prinde raporturile dintre fapte, de a degaja ceea ce este în aceasta general și universal, această a doua particularitate a inteligenței lui Mihai Ralea a făcut ca lucruri, oameni, întâmplări, climate sufletești, concepții, sentimente să fie înfățișate de el într-o lumină atât de intensă încât toate acestea să devină oarecum direct palpabile.

Îmbinând aceste două trăsături și puteri în grad cu totul excepțional, nu e greu de înțeles de ce sunt atât de rare talente ca acela al lui Ralea, talent de a îmbina în fericită sinteză particularul cu generalul, de a transforma ideile abstracte în imagini sensibile, de a face oarecum vizibile ideile generale, idei pe care el le desenează, ba adesea le și pictează în culori, cum pictează pictorii obiectele concrete. Încât, ideile abstracte au dobândit nu rareori în scrisul lui, și dobândeau în vorbirea lui, intensitatea de existență a lucrurilor sesizabile cu simțurile noastre. De aci, în bună parte, relieful pe care-l au în scrierile lui ideile generale cele mai abstracte.

Astfel, am putea spune că: „universul concret", a cărui teorie a făcut-o Hegel, l-a înfăptuit în practică, la tot pasul, inteligența lui Ralea, gândirea lui dialectică. În practică: adică în scrieri, în activitate socială și politică și-n antrenantele conversații cu prietenii.

Astfel dotat, îndreptat spre ceea ce e general, dar descoperind acest general prin studiul atent al particularului, al „diferențelor" și nuanțelor, Ralea a lăsat o operă variată care conține în ea, în formă condensată, o concepție generală despre lume, o etică, o estetică și, în formă mai larg elaborată, o sociologie și o psihologie socială. Operă care se carcaterizează prin extraordinara claritate a elaborării și expunerii. Această claritate nu se datorește nivelului de mică adâncime la care s-ar fi oprit elaborarea. Claritatea scrisului lui Mihai Ralea vine din faptul că prealabila elaborare a ideilor a fost dusă până la capăt. Adică, înainte de a fi formulată în termeni preciși, și de aceea, limpezi, ideea degajată din observarea atentă, metodică, a faptelor, a fost gândită adânc, și din multiple perpsective. Prin urmare paginile scrise de Ralea sunt extrem de

Scanned with OKEN Scanner

limpezi, nu fiindcă gândirea lui ar pluti la suprafața lucrurilor, ci claritatea lor, venind din adâncirea elaborării, este rezultat și nu dat inițial și întâmplător.

Or, în ce privește eseurile, adevărul este că absența unei schelării bătătoare la ochi, așa cum obișnuiește s-o ridice, pedant și mândru, erudiția pură — schelărie care adesea ascunde un conținut sărac — a fost determinată de bunul gust al artistului Ralea și de o particularitate a scrisului său la care mă voi opri puțin mai jos, în altă legătură de idei. Însă, această absență a schelăriei nu înseamnă nicidecum că înainte de a fi fost date jos, schelele n-au existat, și că în prealabil nu s-a muncit pe ele cu hărnicie și cu spirit critic. Ralea n-a depreciat niciodată analiza migăloasă și raționamentul riguros. Încât cititorul atent constată la tot pasul că eseurile lui au fost gândite adânc, din perspectiva unei vaste investigații științifice, a unei largi și sigure orientări în cultura universală, precum și cu simțul nuanțelor, propriu dialecticianului umblat la înaltă școală filosofică.

*

În sfârșit, alături de cele două particularități mai sus menționate ale inteligenței, intră în structura spiritului lui Mihai Ralea și o a treia componentă. Aceasta, legată strâns de inteligența lui, hrănind-o și de la un anumit nivel hrănindu-se din ea, nu mai ține de domeniul strict delimitat al intelectului, ci e de natură afectivă. Este vorba de ceea ce, în lipsă de alt termen, aș numi cu un cuvânt frumos: „lirismul“ spiritului prietenului nostru. Să notăm că această trăsătură a sufletului lui explică în măsură mare forța cuceritoare, grație gândirii și a scrisului lui Ralea. În timp ce, cum vom vedea mai încolo, generozitatea lui sufletească și bunătatea lui (nedesmințite în nici o împrejurare), adăugate la acum reținuta particularitate, explică în bună parte farmecul personalității omului care a fost Mihai Ralea.

Nu cred că există mulți cititori ai scrierilor lui Mihai Ralea care să nu simtă pe fiecare pagină a acestora că autorul lor a fost un spirit lucid și pasionat totodată. Însă lirismul lui este cu deosebire sensibil în eseuri și în notele lui de călătorie, opere de artă, și unele și altele. Spiritul lui Ralea e de obicei atât de mult mișcat de ideea pe care o susține ca și de aceea pe care o respinge, încât devine combativul entuziast al celei dintâi sau, invers, dușmanul, aș zice: personal, al ideii pe care o respinge. Inteligența lui gândea în felul arătat mai sus ideile, dar în același timp le și simțea. Ele făceau să vibreze în sufletul lui nu numai coardele

Scanned with OKEN Scanner

cu sunete înalte ale inteligenței, ci și pe cele cu sunete joase ale afectivității. Cu alte cuvinte, spiritul lui participa la ideea pe care o gândea, prin aderarea la ea, aderare afectivă, sau prin respingerea ei. Scurt: Ralea își trăia cu pasiune ideile, cum de altfel și-a trăit și viața. Sensibilitatea lui da gândului său căldură.

Or, această particularitate a firii prietenului nostru făcea ca luminoasa lui inteligență să pună în mișcare și inima cititorilor săi și a celor ce-l auzeau vorbind. Demonstrațiile lui și pledoariile lui nu aduc numai lumină în mințile noastre, ci ele trezesc un puternic ecou afectiv și în sufletele noastre. Plăcerea intelectuală pe care o simți citindu-l, sau o simțeai auzindu-l, se comunică și se comunică și inimii. Vorbea așa cum scria: cu o pasiune contagioasă care încânta și seducea.

Să notăm însă și faptul că afectivitatea lui, sentimentele lui, totdeauna prezente atât în scrisul lui cât și în activitatea lui socială și politică, erau stăpânite de inteligența lui, de spiritul lui critic. Adică lirismul lui era filtrat prin sita de mătase fină și deasă a extraordinarei lui priceperi. Lirismul lui totdeauna prezent, dar supravegheat de ochiul atent al criticului, nu-l împiedica să descopere ridicolul, ipocrizia și platitudinea, oriunde le întâlnea.

Să observăm, în sfârșit, că datorită acestor particularități ale spiritului lui Ralea, cuvântul scris, ca și cuvântul vorbit al lui, a avut darul să ridice, să lărgească, să dea viață oricărui lucru la care se referea. Puterea inteligenței sale de a distinge rapid esențialul de neesențial, de a nu așeza toate lucrurile pe același plan, împrumuta relief și culoare tuturor spuselor sale.

*

Am încercat în precedentele considerații să degajez unele particularități ale spiritului lui Mihai Ralea. Or, privite de aproape, aceste particularități, adică puterea de a uni în sinteze plastice generalul cu particularul, de a da formă sensibilă abstracției, talentul de a găsi formule care condensează mult în puțin și imagini sugestive care dau gândirii adâncime și expresiei relief, sensibilitate afectivă, lirism stăpânit, ni se înfățișează ca tot atâtea elemente care caracterizează structura spirituală a creatorului de artă.

Și, într-adevăr, Mihai Ralea este artist până în străfundurile ființei sale. El a fost artist chiar și atunci când a voit să fie numai om de știință. În scrierile lui, adesea, în mijlocul demonstrațiilor și raționamentelor omului de știință, răsar imagini frapante care dau gândirii abstracte căldură fără s-o coboare. Nu rare sunt locurile în opera lui unde adeziunea judecății cititorului, dobândită,

Scanned with OKEN Scanner

firește, în primul rând prin stringența logică a demonstrației, este facilitată și prin emoția pe care stilul de gândire al autorului o trezește în sufletul cititorului.

Scrisul lui Mihai Ralea dovedește, și cuvântul lui viu a dovedit, că el a cunoscut toate resursele, toate potențialitățile limbii românești. Simțul lui pentru termenul just, pentru valoarea atât de variabilă a cuvântului în funcție de context, și pasiunea care încălzește ideile lui iubite — sau, prin reacție contrară, le încălzește pe cele combătute — se concretizează și în modul său de exprimare, în stilul său, în cel scris cât și în cel vorbit. Încât acesta este — mai ales în eseuri și în notele sale de călătorie — totdeauna plin de culoare ca poezia și precis ca știința. Opera lui scrisă cu condei ușor și rapid, condei care în eseuri și în notele de călătorie se transformă în penel delicat, operă scrisă și atunci când tratează probleme din cele mai abstracte în stil, aș zice, direct, concret, căci îmbrăcat în cuvinte care sugerează imagini plastice și în formule pe cât de firesc rezultate din analiză și demonstrație tot pe atât de frapante, această operă posedă o excepțională putere de evocare. Stilul mlădios al scrisului lui Ralea reușește, aproape întotdeauna, să exprime cu fidelitate toată finețea și toată puterea gândului.

În eseuri, rol al marii lui sensibilități și al ascuțitului său spirit critic, cât și al vastei lui orientări în cultura universală și a talentului său de scriitor, Mihai Ralea a reușit să realizeze o armonie perfectă între idee și expresia ei. Aici, gândirea lui, concentrată și clară totodată, îmbracă haina de mătase străvezie a verbului său, verb care se mulează deplin pe întreg conturul acestei gândiri.

Printr-un proces lăuntric de filtrare supravegheată și de gustul său infailibil, gânditorul și artistul Ralea a reușit în eseurile sale să dea formă clasică unui conținut sufletesc foarte bogat în sevele veșnic tânărului său romantism. Iată de ce aici, în măsură mai mare decât în alte scrieri ale sale (exceptând amintitele note de călătorie), stilul său cizelat cu dalta ascuțită a sculptorului are spontaneitatea și lirismul stăpânit al înaltei poezii. Robit în viață de pasiunea frumosului, aceasta i-a încălzit cu niciodată stinsa și binepăzita ei spuză și mișcările vii ale stilului în care a știut să gândească, să scrie și să vorbească Mihai Ralea.

Aici este locul să relev un al doilea motiv care, adăugat la cel semnalat înainte, lămurește și el de ce unii cititori de categoria iubitorilor de schele științifice menite să facă impresie, cititori menționați mai sus, judecă greșit valoarea eseurilor lui Ralea; gen preferat de el și în același timp genul cel mai în măsură să oglin-

Scanned with OKEN Scanner

dească fidel complexa structură și strălucirea spiritului său. Anume: ideile generale cuprinse în eseuri, idei desprinse dintr-un serios studiu al faptelor, din atenta observație și analiză a acestora, Mihai Ralea le împărtășește cititorilor oarecum cu dezinvoltură. Conținutul serios, foarte serios ca să nu fie comunicat cititorilor săi cu suficiența și gravitatea omului ce-și dă prea mare importanță, Ralea îl exprimă adesea însoțindu-l de ceea ce aș numi: surâs al inteligenței, grație a minții, care e mamă a ironiei și soră a umorului — atât de frecvente vizitatoare ale spiritului prietenului nostru. Prieten care și în conversație obișnuia adesea să formuleze, cu surâsul în ochi, idei înalte despre lucruri grave. „Dezinvoltura" scriitorului Ralea vine dintr-un fel de pudoare a spiritului; floare delicată a inteligenței și rod al celei mai înalte culturi.

Din cele mai sus arătate înțelegem, cred, de ce Mihai Ralea este autorul unor scrieri pline și de idei înalte și de farmec încântător. El reprezintă astfel în cultura noastră acel nivel ridicat și cu aer subțire, unde adevărul, fără să se confunde cu frumusețea este îmbrăcat în haina cuceritoare a frumosului.

*

Voi încerca să povestesc acum, în cele ce urmează, ceva despre omul care a fost Mihai Ralea, arătând că însușirile sufletești semnalate în precedentele pagini s-au tradus în forme multiple și pe diverse planuri mai întâi în viața lui între oameni, prieteni și simpli cunoscuți ori necunoscuți, și în al doilea rând în viața sa de luptător luminat și entuziast pentru înfăptuirea unei lumi clădită pe știință și pe dreptate socială.

Mihai Ralea avea obiceiul să repete că datoria supremă a unui om adevărat, și cu deosebire a intelectualului luminat, este aceea de a fi bun, de a arăta prin fapte oamenilor onești iubire sprijinită pe inteligență înțelegătoare, pe discernământ critic. Spirit luminat și inimă caldă, el răspândea în jurul său bunătate și pricepere. Comunicativ, combativ, pasionat, oriunde apărea — și pe ce șantier de muncă unde se cerea înaltă competență și tact în colaborare cu oamenii n-a apărut el? — Ralea aducea cu sine viață și generozitate.

Bun, delicat sufletește, nimeni n-a fost prieten mai loial și mai sigur în orice împrejurări decât el. Nici o umbră de invidie și de micime la el; n-a existat bine pe care să nu-l dorească prietenilor și nici serviciu pe care să-l poată face și să nu-l facă oricui, când era convins că cel ce-l solicita era om de treabă și avea dreptate. La vestea morții lui sute de telegrame s-au îngră-

Scanned with OKEN Scanner

mădit pe biroul său, trimise de persoane necunoscute cărora generosul Mihai Ralea le sărise, la năcaz, în ajutor.

Am întrebuințat expresia „delicatețe sufletească". Din numeroasele mele amintiri care justifică folosirea acestor cuvinte, iată una: După o lungă absență, mă întorsesem în țară și, pentru moment, eram șomer. O dată fiind cu prietenul meu la Iași, în locuința lui de la „Viața românească", se vede că îi făcusem impresia că eram trist. Într-o dimineață, spre marea mea surprindere, mă trezesc pe o melodie pe care cu ani în urmă o ascultasem împreună cu Ralea cu mare plăcere. Moș Neculai, sfătosul om de serviciu de la „Viața românească", care supraveghea patefonul așezat la capul patului meu, îmi spune: „Trebuind să plece devreme în oraș, domnul Ralea mi-a spus să stau aici și să vă pun această placă îndată ce veți deschide ochii, pentru că, zicea dânsul, ea tare vă înveselește". M-a mișcat acest gând al prietenului meu, și iată, nu l-am uitat!

Generozitatea lui Mihai Ralea nu cunoștea margini mai cu seamă când era vorba de daruri pe care le descoperea, ori crede că le descoperise, la alții. Atunci nu economisea încurajări și ajutoare de tot felul. Iar când prevederile lui se confirmau, mulțumirea lui o împărtășea la toți cei din jurul său. E lucru rar să suferi sincer, așa cum suferea el, alături de altul, dar e lucru de tot rar să știi să te bucuri din fundul sufletului de bucuria altuia. Să adaug în această ordine de idei o altă amintire: După ce aflase că un prieten de-al său — sprijinit mai înainte de el cu numeroase ajutoare, de altfel nesolicitate — își susținuse lucrările de filosofie la Sorbona, Ralea, tot nesolicitat, s-a grăbit să-i obțină, nu se știe de unde, o mie de franci și să-i trimită la Paris cu mențiunea: „Îți mai fac rost de o mie, dar să te întorci luna viitoare în țară".

*

Însă în legătură cu generozitatea lui Mihai Ralea se cuvine și se impune să reținem momente mult mai importante decât cele semnalate până aici (...).

Din ziua în care, datorită poate contactului său cu cercul „Vieții românești", viața lui devenise conștientă de înalta ei menire, și până în ultima ei zi, ea a fost un neîntrerupt protest împotriva întunericului și nedreptății, sub orice formă și la orice nivel s-ar fi înfățișat nedreptatea...

Pentru triumful ideilor înaintate el n-a precupețit niciodată nimic din puterile cu care venise pe lume, și viața lui s-a cheltuit generos, desfășurându-se — în variate ipostaze și pe multiple pla-

Scanned with OKEN Scanner

nuri de activitate, dar cu adâncă consecvență — pe linia neîntreruptă luminată, evident, de inteligența sa, dar trasată de omenia lui, de înduioșătoarea lui omenie. Nu există aproape nici un atribut nobil care să nu poată fi conferit omeniei lui Mihai Ralea.

*

Încălzită din tinerețe la focul ideilor mari și înaintate, mintea lui a fost, timp de o jumătate de secol, pusă întreagă în serviciul iubirii lui de oameni și al pasiunii lui pentru crearea unei culturi românești care să însemne o importantă contribuție la propășirea culturii universale. El face parte din cei ce au ajutat poporul nostru să se simtă printre națiunile care duc luptă dârză pentru fericirea celor ce consideră munca cinstită drept atribut care definește însuși conceptul de om. De aceea, opera lui și activitatea lui socială și politică îl așează la loc de frunte în istoria contemporană a culturii noastre.

Spirit de finețe înainte de toate, sesizând cu o impresionantă siguranță calitativul în lucruri și în oameni, Mihai Ralea a luptat toată viața, sub cele mai diferite forme, pentru triumful acestuia Să precizăm în această ordine de idei că mulți vor fi aceia care numai oglindindu-se în ochii lui clarvăzători au dobândit o mai justă conștiință a propriei lor valori — ori nonvalori. Și trebuie să mărturisesc că, oarecum invers, în scurgerea celor patru decenii și.i mai bine cât a durat prietenia noastră, reacția pozitivă sau negativă a concetățenilor mei față de opera și personalitatea lui Mihai Ralea a fost pentru mine criteriul de evaluare a nivelului de viață spirituală atins de oamenii cu care el și eu veneam în contact; criteriu de evaluare și selectare care foarte rar m-a înșelat. Aminteam mai sus că nu suporta suficiența sub toate formele ei, că detesta cu sarcasm platitudinea și disprețuia micimea sufletească. Iar dacă ironiza și înfiera cu talent de pamfletar prostia, de proști avea milă și căuta să-i ajute: erau singurele acte de nedreptate produse de bunătatea lui.

Prin tot felul său de a fi, prin mișcarea și rezonanța comunicativă a tuturor coardelor sufletești mai sus semnalate, Mihai Ralea a reușit să facă din sufletul prietenilor săi lăcaș al dragostei care se va stinge numai odată cu viața lor. Din amintirea cuceritoarei lui personalități unii dintre acești prieteni vor continua să-și încălzească viața ce le-a mai rămas, și să scoată îndemnuri pentru activitatea lor, călăuzită de scopuri care au fost și ale lui. Mihai Ralea a fost, cu justificată mândrie, om adevărat între oameni, și a fost, cu generoasă dăruire de sine, om pentru oameni.

Scanned with OKEN Scanner

NICOLAE TITULESCU — O SCURTĂ EVOCARE*

Se cunoaște linia de impresionantă consecvență pe care s-a desfășurat activitatea marelui om politic și patriot care a fost Titulescu.

Câteva date succinte despre structura sufletească a omului Titulescu ne ajută să desprindem din aceasta unele trăsături care explică în parte calitatea activității sale prodigioase și de înalt prestigiu internațional.

*

Fără îndoială, lupta dusă de Ttitulescu și-a alimentat forța-i și elanul, niciodată slăbite, din două mari izvoare: Unul dintre acestea este ușor discernabil: el este, propriu-zis, luminoasa inteligență a lui Titulescu, hrănită — în afară de o excepțională cultură de specialitate — de o serioasă cultură generală (istorică cu deosebire, dar și filosofică). Datorită acestei împrejurări, ascuțita minte a lui Nicolae Titulescu pătrundea prompt nu numai în adâncul problemei dezbătute, ci mișcându-se în același timp pe o arie foarte vastă, știa să lege totdeauna conținutul esențial al problemei relativ particulare de o mare idee generală, adesea chiar de un principiu universal, ori de conținutul unei valori generale a culturii umane. Și, aici rezidă în bună măsură puterea de convingere a demonstrațiilor titulesciene.

Însă, oricât de pătrunzătoare i-ar fi fost inteligența și oricât de serioasă cultura generală și de mare talentul, Titulescu n-ar fi putut realiza mai sus-amintitele conexiuni logice, dacă el n-ar fi fost în același timp și un mare muncitor. Căci, contrar aparențelor pe care ar putea să le creeze eventual eleganța lucrului finisat la extrem care erau cuvântările și demonstrațiile lui — Titulescu nu improviza niciodată. Totul la el era elaborat în prealabil până

* Evocare semnată de D. D. Roșca în *Steaua*, nr. 7, 1966.

în cele mai mici amănunte, totul se sprijinea pe cea mai precisă și completă informație. Astfel, fundamentată pe cunoașterea cea mai exactă a datelor problemei în discuție, logica lui Titulescu, riguroasă și suplă totodată, cuprindea în sinteze, care se condensau adesea în formule sugestive și atotcuprinzătoare, mormane mari de fapte și analize de amănunt pe care ea se redica. Cu alte cuvinte, în orice împrejurare și-n fața oricărui preopinent, Titulescu se înfățișa stăpân desăvârșit pe problemă, și-n același timp stăpânit, obsedat chiar, de ea. O discuta și o rediscuta zile întregi, cu mare pasiune, în fața colaboratorilor săi, o întorcea pe toate laturile, se contopea total, aș zice, cu teza pentru care pleda.

Al doilea izvor care a alimentat cu apa lui întăritoare lupta lui Nicolae Titulescu pentru independența și integritatea teritorială a patriei sale, lupta împotriva puterilor întunericului care amenințau această independență, adică împotriva fascismului, trebuie căutat în anume convingeri provenite din aderarea fără rezerve a lui Titulescu la anumite valori de cultură, convingeri umaniste care înglobau, fără îndoială, în sfera lor iubirea de patrie, dar o și depășeau.

Iată, anume, despre ce este vorba: În cursul unei revelatoare convorbiri pe care am avut cinstea s-o am cu Ttitulescu, atunci președinte al Societății Națiunilor, am aflat că sus-amintitele legături pe care mintea lui reușea să le facă între probleme relativ limitate și mari idei generale, care în spiritul lui aveau prestigiu de principii indiscutabile și reprezentau valori universal-umane, se sprijineau pe un fond ferm de convingeri pe care le-aș numi filosofice, numite de altfel așa de Titulescu însuși: „Sunt și eu, în felul meu, filozof — îmi spunea — eu cred în drepturile imprescriptibile ale omului, ale insului uman și ale popoarelor, în dreptul la existență liberă al tuturor popoarelor și deci și-n dreptul poporului meu... Consider aceste drepturi ca valori veșnice dobândite prin grele lupte și jertfe de sânge de popoarele civilizate, valori ce trebuie afirmate și apărate împotriva acelora care le neagă; și apărate înainte de toate prin organizarea păcii“ (...)

Am spus mai sus: „organizarea păcii“. Expresia este a lui Titulescu. Societatea Națiunilor era în ochii lui un instrument, încă slab dar infinit perfectibil, în vederea acestui scop, adică în vederea organizării păcii. „Am să mă întorc în țară, îmi spunea cu altă ocazie. Am să-mi reiau activitatea la catedră, însă la o catedră de Societatea Națiunilor.“

Cu acel prilej, gândindu-mă la ceea ce ar fi putut da în știința dreptului omul care se plimba agitat în fața mea, dacă ar fi rămas la catedră, am aruncat, nu fără oarecare aprehensiune,

Scanned with OKEN Scanner

întrebarea: „Abandonând cercetarea științifică pentru frământările pe care vi le cauzează lupta ce duceți în câmpul plin de capcane al politicii internaționale, nu regretați uneori că ați jertfit „eternul" pentru „efemer"? „Nu — mi-a răspuns, deoarece nu vezi? — ca să vorbesc și eu ca filosofii — că „efemerul" este azi atât de amenințător încât dacă nu punem cu toții umărul și nu organizăm pacea, riscăm să pierdem, pentru secole poate, ceea ce ai numit „etern", intrând într-o lume a cărei lege cârmuitoare ar fi dreptul forței, lume în care noi, popoarele mici date fiind mijloacele de deznaționalizare actuale, am fi desființate, lăsând prin pieirea noastră să dispară — vorbesc iarăși ca un filosof! — o contribuție originală posibilă la patrimoniul cultural al umanității".

Fără îndoială, latura „filosofică" a acestor convingeri ale lui Titulescu — deși poate fi întrezărită — n-ar fi fost niciodată explicit arătată în discursurile și pledoariile lui politice. Ele fac însă parte integrantă din structura sufletească a omului care a fost Nicolae Titulescu.

Îmbinarea unei inteligențe atât de pătrunzătoare și atât de stăpână pe un vast material de informație, cu convingeri atât de neclintite, sunt două componente sufletești care în activitatea desfășurată de Titulescu s-au convertit în caldă pasiune, explicând în bună măsură farmecul cuceritor al personalității sale. Evident, nu se poate ști exact cât de conștient era Titulescu de acest farmec. Instinctiv însă, cred că-și dădea seama de puterea lui, deoarece a făcut foarte frecvent uz de această putere ca de un procedeu suplimentar în acțiunile politice pe care le întreprindea. Anume, Titulescu, fin psiholog cum era, simțea că în anumite cazuri, pentru a mări șansele de a câștiga adeziunea la tezele pentru care tocmai pleda de a obține cel puțin neutralitatea preopinentului — nu era suficient să demonstreze cu logica faptelor și a raționamentelor, ci mai era nevoie și de contactul personal cu oamenii pe care dorea să-i convingă, și încă de un contact personal, realizat într-o ambianță psihologică potrivită. De aici numeroasele lui recepții și mese, faimoasele lui „cheltuieli", atât de mult exploatate împotriva lui de către politicienii bugetivori de acasă. — Or, contact personal cu Titulescu, în condițiile propice create de Titulescu, însemna uneori câștig de cauză, însemna oarecum cucerirea preopinentului prin farmecul personal al amfitrionului, farmec ce venea să încorporeze cu forța sa învăluitoare argumentele de fapt și de drept pe care se sprijinea teza în discuție.

Fără îndoială că mai sus-menționatele elemente ale structurii sufletești a lui Nicolae Titulescu — la care s-a adăugat marele său talent de expresie — explică, pe planul lor, prestigiul extraordinar

Scanned with OKEN Scanner

de care s-a bucurat marele om de stat român (...). Acestui mare prestigiu i se datorește în bună măsură și faptul că, printre delegații statelor membre ale *Societății Națiunilor*, singur Titulescu a fost ales de două ori președinte al acesteia, în pofida opoziției înverșunate a Italiei fasciste și a acoliților ei.

Este ușor de înțeles că acest prestigiu s-a răsfrânt și asupra țării și în țara pe care el o reprezenta. Datorită marii lui priceperi dar și prestigiului său, Titulescu a condus, cum se știe, politica externă a României timp de un deceniu și jumătate... fie ca ministru de externe, fie ca ambasador al nostru la Londra, luptând cu clarviziune și fermitate pentru organizarea păcii și împotriva fascismului (...).

Apreciind cu dreptate prodigioasa activitate pusă în slujba intereselor celor mai vitale ale țării noastre și ale umanității, apreciind meritele și umanismul marelui român care a fost Nicolae Titulescu, poporul nostru întreg cinstește amintirea lui și se apleacă în fața înaltului model de omenie pe care el ni-l înfățișează.

Scanned with OKEN Scanner

AMINTIRI DESPRE ONISIFOR GHIBU*

Sunt amintiri mai vechi cele mai jos povestite. Ele încearcă să evoce momente din viață cuprinse între anii 1906 și 1943.

*

Să fi avut zece sau unsprezece ani în ziua când tatăl meu m-a dus să mă „arate" tânărului Onisifor Ghibu — tânărului Oprea Ghibu, cum îi spunea, mai frumos, mama sa —; „Domnului profesor Ghibu", căci așa-i zicea, cu drept cuvânt, părintele meu acestui educator născut și nu făcut, deși în 1906 Onisifor Ghibu nu era încă profesor. Din vedere, îl „cunoșteam" eu pe tânărul înalt și blond. Dar această cunoaștere era, cum spun, numai din vedere și de la distanță, căci n-aș fi avut nicicum curajul de a mă apropia din propria-mi inițiativă de tânărul care se bucura de atenția bătrânului învățător Hociotă. Astfel, deși casele noastre părintești erau despărțite numai de alte trei gospodării și-l zăream adesea pe tânărul blond și înalt ieșind și intrând pe poarta casei „babului Ilie", prietenosul și mucalitul frate al „domnului profesor", nu m-am încumetat să intru și eu prin această poartă înainte de ziua a cărui amintire o reținaici.

M-am lăsat deci, nu fără oarecare aprehensiune, condus la tânărul „profesor" pe care tatăl meu mi-l înfățișase adesea drept model și „exemplu de urmat". Este, cred, loc potrivit aici să amintesc faptul că deja la începutul acestui secol în Sălișteanumită atunci de Nicolae Iorga „mărgăritarul românesc al Ardealului" numeroși erau tinerii care făceau studii la școli înalte. Or, printre aceștia de cel mai mare prestigiu se bucura Ion Lupaș și Onisifor Ghibu. Încât nu-mi mai amintesc dacă în mintea mea de copil voi fi simțit oarecare mândrie că „domnul profesor Ghibu" dorise să „mă cunoască", este însă sigur că această chemare va fi trezit în

* Articol semnat de D. D. Roșca în *Transilvania*, nr. 12, 1974.

Scanned with OKEN Scanner

sufletul tatălui meu mulțumire și bucurie. Căci iată se ivise ocazia ca fiul său cel mare să poată sta de vorbă cu acela care-i fusese adesea înfățișat drept pildă de urmat.

„Adu-l să-l cunosc", îi spusese „domnul profesor Ghibu" părintelui meu. Și, cu toate că au trecut atâția ani de-atunci, îmi amintesc bine că-n ceasul cât a durat vizita mea la pedagogul de vocație care a fost Onisifor Ghibu am fost „cunoscut" până în străfundurile sufletului. Valul și năvala de întrebări la care fusei supus m-au despuiat, firește, de toate pretinsele „secrete" pe care le voi fi avut la acea vârstă. Dar care nu vor fi fost poate prea prăpăstioase de vreme ce, interogatorul odată terminat, examinatorul l-a liniștit pe tata (care nu asistase la o bună parte din convorbire) cu exclamația: „ai un băiat bun, nene Dumitre!".

Așa luă sfârșit prima mea „conversație" cu „domnul profesor Ghibu". Eram atunci prea tânăr ca să-mi fi putut da seama că-n acea zi avusesem prilej să fac cunoștință cu o particularitate caracteristică a însuși felului de a fi și de a gândi al acestui pedagog neînrobit nici unei teorii — „nu eram o fire aplecată spre cugetare teoretică", declară însuși în „Amintirile sale" — însă înzestrat cu un simț ascuțit de a demonta toate articulațiile psihologiei unui om, prin neîncetatele sale „întrebări". „Forma mentis" care s-a organizat la el într-o cvasiinstinctivă tehnică a interogării neobosite. Să spun oare că eficiența acestei tehnici nemiloase am simțit-o în cursul anilor asupra mea însumi când, din neatenție sau din lene, neapărându-mă, cădeam victimă a scalpelului ei?

„Ai un băiat bun, nene Dumitre"! n-au fost simple vorbe de circumstanță, simplu compliment. Deoarece anii care au urmat au confirmat reușita acestui prim examen dat de mine în fața „domnului profesor Ghibu" prin faptul că examinatorul a căutat să se intereseze mereu și de aproape, direct și indirect, de „felul cum mă purtam la școală". Întreba, așa cum îi era propriu lui, pe tatăl meu și uneori și pe alții cum „merg cu învățătura". Ba, în cursul anilor 1912—1914 s-a interesat în mai multe rânduri de mine și la directorul liceului din Brașov, la Virgil Onițiu, alt mare pedagog neteoretizant.

Eram atunci elev în clasele superioare ale liceului, și, deci, în stare să pot înțelege mai bine lucrurile. Încât interesul ce-mi purta Onisifor Ghibu m-a mișcat cu atât mai mult cu cât îl știam angajat în anii aceia cu toată enorma sa putere de muncă în marea și uimitor de curajoasa lui luptă — era atunci inspector general al școlilor românești ortodoxe din Ardeal.

*

Scanned with OKEN Scanner

Izbucnind primul război mondial, inspectorul Onisifor Ghibu, știind ce-l așteaptă din partea potentaților de la Budapesta, s-a refugiat în România. L-am revăzut în toamna anului 1918 ca director general al învățământului din Ardealul eliberat și l-am vizitat destul de des, împreună cu prietenii mei A. Oțetea și N. Tolu, la „Resortul învățământului și al cultelor" al „Consiliului dirigent", la Sibiu.

Din această perioadă relev faptul că directorul general al învățământului din Ardeal a fost acela care a avut pentru noi, cei trei prieteni, binevenita idee — binevenită apoi și pentru alți tineri — de a trimite câțiva studenți ardeleni să-și facă studiile în unele mari centre de cultură ale Apusului ieșit victorios din marele război. Astfel, în toamna anului 1919, cu patru sute de franci francezi, obținuți ca prim ajutor de directorul general Onisifor Ghibu de la Ministerul Învățământului, am plecat la Paris împreună cu prietenii susmenționați, recunoscători directorului general al învățământului din Ardeal și plini de curajul pe care ți-l dă sănătatea și tinerețea. Iar, după ce ne înscrisesem la Facultatea de litere a Sorbonei și erau pe isprăvite „fondurile" cu care plecasem de acasă, tot Onisifor Ghibu a fost cel ce, cu stăruința de neînvins ce-l caracteriza, a obținut înscrierea noastră pe lista studenților care beneficiau de schimb favorabil (patru sute franci pentru șase sute lei) și puteau face astfel studii în Orașul-Lumină.

*

În 1921 (dacă îmi amintesc bine) l-am revăzut, la Paris, pe Onisifor Ghibu, profesor la Universitatea din Cluj. Se abătuse aci din drumul său spre Roma, unde avea să solicite audiență la Papa. După scurgerea multilor ani, n-aș putea spune exact despre ce anume problemă era vorba.

*

În anii ce-au urmat, eu lipsind din țară, nu l-am mai întâlnit pe profesorul Ghibu. Însă scriindu-mi să-i procur de la anticariate pariziene niște cărți, m-a informat în două rânduri despre neobosita și multilaterala activitate pe care o desfășoară în Cluj. L-am întâlnit însă îndată de m-am întors în țară, adică în 1929, pe cel ce „Amintirile" sale le-a intitulat, sugestiv și atât de pe măsura sa, „Pe baricadele vieții".

O scrisoare adresată la Sălișteîmi aducea invitația profesorului Ghibu, decan al Facultății de litere și filosofie, să merg la Cluj ca să discutăm o „problemă importantă care ar putea să te intere-

Scanned with OKEN Scanner

seze“ preciza scrisoarea. Despre ce anume era vorba?: La Facultatea de litere și filosofie din Cluj exista în buget un post neocupat de conferențiar de filosofie, iar Decanul ei, informat de profesorul Rădulescu-Motru că aveam de gând să mă stabilesc la București chiar cu ajutorul său (al lui Motru), îmi propunea să solicit Facultății din Cluj numirea mea în sus-menționatul post neocupat. Zis și făcut! Dar abia la câteva zile după înregistrarea cererii mele, Consiliul Facultății a răspuns cu recomandarea altei persoane în postul solicitat de mine. Când, după aproape un an Comisia bugetară a Parlamentului aprobase alt post de conferențiar cerut de Facultatea de litere și filosofie din Cluj, recomandarea mea pentru ocuparea acestui post n-a putut fi obținută în Consiliul Facultății decât împotriva opoziției incompetente și interesate a profesorului de sociologie, care pleda pentru recomandarea unui sociolog la disputata conferință de *filosofie!* Or, acela care a purtat steagul luptei foarte îndârjite a fost profesorul Ghibu, repurtând o victorie de 17 voturi contra 6.

*

În anul următor (1930) l-am întâlnit pe Onisifor Ghibu la Geneva, tot „pe baricadele vieții“, pe care de altfel s-a aflat el totdeauna. Venise să-i expună lui Titulescu, ales atunci a doua oară președinte al „Societății Națiunilor“, problema „Statusului catolic“ din Cluj și să-i câștige eventual sprijinul diplomatic în lupta dârză pe care Ghibu o va duce douăzeci de ani împotriva existenței ne legale a acestui „Status catolic“. O. Ghibu nu mi-a spus — și era firesc să nu spună — ce anume a răspuns Titulescu. Însă după plecarea sa din Geneva la Roma, Titulescu mi-a spus că deși „s-ar putea ca Ghibu să aibă dreptate“, el, Titulescu, nu se poate angaja în dezbaterea diplomatică a unei probleme în care s-ar ciocni eventual cu diplomația Vaticanului, ciocnire care, ținând seama de interesele mari ale țării, nu este de dorit.

Părăsind Geneva și îndreptându-se spre Roma, Onisifor Ghibu se ducea să urce pe cele mai înalte baricade din câte i-a ridicat împotrivă-i viața sa de neînfricat luptător. Se ducea să pledeze chiar în fața faimoasei diplomații a Vaticanului cauza în a cărei dezbatere cel mai prestigios diplomat român se ferise să se angajeze

*

Reiese din cele câteva amintiri mai sus relatate că în relația „Onisifor Ghibu — D. D. Roșca“ eu am ocupat loc de debitor. În cursul numeroșilor ani ce-au urmat, la Cluj și apoi la Sibiu, ne

Scanned with OKEN Scanner

întâlneam destul de des în casa ospitalieră a D-nei Veturia Ghibu, iar după ce m-am căsătorit, și-n casa aproape tot atât de primitoare a D-nei Stella Roșca. Încât, cu toată deosebirea atunci destul de mare de vârstă, relațiile despre care vorbesc au devenit legătură de prietenie. Prietenie pe care n-a tulburat-o nici repetata și apriga discuție „în contradictoriu" a eseului meu „Mitul utilului", unde autorul se situa pe poziții pe care nu le accepta nici în ruptul capului Onisifor Ghibu; dată fiind „forma mentis" ce-i era proprie, Ghibu n u p u t e a să le recunoască juste.

Dar, cam pe la mijlocul anului 1943, spre marea mea părere de rău, legătura noastră de prietenie a început să se destrame. Și anume, ca decan al Facultății de litere și filosofie, eram adesea pus în situația de a lua poziție față de multele probleme pe care le ridica profesorul Ghibu în numeroasele sale „întâmpinări" scrise și prezentate în fața Consiliului Facultății. (Aceste „întâmpinări" se extindeau uneori pe 30—40 de pagini de mașină). Se întâmpla câteodată să n u p o t fi alături de autorul acestora. Să nu pot fi bineînțeles, atunci când pentru mine era evident că acesta nu avea dreptate. Însă, asemenea tuturor firilor a căror voință este necontenit încordată spre acțiune și care nu pot concepe ca voința lor să fie contracarată, Onisifor Ghibu n u p u t e a accepta să nu aibă dreptate. Cu astfel de ocazii, discuția „în contradictoriu" era continuată „între patru ochi" la nesfârșit.

Nu-mi dădusem seama că aceste discuții aveau să slăbească încetul cu încetul legătura noastră de prietenie, decât în ziua când în 1943 (nu-mi amintesc luna și ziua), a izbucnit pe neașteptate un conflict care, judecat după urmările lui, adică după concluziile pe care le-a tras din el Onisifor Ghibu, a fost grav, căci el a însemnat pentru acesta încetarea prieteniei noastre. Anume, profesorul Ghibu îmi ceruse (mă somase, iată cuvântul just!) să fiu de acord cu el într-o chestiune ale cărui date precise nu le cunoșteam (și nici nu le puteam cunoaște) și căreia profesorul îi găsise o soluție cum nu se putea mai nepotrivită după părerea mea. Am refuzat poruncitul acord. Acest refuz a omorât prietenia noastră: după revenirea Universității la Cluj, O. Ghibu rămas la Sibiu, dar venind din când în când la Cluj, n-a mai căutat să ne întâlnim.

Faptul ne-a afectat, recunosc. Și, a fost un timp când am încercat să-mi explic această regretabilă poveste. Îmi dam seama că o fire îndreptată prin excelență spre acțiune și spre utilul imediat, cum era aceea a lui Ghibu, putea da naștere adesea unei anume unilateralități. Unilateralitate care împiedică mintea să sesizeze exact ceea ce este de sesizat, împingând-o, preocupată cum este mereu de acțiune directă, să nu vadă decât ceea ce *dorește*

Scanned with OKEN Scanner

să vadă. Unilateralitate care, apoi, pe plan moral, poate ademeni inteligența să-și imagineze — amăgindu-se pe sine — că singură ea deține totdeauna adevărul, și singură ea practică virtutea care se cheamă sete de dreptate. Dar, privite lucrurile chiar și din această îngăduitoare perspectivă (îngăduitoare căci, în parte, explicatoare), faptul relatat adineaori a rămas pentru mine totuși neînțeles.

Și dacă l-am notat aici e pentru că este și el o amintire despre Onisifor Ghibu, despre latura autoritară, dogmatică și atât de caracteristică a structurii sale sufletești. Mai exact, această trăsătură este o particularitate *firească* a inteligenței încordată neîncetat în serviciul unei voințe atotstăpânitoare, și este *fundamentală* deoarece din ea pot fi derivate explicativ, dacă nu toate, multe alte particularități ale personalității lui Onisifor Ghibu.

Mai e oare nevoie să reținaici faptul cunoscut că, la O. Ghibu această mare voință niciodată în destindere, această mare putere sufletească a fost pusă în serviciul comandat a ceea ce el a considerat că era interesul poporului în mijlocul căruia se născuse? Și, cine oare ar putea contesta faptul că cele două mari bătălii ale vieții sale — aceea dusă între 1910 și 1914 împotriva legii lui Appony și aceea dusă timp de două decenii între cele două războaie mondiale contra nelegalului Status catolic din Cluj — n-au fost purtate întru apărarea drepturilor poporului român din Ardeal? Tocmai această convingere a fost resortul care l-a împins mereu pe ceea ce în titlul memorialului său el a numit sugestiv „baricade ale vieții“ și să lupte, în felul său, ani numeroși de pe aceste baricade.

*

Închei aceste amintiri răzlețe despre Onisifor Ghibu, profesor de pedagogie și mult mai mult decât profesor de pedagogie, citind câteva scurte „autocaracterizări“ notate de el în acum-amintitul memorial: „Nu eram o fire aplecată spre cugetare teoretică“; „am avut o concepție militantă despre viață“; „eram hotărât să duc lupta până la capăt . . . să înfrunt orice“.

Scanned with OKEN Scanner

LUCIEN HERR

— fragment —

Datorez cunoștința mea cu Lucien Herr unei preanorocoase întâmplări. În 1922 locuiam cu prietenul meu A. Oțetea într-un mic pavilion vecin cu acela în care locuia familia Herr. „Dorind să știe cine sunt tinerii care lucrează seară de seară în pavilionul din față, domnul profesor Herr, ne spune gazda noastră, vă invită să treceți pe la Școala Normală Superioară". Curioși, la rândul nostru, să-l cunoaștem pe omul care, cu totul dezinteresat, se interesa de viața noastră, ne-am înființat chiar de a doua zi la locul indicat, fără să bănuim, firește, cine era omul care ne întinde mâna, și ce însemna el în lumea intelectualității înalte a Franței din acea vreme. Când a aflat că-mi luasem ca subiect al tezei principale de doctorat elucidarea unui mare capitol de influență hegeliană în Franța, Herr, celebru cunoscător al filosofiei hegeliene, a exclamat aprobator: „Atunci D-ta ești omul meu! Mă bucur că în sfârșit s-a găsit cineva care să abordeze baremi o parte a acestei spinoase probleme". M-a invitat îndată să trec pe la „Normală" ori de câte ori voi avea nevoie de o carte, de o informație, de-o lămurire etc. „Și vei avea, fără îndoială, spuse Lucien Herr, fapt care nu trebuie să descurajeze pe nimeni, deoarece Hegel este un monstru de care te apropii cam greu, iar când te-ai apropiat, riști să te înghită". Invitația de a reveni a fost făcută cu neașteptată căldură: poate i-a plăcut subiectul tezei!

Intre timp, aflasem de la profesorul Abel Rey de ce mare prestigiu se bucura Lucien Herr în lumea profesorilor de la Sorbona și de la Collège de France, incât invitația sa de a-mi repeta vizita, mi-a apărut ca o încurajare de care, opinam eu, aveam de acum dreptul să profit. Am profitat în cursul anilor 1923 și 1925, și odată, într-un ceas greu pentru mine, cum voi arăta ceva mai

---

* Fragmentul reprodus reprezintă partea a II-a a *Schiței de portret* semnată de D. D. Roșca în *Transilvania*, nr. 4, 1975.

târziu. Dar încurajarea a venit explicit de la Lucien Herr însuși când, la a doua întâlnire, foarte bucuros să stea de vorbă cu începătorul care eram, mi-a spus să-l țin la curent cu mersul cercetării. Iar când voi fi pus ceva pe hârtie „fie acesta chiar și un fragment", să-l aduc să-l cetească. Cu ocazia celei de a treia sau a patra întâlniri mi-a pus la dispoziție „raionul Hegel" al bibliotecii, adică zecile și zecile de metri de polițe tixite cu lucrări despre Hegel. Dar entuziasmul meu inițial în fața enormului instrument de lucru pe care mi-l oferea generosul amfitrion s-a transformat nu peste mult în disperare (eram către sfârșitul celui de al doilea an de cercetare). Herr și-a dat seama de aceasta poate și datorită faptului că tot mai rar mă vedea cățărându-mă pe scara de acces la „raionul Hegel". Am găsit atunci o explicație care voia să fie și o scuză în fața binefăcătorului meu, spunându-i că anii mei de studiu fiind numărați, nu aveam posibilitatea să mă folosesc din plin de bunăvoința sa citind atâta amar de lucrări despre Hegel, trebuind să mă declar mulțumit dacă voi fi reușit să-l citesc pe Hegel însuși. Vorbe la care, spre marea mea surprindere, omul care citise probabil tot ce s-a scris de seamă despre Hegel, savantul Lucien Herr, a ripostat: „poate ai dreptate, tânărul meu prieten, căci am constatat în convorbirile noastre că de-acum ești în măsură să-l studiezi și să-l judeci pe Hegel și fără ajutorul altora." Iată cum, la surprinderea amintită s-a adăugat într-o formă curtenitoare și un cuvânt de binefăcătoare încurajare spus de marele savant unui novice, care nu mult mai înainte, exasperat de obscuritățile „Științei Logicii", luându-și inima în dinți, se prezentase în fața lui Lucien Herr pentru a-i comunica hotărârea sa de a renunța la tema tezei agreate de acesta și de a-și alege altă temă mai ușoară, temă care să „nu-l silească să-și irosească tinerețea căutând potcoave de cai morți".

În desperarea mea, mărită și de conștiința acută a situației lipsite de frumusețe în care mă găseam, mi-am închipuit că alegațiile de mai sus sunt argumente care-l vor convinge pe Herr să nu mă certe că-i cauzam o astfel de dezamăgire, și că în felul acesta voi scăpa cu fața curată, Lucien Herr continuând să-și păstreze ideea bună pe care mi se părea că și-o făcuse despre „son petit ami roumain". Doream tare să obțin această iertare și fiindcă — sau poate mai ales fiindcă — era vorba de purtarea mea față de un om de mare stil care, generos, îmi acordase încredere și se bucurase în prealabil și mult de prezumptiva teză la care lucram. Se bucurase atât de sincer și așa de mult încât în 1922, când, fiind în vacanță în țară, eram amenințat să nu mă mai pot întoarce la Paris să-mi reiau lucrul la teza atât de agreată de el, îmi scria,

Scanned with OKEN Scanner

mirat că-mi prelungeam așa de mult vacanța, că dacă pot face rost de bani de drum până la Paris, de restul se va îngriji el, găsind pentru mine un mijloc sigur de existență care să-mi lase timp liber și pentru filosofie.

Astfel, nu este greu de înțeles că Herr nu s-a lăsat deloc convins de pretinsele mele argumente, ci s-a supărat foc. Mi-a spus cu mânie, reținută dar foarte simțită de mine, că sunt un laș de neiertat; că „așa sunt în general orientalii, se apucă greu de ceva și se lasă repede"; că dacă hotărârea mea de a părăsi lupta la prima piedică întâlnită este serioasă, mai cuminte lucru făceam să nu mai fi venit să-l anunț, iar de aci înainte să nu-l mai caut, căci „nu mai avem ce discuta".

Oricine își poate imagina ușor starea sufletească în care mă găseam în acel ceas în fața supărării justificate a bărbatului generos care-și pierduse așa de mult timp cu mine, bărbat pe care îl stimam și-l admiram, îl iubeam chiar. Amuțisem. N-am mai căutat alte „argumente", bineînțeles; iar când Herr, chemat la telefon, părăsi pentru zece minute biroul, mă ridicasem să-l părăsesc și eu pentru totdeauna. Eram pe punctul de-a pleca în momentul când Lucien Herr, revenind cu-n volum din Logica lui Hegel în mână — mai era, fără îndoială, supărat, dar nu mai era mânios — mă invită să-i arăt care anume pagini neînțelese din acea afurisită carte mă făcuseră să iau hotărârea „nesocotită" pe care i-o comunicasem adineaori? Îmi veni inima la loc. I-am indicat, alese la întâmplare, cam o sută de pagini! Herr, înseninat acum, îmi dădu un sfat în aparență paradoxal: „Încearcă să traduci tot ce nu înțelegi la prima și la a cincia lectură, vei sfârși prin a pricepe aproape tot ceea ce la început n-ai înțeles. Tradu paginile pe care mi le-ai indicat adineaori și adu-le să le văd și eu".

Când, după trei luni, i-am prezentat traducerea în franceză a acestor pagini, Lucien Herr, dându-mi curaj — pentru a câta oară? — a exclamat confruntându-l cu originalul: „Bună treabă ai făcut" („C'est du beau travail ça, mon ami"). Tălmăcirea paginilor despre care e vorba i-a mărit, și ea, încrederea în puterile intelectuale ale ucenicului (care, câteva luni mai înainte voia „să fugă"), încredere care s-a exteriorizat în asigurarea relatată mai sus și formulată în cuvintele: „pentru a-l studia și judeca pe Hegel, nu mai ai de-acum nevoie de ajutorul nimănui!". Și tot această propunere a marelui învățat de a „traduce textele pe care nu le înțelegeam" mi-a întins mie punte de salvare îngăduindu-mi să revin, fără alt comentariu, asupra hotărârii care-l supărase așa de tare, și-n consecință, să continuu onorabil munca de elaborare a temei legate de Hegel. — Închei povestirea accidentului cu observația că

Scanned with OKEN Scanner

fără mânia lui Lucien Herr revărsată impetuos în mai sus reproducsele aspre cuvinte, eu nu mai scriam despre influența lui Hegel asupra lui Taine . . .

Să povestesc acum despre felul în care a reacționat cel ce a meditat timp de 40 de ani, cu marea lui inteligență, asupra unei monografii despre Hegel, monografie pe care intenționa s-o scrie în jurul etății de 60 de ani și pe care destinul nu i-a îngăduit s-o scrie.

Cum Lucien Herr îmi spusese în mai multe rânduri că, îndată ce voi fi redactat ceva din lucrare, să-l aduc să-l vadă, m-am înființat într-o bună zi (prin iunie 1925) în cabinetul său cu un pachet mare de hârtie. Era „teza" mea în primă redactare. Câteva sute de pagini „in folio". Când a zărit pachetul, Lucien Herr a început să râdă de autorul tezei care arăta, prin ceea ce a făcut, că are o concepție „prea cantitativă" despre ceea ce se numește la Facultatea de litere „grand doctorat", autor care își imaginează cu naivitate că Sorbona ar putea accepta ca teză de doctorat o lucrare în trei volume, câte ar da mormanul de hârtie adus de el.

Firește, m-am apărat cum am putut. Adică spunând că, fiind vorba de prima redactare, nu aveam pretenția să fie citită de nimenea, și am adus-o numai cu intenția să dovedesc cumva că lucrez (nu mai fusesem la „Normală" de vreo trei luni). Lucien Herr m-a prevenit atunci că redactarea definitivă, adică după el a treia, a unui text de lungimea aceluia care „se vede", va cere doi ani de muncă intensă. În felul acesta, a continuat Herr, poți spera să scrii o lucrare „à la française", adică o carte a cărei elaborare și redactare să asculte de principiul „mult în puțin". — Notez că ceea ce a spus Herr despre timpul necesar pentru redactarea a II-a și a III-a s-a adeverit întocmai.

În pofida tuturor acestor observații „critice" ale sale, la plecare Lucien Herr mi-a cerut să-i las totuși manuscrisul — „barbar" îl numise el — pe care cred că numai l-a răsfoit, deși, din întrebările pe care mi le-a pus după câteva zile, am constatat că reținuse cu uimitoare precizie și unele chestiuni de amănunt. A citit însă cu mare atenție, în redactare definitivă și integrală „Introducerea" tezei, care expunea pe cincizeci de pagini principiile diriguitoare ale metodei de lucru a autorului. I-a plăcut mult și m-a felicitat afectuos luându-mă de braț și invitându-mă să-mi aprind o pipă, „bine meritată de data asta", zise el glumind.

La despărțire fără să-mi spună explicit că ar fi de acord cu interpretarea dată de mine filosofiei hegeliene, a făcut observația că Hegel-ul meu pare a fi „mai tânăr" decât cel tradițional.

Scanned with OKEN Scanner

Povestite cele de mai sus, cititorii prezentelor pagini vor înțelege ușor ce mare mi-a fost regretul că a III-a redactare prevăzută de Herr n-a putut fi terminată decât în 1928, doi ani după moartea marelui învățat și — îndrăznesc să afirm — a marelui meu prieten.

Ar mai fi de povestit și alte momente din întâlnirile mele cu Lucien Herr. Reiese însă și numai din cele mai sus relatate că norocoasa mea întâlnire cu „Bibliotecarul" Școlii Normale Superioare din Paris a fost pentru mine izvor mereu reînnoit de întărire a convingerii că mă găseam pe drum bun și că eram îndreptățit să înaintez pe el până la capăt. Faptul că cel mai autorizat cunoscător al filosofiei hegeliene în Franța acceptase ca justă poziția fundamentală a tezei mele, acceptase adică ideea că Taine a vehiculat în frumoasele și mult cetitele sale scrieri idei hegeliene și nu pozitiviste, a fost în mintea mea invizibila dar puternica coloană de sprijin în discuția pe care o purtam cu savantul profesor Emile Bréhier, raportor al Sorbonei despre viitoarea și prezumptiva mea teză, raportor care, păstrându-se pe tradiționala poziție a unui Taine discipol al lui Auguste Comte, poziție adoptată și de alți autori de mare prestigiu (între alții, de Faguet, Meyerson, Lanson, Höffding, Überwe-Heinze), susținea că Taine a fost și este pozitivist, nu hegelian.

Firește, în discuțiile mele cu profesorul Bréhier nu m-am referit — și nu mă puteam referi — la poziția afirmativă pe care simțeam că o luase Lucien Herr față de calitatea tezei mele considerată în ansamblul ei, și față de felul cum vedeam eu relația Hegel-Taine și relația Comte-Taine. Lui Herr îi spusesem însă odată, venind de la Bréhier, că prestigiosul și meticulosul istoric al filosofiei nu se lăsa nicidecum convins de adevărul tezei mele. Atunci Herr, care avea mare și justificată considerație pentru savantul Bréhier, mi-a prezis că atunci când acesta va fi în situația să poată urmări demonstrația mea așternută, în redactare definitivă, pe hârtie și nu expusă numai oral în convorbiri sporadice este foarte probabil că se va lăsa convins de dreptatea mea, chiar și în cazul că această dreptate ar stârni unele critici venite ulterior din partea unor autori de bună-credință, dar formați în părerea tradițională că Taine este pozitivist. Precizarea lui Lucien Herr s-a adeverit, deoarece, doi ani mai târziu, cetind cu atenție și răgaz „demonstrația" (adică teza mea) în redactare definitivă, profesorul Bréhier, raportor oficial al tezei, s-a raliat fără rezerve la concepția combătută de dânsul mai înainte, ani de zile, încât, descurajat, nu m-am mai dus să-l întâlnesc înainte de a putea să-i prezint lucrarea în forma propusă de Herr. Mare este însă părerea

Scanned with OKEN Scanner

mea de rău că n-am reușit să-i trimit lui Lucien Herr în această formă lucrarea pentru a cărui ducere la bun sfârșit prestigiosul și generosul intelectual m-a ajutat cu sfaturi și încurajări de neprețuit.

Semnalam la sfârșitul primei părți a prezentului eseu* faptul nespus de regretabil că Lucien Herr n-a lăsat științei franceze și universale nici o operă la înălțimea vastei sale erudiții și a profundei lui priceperi, operă care să fie pentru contemporanii și urmașii săi întru spirit semnul concret, direct perceptibil, al masivei sale prezențe în știința și-n cultura patriei sale. Dar, în schimb, prin neobosita lui activitate teoretică și politică și socială, acționând pe un plan mult mai adânc (acțiune descrisă sumar în precedentele pagini), Lucien Herr a lăsat moștenire poporului său spiritul viu al unei înalte școli de cercetare și creație științifică; și a mai lăsat ceva, foarte important: a lăsat, întrupat în realitatea vie a existenței sale luptătoare, un stil și un model ideal de viață. Întrupare despre care el ar fi putut spune fără ezitare ceea ce a spus odinioară despre poezia sa poetul: „exegi monumentum aere perennius".

*

Prezenta „schiță de portret" este numai ceea ce spune cuvântul „schiță". Adică, dintre foarte multele și variatele trăsături ale complexei și fermecătoarei ființe descrise aici, ea n-a reținut decât ceea ce autorului ei i s-a părut a fi esențial în personalitatea lui Lucien Herr. Dar luată și așa ca schiță simplificatoare, ea înfățișează imaginea minunată a unui bărbat care a reușit, în condiții materiale modeste, să-și trăiască viața la modul cu totul nemodest care este acela al unei existențe trăite, fără obscure intermitențe la cea mai mare altitudine intelectuală și morală: bărbatul a cărui imagine spirituală am schițat-o aici a fost unul care a reușit să-și contopească constant înaltele-i și nobilele-i gânduri cu faptele comandate de nobilele-i și înaltele-i gânduri. Construindu-și viața sub porunca sacră a unei astfel de legi — una din cele ce definesc însăși omenia noastră — Lucien Herr, iubitor entuziast al tineretului serios al țării sale și neobosit îndrumător al lui, se va fi gândit poate să arate acestui tineret, și prin exemplul elocvent al vieții sale, că este cu putință să asculți de acum-menționata lege, severă, dar izvor de mândre satisfacții spirituale.

---

* Nepublicat aici.

Scanned with OKEN Scanner

„DEȘTEAPTĂ-TE, ROMÂNE . . .“ PE RINGSTRASSE DIN VIENA*

Înainte de Adunarea de la Alba Iulia am trăit clipe de neuitat în Viena. Eram student la Universitatea din acel oraș; se rupsese Frontul de Sud, așa că într-o bună zi, era prin octombrie, m-am trezit dimineața în acordurile marșului nostru patriotic „Deșteaptă-te, române“. Eram dezorientat și nu-mi venea să cred că acest lucru se petrece la Viena, pe Ringstrasse. Nu era însă un vis, ci o realitate. Îl cântau soldații noștri ardeleni veniți de pe frontul din Italia și însărcinați (ironia soartei!), a păstra liniștea și ordinea în capitala habsburgică.

Populația vieneză era o populație curioasă, simpatică. Am impresia că nu-și dădea seama de importanța evenimentelor. Cât timp îl știa pe împărat în burg, lumea era liniștită. A fost o populație dinastică și era firesc să fie așa, pentru că Viena acelor vremuri n-a fost un oraș creator de bunuri materiale. A trăit mai mult din „pomana“ multelor națiii care compuneau imperiul.

Împreună cu Blaga, care amintește aceste momente în *Hronicul și cântecul vârstelor*, am împachetat lucrurile și am fugit la gară să prindem un tren pentru a reveni acasă. Am și reușit, după oarecare căutare. Un hamal, văzându-ne singuri și înspăimântați, ne-a anunțat descurajatoarea veste că nu mai pleacă nici un tren pentru civili; semafoarele sunt deschise numai pentru trenurile militare. Până la urmă, ne-am urcat, cu chiu cu vai, într-un asemenea tren.

Momentul Unirii era așteptat de toți românii din Transilvania cu un sentiment de pietate (pietate cvasireligioasă), că, în sfârșit, ziua mult așteptată a împlinirii visului nostru suprem sosise.

În convorbirile noastre particulare și nu numai în convorbiri ale tineretului, ci și în cele ale oamenilor mai înaintați în vârstă,

---

* Amintiri ale lui D. D. Roșca despre Marea Unire reproduse în *Magazin istoric*, nr. 7, 1978.

Scanned with OKEN Scanner

reveneau mereu întrebările: cum oare se va sfârși războiul și cum vom ieși noi din acest război? Iată subiectul de discuție pentru toată lumea. Mi-aduc aminte că după ce se anunțase data Marii Adunări Naționale, toată Mărginimea Sibiului fremăta de dorința de a descinde la Alba Iulia. Se punea însă problema transportului pentru că războiul care dăinuia de patru ani consumase aproape toate mijloacele de locomoție. Unul din cumnații mei, care se pricepea la „mecanică", a propus să se ducă, împreună cu alți câțiva să rechiziționeze o garnitură de tren din Gara Sibiu, ceea ce au și reușit.

Ca să fie păstrată ordinea s-au constituit gărzile naționale. Din garda națională a comunei Sălișteam făcut și eu parte și am servit o lună de zile cu titlul de soldat.

Ningea. Era zăpadă mare. Nu eram siguri că linia care lega Săliștede Alba Iulia nu e înzăpezită; spre marele nostru noroc, n-a fost înzăpezită și trenul s-a umplut. Erau șase sau șapte vagoane cu săteni numai din Sălișteă. La Alba Iulia, bineînțeles că, la vârsta pe care o aveam, nu a venit nimeni să mă invite în sala unde se dezbătea hotărârea de a ne rupe de Austro-Ungaria și de a ne lega de acum încolo destinul de destinul vechii Românii.

Însuflețirea era mare. E greu de descris o zi atât de hotărâtoare în istoria poporului român. Toți consătenii mei au venit în haine de sărbătoare. Până și cumnatul meu, care — nefiind din partea locului — nu avea haine săliștenești, s-a urcat pe locomotivă și conducea trenul cu pălărie săliștenească și încins cu șerpar (a umblat maică-sa zile întregi până i-a făcut rost de ele). Trenul nostru intra în gări și pleca din gări cu *„Deșteaptă-te, române!"*

EVOCAREA STELLEI*

Str. Bolintineanu, 23
30 Sept. [1950]

Dragii mei prieteni,

Abia azi, c-au trecut mai bine de două luni de când scumpa mea Stella a plecat pe veci de lângă mine, am puterea să Vă anunț ce nenorocire mare m-a lovit.

Inutil să încerc a cuprinde în cuvinte durerea prin care trec. O veți putea, cred, bănui, dacă Vă amintesc c-o cerusem pe Stella în căsătorie abia câteva zile după ce-i făcusem cunoștință, atât de mult mă fascinase frumusețea și grația ei sufletească. Dar, șaptesprezece ani de conviețuire nu numai că n-au putut slăbi, ci, dimpotrivă, au potențat treptat dragostea noastră. Vorba Stellei repetată de ea până-n și preziua morții: „Fiecare zi e ca ziua noastră cea dintâi!".

Și, dragă Fetița și Mișule, așa a și fost într-adevăr: viața noastră comună, cu bucuriile și necazurile ei, îmi descoperea, pe măsură ce treceau anii, o Stella cu tot mai multe, mai neprevăzute și mai minunate calități. Părăsindu-mă, a plecat de lângă mine nu numai cea mai încântătoare soție și iubită, dar și cea mai curajoasă și mai minunată (cuvântul nu e prea tare) tovarășă de viață. Pustiul pe care plecarea ei mi l-a lăsat în suflet n-am cuvinte să-l pot cuprinde.

Mi-a rămas de la Stella mea cea unică un mare dar, e adevărat, mi-a rămas Marina. Dar, deși copila a moștenit multe din calitățile mamei sale și, prin grația și bunătatea ei, prelungește în preajmă-mi, într-un anume sens, prezența duioasă a dragei mele Stella, Marina nu poate totuși umplea decât o mică parte din golul lăsat de minunata ei mamă.

---

* Scrisoare adresată familiei Ralea, reprodusă după originalul aflat în „Fondul de manuscrise D. D. Roșca" de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" (mss. 4827/II).

Scanned with OKEN Scanner

Evident, voi face ce voi putea să mă resemnez. Prezența copilei Stellei în viața mea îmi ordonă acest lucru. În orice caz aș dori ca atunci când resemnarea va deveni reală — pentru moment ea este numai dorință —, să-mi strâng puterile de concentrare și să dau ultima șlefuire unor cărți elaborate mai demult. Două cărți care se leagă de *Existența tragică* și de trecerea prin viața mea a Stellei mele dragi. Una din aceste cărți poartă — pe fiecare pagină, aș zice — pecetea robustei și inepuizabilei bune dispoziții a Stellei în cursul anilor petrecuți împreună. A doua va suferi, acum că Stella a plecat și că am aflat lucruri pe care le ignoram atâta timp cât ea se mai găsea în viață, va suferi, zic, unele modificări. Acestea se impun conștiinței mele (veți vedea îndată de ce) în urma experienței pe care am făcut-o în ultimele șase luni nu cu Stella cea veselă, ci cu Stella cea eroică.

Și anume, iată despre ce este vorba: Stellei nu i s-a spus niciodată ce boală avea. S-a recurs la cele mai savante mijloace spre a i se putea ascunde tristul adevăr. Când avea bănuieli, mă făcea să jur că cred în ceea ce spuneam, cred adică (faptul) că nu are cancer și că se va face iarăși sănătoasă. După plecarea ei, am aflat însă de la două prietene intime ale ei că draga mea Stella știa foarte bine ce boală avea. Mie îmi ascundea însă că știa! Și aceasta, pentru că presupunea — după jurămintele și asigurările mele — că eu nu știu și voia să mă cruțe de a afla adevărul chiar și numai cu o zi mai devreme. Și-a avut, dragi prieteni, tăria sufletească (rară) ca, din dragoste pentru mine, să păstreze pentru sine acest apăsător secret până la urmă. Dar, dacă era firesc ca eu, cel sănătos, să-i ascund ei crudul adevăr, din partea dragei mele Stella a fost această tăcere un gest de supremă delicatețe sufletească. În dorința de a mă menaja pe mine, Stella a suportat singură, în fața morții pe care o simțea venind, povara enormă a unei științe pe care eu credeam că n-o avea și pe care atât de mult aș fi dorit să n-o fi avut... Or, acum, că încântătoarea mea prietenă a plecat, singura cale ce mi-a rămas, cred, pentru a răspunde — modest și cu pălăria până la pământ — la înaltul ei gest de dragoste, este să las să pătrundă ecoul eroismului ei în paginile unei cărți intitulate, de altfel, *Eroism* și dedicată memoriei ei.

Vă trimit dragii mei, aceste rânduri despre Stella, în credința că oceanele și saharele care ne-au despărțit de câțiva ani încoace n-au reușit să ne stingă afecțiunea reciprocă, cea care ne încălzea sufletele odinioară. Și tocmai această speranță m-a îndemnat să renunț în scrisoarea aceasta la orice veleități de pudoare afectivă, să plâng în fața voastră fără să mai caut zadarnic să mă stăpâ-

Scanned with OKEN Scanner

nesc și să vă cer un cuvânt, nu de mângâiere — așa ceva în momentul de față ar fi cu neputință —, ci un cuvânt de încurajare Acesta, când vine de la prieteni de care simți că nu te poate despărți efectiv decât moartea, poate ușura, dacă nu alina complet, durerea pe care o încerc.

Vă doresc sănătate și vă îmbrățișez cu afecțiunea care ne lega odinioară, al vostru,

Dédé

P.S. Am iscălit așa, pentru că așa îmi zicea Stella.

Scanned with OKEN Scanner

CUVÂNT ROSTIT LA CATAFALCUL LUI BLAGA, LA 9 MAI 1961*

„Viața întreagă gânduri am rostit
Și cântece am spus —
În ele căutându-mi vrednicia".

Iată, îndurerată asistență, cuprins lapidar, în trei versuri, stilul de viață al celui care se mută azi de la noi în cimitirul satului „ce poartă-n nume sunetele lacrimei" . . .

M-a legat — acum trei zile puteam spune încă: „mă leagă" — de Lucian Blaga o veche și credincioasă prietenie. L-am întâlnit acum 50 de ani la Brașov: citea cu pasiune „Primele principii" ale lui Spencer, la vârsta când alții citesc doar romane și poezii „ușoare". Am fost colegi de an la liceul din Brașov și apoi, doi ani, la Universitatea din Viena. Aici Blaga a continuat să fie același pasionat cititor de filosofie și neobosit răscolitor de probleme cum îl cunoscusem cu ani înainte la Brașov. De altfel, și ulterior, opera lui de mare artist al cuvântului va fi nu numai rodul darurilor lui poetice, ci și rezultatul unei încordate și meticuloase munci de cântărire a valorii cuvântului.

După ani îndelungați de despărțire, ne-am reîntâlnit la Universitatea noastră clujană, al cărei profesor (prețuit și iubit de studenți) a fost. Părăsind o carieră mult mai bine retribuită bănește decât profesoratul, Blaga a venit la Cluj adus de dorul de țară și de dragostea față de poporul din sânul căruia răsărise. În condițiile de atunci — 1938 — el ar fi putut intra și la Universitatea din București. Însă, ardeleanul Blaga iubea prea mult văile și

* Text reprodus după manuscris. Între paranteze au fost incluse sintagmele, frazele șterse, probabil, la sugestia unui cenzor (mss. 4827/I din „Fondul de manuscrise D. D. Roșca" de la Biblioteca Centrală Universitară, „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca.

Scanned with OKEN Scanner

dealurile care s-au oglindit mai întâi în bogate imagini în ochii lui cei atât de plini de lumină, ca să nu dorească să rămână aici, în Ardealul nostru, și să continue să-i cânte cerul și pământul în versuri cu cosmice rezonanțe și răsfrângeri (versuri străbătute de rezonanța și fiorul marii poezii).

Aceia dintre noi, care l-au văzut pe Lucian Blaga pe patul său de suferințe mari, vor fi avut poate o clipă când, auzind vestea încetării lui din viață, își vor fi zis că moartea a fost miloasă venind să pună capăt neînduratelor dureri. Dar o astfel de clipă n-a întunecat, desigur, nimănui convingerea și regretul (enormul regret) că, deși Blaga împlinea 66 de ani, mormântul s-a deschis mult prea devreme pentru el, răpindu-ni-l în plină putere de muncă creatoare. Puținele poezii pe care le-a publicat în cursul ultimilor ani și traducerile din clasici sunt deja și ele dovada că forța creatoare a poetului n-a scăzut. (Iar volumul, care va apare, va arăta că Lucian Blaga trimite și peste mormânt poporului nostru o solie de mare poezie). Fără îndoială că ceea ce va rămâne ca fiind mai de preț din vasta lui operă poetică vor fi versurile în care poetul a dat expresia artei înalte ideilor generoase, iubirii de oameni și dragostei de natură (expresie de o rară frumusețe). — Și numeroase sunt aceste poezii în opera lui Blaga.

Am amintit adineaori de iubirea mare a lui Lucian Blaga (de țara și de poporul nostru) față de frumusețile patriei noastre. Să spun acum că tocmai această dragoste (a acestui spirit atât de rafinat în cuget și-n simțiri) a fost puterea care l-a ajutat să înțeleagă și să admire, în timpul din urmă, marea operă de creație — revoluționară în toate domeniile — realizată de poporul nostru în anii puterii populare. Blaga însuși, punându-și cunoștințele și talentul în serviciul culturii noi, socialiste, a poporului nostru, a contribuit cu toată munca sa (în general) și îndeosebi cu traducerile sale din lirica universală și din clasicii germani (Goethe, Lessing) la propășirea acestei culturi. Munca de traducere Blaga a considerat-o, cu bună dreptate, ca mijloc de cunoaștere reciprocă și de apropiere între popoare. Și tot din această perspectivă trebuie privită și poziția hotărâtă pe care a luat-o el în articolele în care a condamnat războiul și colonialismul.

Încât, dacă neîndurata sa boală nu ni l-ar fi răpit înainte de vreme, Blaga ar fi continuat, desigur, să aducă o și mai însemnată contribuție culturii noi, socialiste, a poporului nostru.

*

Închei acest scurt cuvânt de despărțire de acela care „viața întreagă gânduri a rostit și cântece a spus — în ele căutându-și

Scanned with OKEN Scanner

Cuvânt rostit la catafalcul lui Blaga —

Mss=4827/I

„Viața întreagă gînduri am rostit
Și cîntece am spus —
În ele căutîndu-mi vrednicia".

Iată, îndurerată asistență, cum: lapidar, în trei versuri, stilul de viață al celui care se mută azi de la noi în ținutul „satului ce poartă-n nume sunetele lacrimei" ~~[illegible]~~).

M-a legat — acum trei zile puteam spune încă: „mă leagă" — de Lucian Blaga o veche și credincioasă prietenie. L-am întîlnit acum 50 de ani la Brașov: citea cu pasiune „Primele principii" ale lui Spencer, la vîrsta cînd alții citesc doar romane și „poezii" ușoare. Am fost colegi de an la liceul din Brașov și apoi, doi ani, la Universitatea din Viena. Aici Blaga a continuat să fie același pasionat cititor de filozofie și neobosit răscolitor de probleme cum îl cunoscusem cu ani înainte la Brașov. Dealtfel, și ulterior, opera lui de mare artist al cuvîntului va fi nu numai rodul darurilor lui poetice, ci și rezultatul unei încordate și meticuloase munci de cîntărire a valorii cuvîntului.

După ani îndelungați de despărțire, ne-am reîntîlnit la Universitatea

vrednicia", asigurându-l că cei ce l-au iubit — și cu plecarea lui își simt împuținată propria lor ființă — îi vor împlini chiar azi atât de modesta-i și fireasca-i dorință, exprimată, în versurile:

„Să mă luați de unde voi fi fost căzut
pe-un drum de seară sau în miez de noapte,
în satul meu pe umeri să mă duceți,
întins pe Lună ca pe-un scut".

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

Argument 5

I

Pe drumurile vieții — Biografii spirituale

Experiențe de viață — interviu realizat de Cornel Pop în 1976 . . . 9
O dublă experiență a străinătății — interviu realizat de Mircea Vaida în 1973 16
Studii la Paris — interviu realizat de Cornel Pop în 1971 24
Lumea cea gândită — interviu realizat de Ana Blandiana în 1967 . . 29
Provocarea gândirii filosofice între cele două războaie mondiale — interviu realizat de Nae Antonescu 34
Despre „raționalismul suplu" — interviu realizat de Adina Gabriela Apostol în 1970 37
Convorbiri — interviu realizat de Victor Isac în 1974 41
Cine gândește limpede e în stare să se exprime limpede — interviu realizat de Mariana Nicolescu în 1976 46
Eu îmi trăiesc oarecum ideile, fie că e vorba de idei pe care le accept, fie de idei pe care le resping — interviu realizat de Ilie Radu Nandra în 1979 49
Filosofia mi-a dat motive suficiente de mulțumire sufletească — interviu realizat de Constantin Mustață în 1975 53

II

Rosturile filosofiei

Rolul și importanța generației tinere românești — interviu realizat de Lucian Blaga în 1934 61
Sensul și valoarea vieții umane — interviu realizat de Cornel Pop în 1969 71
Omul face filosofie cu dorința de a se găsi în lume la el acasă — dialog realizat de Tudor Cătineanu în 1974 74

Scanned with OKEN Scanner

Formele înalte ale conștiinței morale — interviu realizat de Mircea Vaida în 1979 80
Demnitatea umană — interviu realizat de Elena Solunca în 1977 . . 84
„Unitate și continuitate fundamentală de gândire" — interviu realizat de Grigore Traian Pop în 1976 89
D. D. Roșca, *Ideal de viață* — eseu rostit la Radio București în 1943, 25 mai 95
D. D. Roșca, *Ce este filosofia?* — articol publicat în 1969 101

III

Interpretarea și tălmăcirea lui Hegel

„Linii de orientare în gândirea teoretică a lui Hegel" — interviu realizat de Cornel Pop în 1967 107
„Influența ideilor asupra ideilor"; Hegel și Taine — interviu realizat de Cornel Pop în 1968 116
„De ce l-ați tradus pe Hegel?" — dialog realizat de Tudor Cătineanu în 1970 120
Despre traducerea operelor lui Hegel și îndeosebi a „Științei logicii" interviu realizat de Nicolae Balotă în 1966 127
D. D. Roșca, *Intelectual și afectiv în filosofia hegeliană* — articol publicat în 1970 130

IV

Evocări

Europeanul Bărnuțiu (1944) 139
Un om între oameni (1965) 158
Nicolae Titulescu, o scurtă evocare (1966) 167
Amintiri despre Onisifor Ghibu (1974) 171
Lucien Herr (partea a II-a) (1975) 177

„Deșteptă-te, române..." pe Ringstrasse din Viena — amintiri despre Marea Unire 183
Evocarea Stellei — scrisoare adresată familiei Ralea (1950) 185
Cuvânt rostit la catafalcul lui Blaga (9 mai 1961) 188

Scanned with OKEN Scanner

In colecția „AKADEMOS" au mai apărut:

Ion Toboșaru, *Retorica iubirii* (versuri)
Dumitru Dumitrașcu, *Triumful lui Icar*
Paul Dimitriu, *Paradoxele politice*
Gabriel Țepelea, *Rememorări de istorie, cultură și literatură națională*
Mircea Zaciu, *Clasici și contemporani*
Constantin Cubleșan, *Eminescu în conștiința critică*
Ion Toboșaru, *Somnul și plutirea învierii* (versuri)
Alexandru Darie, *Mireasa de peste Prut.* Antologie de poezie basarabeană, 1936—1944
Vasile Macoviciuc, *Versuri pentru caii sălbatici*
Pavel Pitea, *Excelsior* (versuri)
Dinu Ianculescu, *O lumină de cuvinte* (versuri)
Adrian N. Mihalache, *Riscul declinului*
Ion Maxim Danciu, *Partea și întregul. Liniamente în antropologia filosofică românească*
Aurel Rău, *În povești cu Ion Creangă*
Irina Petraș, *Literatură română contemporană. Secțiuni*
Petru Poantă, *Scriitori contemporani. Radiografii*
O utopie tangibilă. Convorbiri cu Nicolae Breban. Antologie de Ovidiu Pecican.
Ștefan J. Fay, *Moartea baroanei* (roman)
Ernest Verzea, *Creația în artă*
Marian Papahagi, *Interpretări pe teme date*
Ion Pop, *Recapitulări* (Goga, Bacovia, Maniu, Vinea, Arghezi)
Rodica Lascu-Pop, *De la istorie la ficțiune. Convorbiri cu și traduceri din* Julien Green, Pierre de Boisdeffre, Marcel Moreau...
George Lăzărescu, *Prezențe românești în Italia*
Diana Adamek, *Trupul neîndoielnic*
Mircea Muthu, *Cântecul lui Leonardo*
Marta Petreu, *Jocurile manierismului logic*
Mihai Vasiliu, *Istoria teatrului românesc*
Ion Vartic, *Ibsen și „teatrul invizibil"*
Mircea Popa, *Estuar*
Ștefan Borbély, *Grădina magistrului Thomas, Eseuri*
Valeriu L. Bologa, *Rememorări sentimentale*
George Corbu, *Sunet de lumină* (versuri)
Elena Dragoș, *Elemente de sintaxă istorică românească*
Alexandra Danciu, *Grecia sau nostalgia lipsei de măsură*
Costache Olăreanu, *Caiete vechi și sentimentale. Poezii*
Ion Deaconescu, *Retorica oglinzii* (versuri)

Vor apărea:

Petru Iluț, *Structurile axiologice*
Ioan Milea, *Lecturi bacoviene și alte eseuri*
Dorin Ștefănescu, *Sensul și imaginea*
Noemi Marin, *Apa timpului* (versuri)
Mariana Filimon, *Măști la vedere* (versuri)
Vasile Macoviciuc, *Raft cu insomnii* (versuri)

Scanned with OKEN Scanner

D. D. ROȘCA s-a născut la 11 februarie 1895 în Sălișstea Sibiului (m. 25 august 1980).

Personalitate de excepție a culturii române, prin împătrita sa activitate ca: **gânditor original** (cu deosebire prin capodopera sa filosofică *Existența tragică*, 1934, retipărită în 1968; versiune franceză — 1969); **istoric al filosofiei** (mai ales *Linii și figuri*, 1943, *Puncte de sprijin, Oameni și climate*); **exeget și tălmăcitor** al creației hegeliene (Influența lui Hegel asupra lui Taine — teză de doctorat la Sorbona, 1928, *Însemnări despre Hegel*, 1968, și traducerea a 12 volume din opera lui Hegel); în fine, carismatic **profesor de filosofie,** cu o îndelungată carieră de magistru (1929—1966).

Prof. dr. **Călina Mare** (n. 17 septembrie 1926) — cadru didactic la Catedra de filosofie a Universității „Babeș-Bolyai" între 1948 și 1986. Membră a Comitetului Român de Istoria și Filosofia Științei. A fost studentă a profesorului D. D. Roșca între 1946 și 1950, precum și colaboratoare la sectorul de filosofie al Academiei, Filiala Cluj, între 1956 și 1968.

Cornel Pop (n. 8 iunie 1936) — șeful secției culturale la Radio Cluj. Student al profesorului D. D. Roșca între 1962 și 1966. În perioada 1967—1979 a realizat mai multe interviuri cu D. D. Roșca la Radio Cluj și București, publicate și în revistele *Steaua, Tribuna, Excelsior*.

Scanned with OKEN Scanner